

Inspirator edukacji prawnej

red.

Witold Klaus

Dagmara Woźniakowska-Fajst

Inspirator edukacji prawnej

---

red.

Witold Klaus

Dagmara Woźniakowska-Fajst

Spis treści

- 3 Wprowadzenie
- 7 Wyzwania edukacji prawnej
- 19 Przewodnik po metodach
- 35 Prawa człowieka
- 57 Prawo cywilne
- 87 Prawo ochrony konsumenta
- 109 Prawo rodzinne
- 123 Mediacja
- 135 Obywatel w urzędzie
- 157 Samorząd terytorialny
- 179 Prawo dostępu do informacji publicznej
- 201 Prawo karne, postępowanie karne i nieletni

Wprowadzenie

W obecnie obowiązującej podstawie programowej przedmiotu wiedza o społeczeństwie (WOS) w porównaniu do ubiegłych lat położony jest większy nacisk na edukację prawną. To dziedzina niezwykle ważna dla młodzieży, która rozpocznie niebawem dorosłe życie. Tymczasem, większość nauczycieli wiedzy o społeczeństwie nie ma wykształcenia prawniczego, prowadzenie zajęć z tej dziedziny może więc sprawiać pewne trudności i jest poważnym wyzwaniem.

Inspirator został opracowany przez prawników i ekspertkę od sprawiedliwości naprawczej. Wszyscy autorzy są dydaktykami, stosują metody aktywizujące i mają doświadczenie także w pracy z młodymi ludźmi. Wiele ćwiczeń spośród tych proponowanych w Inspiratorze zostało już sprawdzonych w pracy z uczniami gimnazjów i liceów. Mamy nadzieję, że niniejsza publikacja okaże się przydatna nie tylko dla nauczycieli, lecz także dla innych edukatorów: działaczy organizacji pozarządowych czy harcerzy.

Inspirator został opracowany w ramach Programu „Obywatel i Prawo” Polsko Amerykańskiej Fundacji Wolności, realizowanego przez Instytut Spraw Publicznych, który działa na rzecz wspierania dostępu obywateli do pomocy prawnej i wzmacniania ich aktywności w sferze publicznej. Pomysł na tę publikację zrodził się podczas prac Rady Ekspertów – niezależnego opiniotwórczego ciała, powołanego, aby zwalczać systemowe bariery w dostępie obywateli do prawa. Dostrzeżono tam potrzebę poszerzenia oferty materiałów skierowanych do nauczycieli edukacji prawnej. Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności dziękujemy zarówno za wsparcie materialne, jak i za zaangażowanie w proces upowszechniania wiedzy o prawie w Polsce.

Prowadzenie edukacji prawnej to dla nauczyciela niewątpliwie ogromne wyzwanie. Ale może ono być też źródłem wielkiej satysfakcji – satysfakcji z wyposażania uczniów w wiedzę praktyczną, przydatną na co dzień, która może im pomóc uniknąć wielu poważnych błędów teraz i w dorosłym życiu.

Autorzy

Jak korzystać z Inspiratora

Inspirator edukacyjny powstał przede wszystkim z myślą o nauczycielach wiedzy o społeczeństwie, aby ułatwić im prowadzenie lekcji wymagających przekazania uczniom wiedzy prawnej. Zajęcia te są przewidziane na III i IV poziomie edukacyjnym, przy czym zdecydowanie więcej jest ich na etapie ponadgimnazjalnym. Inspirator przeznaczony jest głównie dla nauczycielek i nauczycieli pracujących ze starszymi uczniami, ale pewne jego fragmenty z powodzeniem mogą być wykorzystywane już w gimnazjum. W publikacji nie sugerujemy, które z materiałów można wykorzystać do pracy z młodszymi nastolatkami, ufamy bowiem, że to Państwo znają najlepiej swoich uczniów i w razie potrzeby dokonają odpowiedniej korekty metodologicznej zaproponowanych przez nas ćwiczeń tak, by dostosować je do poziomu i możliwości gimnazjalistów.

W pierwszej części publikacji zwracamy uwagę na pułapki, na które można natrafić, ucząc prawa, oraz podpowiadamy, jak ich unikać. Podpowiadamy też, jak rozszerzyć własną wiedzę i gdzie szukać materiałów do wykorzystania na lekcji. W drugiej części opisujemy metody aktywizujące zalecane przez nas jako dobry sposób przekazywania wiedzy prawnej. W trzeciej zaś części znajdują Państwo propozycje ćwiczeń, które mogą być realizowane w czasie zajęć, oraz komentarze prawne (miniwykłady), na ogół wykraczające nieco poza materiał zawarty w podręcznikach do wiedzy o społeczeństwie.

Prosimy o zwrócenie uwagi na fakt, że stan prawny wszystkich przepisów, na które powołujemy się w Inspiratorze, jest aktualny na luty 2014 roku, i o sprawdzanie za każdym razem, czy nie uległy one zmianie do chwili przeprowadzania przez Państwa zajęć (jak to zrobić, piszemy w części Wyzwania edukacji prawnej).

Naszym celem nie jest przekazanie Państwu kolejnego zbioru scenariuszy lekcyjnych, ale dostarczenie narzędzia, dzięki któremu będzie można przygotowywać autorskie lekcje na podstawie zasobów internetowych i materiałów wypracowanych wcześniej przez organizacje pozarządowe i instytucje publiczne. Z tego względu w Inspiratorze edukacyjnym

znajduje się wiele linków kierujących do stron WWW, zawierających publikacje, wzory umów i pism procesowych oraz filmy¹. Dostęp do większości przywoływanych w Inspiratorze zasobów internetowych uzyskacie Państwo także poprzez Biblioteczkę Edukacji Prawnej i Obywatelskiej Instytutu Spraw Publicznych pod adresem: www.isp.org.pl/biblioteczka.

Wybraliśmy tematy z zakresu edukacji prawnej, które wydają nam się szczególnie istotne i ciekawe dla młodych ludzi. Każdemu zagadnieniu towarzyszy wiele ćwiczeń: można je wykorzystywać pojedynczo, by przeprowadzić jedynie fragment zajęć, lub łączyć je ze sobą i budować całe scenariusze. Do zamieszczonych ćwiczeń proponujemy metody ich realizacji, a niekiedy kilka metod, aby nauczyciel mógł sam zdecydować, która bardziej mu odpowiada i lepiej pasuje do danej grupy uczniów. Z tego też względu nie określamy czasu przeprowadzenia ćwiczeń: będzie on zależał zarówno od wybranej metody, jak i od dynamiki pracy w konkretnym zespole uczniowskim.

Wyzwania edukacji prawnej

---

¹ W trosce o przejrzystość publikacji nie zamieszczaliśmy przy każdym linku informacji o dacie dostępu. Wszystkie z nich były aktualne na dzień 10 lutego 2014 r.

Wyzwania edukacji prawnej

Nie takie prawo straszne...

Nauczyciele i nauczycielki wiedzy o społeczeństwie, który to przedmiot w dużej mierze składa się z elementów prawa (zwłaszcza w szkołach ponadgimnazjalnych), zwykle nie są prawnikami. Może to stanowić utrudnienie ze względu na rozległość i złożoność materii prawnej. Wprawdzie dostępne są liczne materiały pomocnicze (podręczniki, scenariusze, filmy, porady ekspertów w prasie, różnorodne materiały w sieci), jednak korzystanie z nich wiąże się z pewnym ryzykiem. Wynika ono z samej natury prawa – duża liczba przepisów, częste ich aktualizacje, specjalistyczny język, fałszywe odpowiedzi czy interpretacje w niepewnych źródłach itp. Zapoznanie się z przedstawionymi poniżej wskazówkami pozwoli nauczycielom uniknąć pułapek oraz zaplanować ciekawe i udane lekcje z wykorzystaniem wiedzy prawniczej.

Źródła wiedzy prawnej

Podręczniki

Podstawy wiedzy prawnej należy zbudować w oparciu o nieco szerszy materiał niż ten zawarty w podręczniku, z którego będziemy korzystać podczas prowadzenia zajęć. Oczywiście jest, że tematy związane z prawem budzą wiele emocji i wątpliwości. Uczniowie nie raz i nie dwa zapytają o rzeczy, których nie będziemy umieli im wyjaśnić. Dlatego tak ważne jest, żeby od początku wiedzieć więcej niż to, co mamy im do przekazania na podstawie podręcznika.

Nie bój się przyznać, że czegoś nie wiesz! W trakcie lekcji uczennice i uczniowie potrafią zadać tak szczegółowe pytanie, że często nawet prawnik nie jest w stanie „z marszu” na

nie odpowiedzieć. W takiej sytuacji nie udzielaj odpowiedzi. Lepiej obiecać sprawdzenie zagadnienia na następną lekcję, aby móc skonsultować odpowiedź z fachowcem. Wobec mnóstwa przepisów, często niejasnych, nikt nie może znać odpowiedzi na każde pytanie, stąd przyznanie się do niewiedzy w pewnym zakresie to żaden wstyd.

Można powiedzieć wtedy: „Nie wiem, ale sprawdzę to i wyjaśnię wam na następnych zajęciach”, „Musimy o to zapytać prawnika”, „Trzeba zajrzeć do ustawy” czy nawet „Nie jestem pewna, jak to rozwiązać, ale może ktoś z was mógłby nam pomóc to ustalić”. Pokazanie uczniom, że nauczyciel nie jest omnibusem i że sam przez całe życie musi się dokształcać, to z punktu widzenia edukacji prawnej niezwykle wartościowy przekaz.

Nie ma jednak większego sensu obkładanie się podręcznikami akademickimi czy podejmowanie studiów prawniczych. Na rynku znajdziemy książki, które w przystępny sposób podają wiedzę z zakresu prawa, i jest to wiedza szersza niż ta wymagana od uczniów. Są one adresowane do osób niebędących prawnikami, na ogół studentów kierunków nieprawniczych, przede wszystkim ekonomicznych i humanistycznych. Wymienić tu można: *Zarys prawa* pod redakcją Jerzego Kucińskiego², *Podstawy prawa* Michała Rojewskiego³, *Podstawy prawa w Polsce. Prawo dla nieprawników* Macieja Jacka Nowaka⁴, *Podstawy prawa* Wojciecha Góralczyka⁵, *Prawo w pytaniach i odpowiedziach. Encyklopedia domowa z płytą CD* Bartłomieja Cieniewskiego, Jerzego Ciesielskiego i Ewy Wyrozumskiej⁶ czy *Podstawy prawa* Zdzisława Murasa⁷.

Poradniki i informatory

Wiele wartościowych poradników i informatorów w wersji elektronicznej (głównie w formacie PDF) można też znaleźć na stronach internetowych. Do dobrych, na bieżąco aktualizowanych stron należy strona Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów czy strona Ministerstwa Sprawiedliwości. Wśród inicjatyw komercyjnych można wymienić takie, które łączą reklamę z bezpłatną edukacją prawną, na przykład reklamę konkretnej kancelarii prawnej z poradnictwem i edukacją prawną. Warto także zajrzeć do serwisu

² J. Kuciński, *Zarys prawa*, Lexis Nexis, Warszawa 2010.

³ M. Rojewski, *Podstawy prawa*, Państwowa Wyższa Szkoła w Skierniewicach, Skierniewice 2010.

⁴ M.J. Nowak, *Podstawy prawa w Polsce. Prawo dla nieprawników*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2009.

⁵ W. Góralczyk, *Podstawy prawa*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.

⁶ B. Cieniewski, J. Ciesielski, E. Wyrozumska, *Prawo w pytaniach i odpowiedziach. Encyklopedia domowa z płytą CD*, Wydawnictwo Europa, Wrocław 2009.

⁷ Z. Muras, *Podstawy prawa*, CH Beck, Warszawa 2011.

YouTube, gdzie można znaleźć filmy edukacyjne czy programy publicystyczne, które pomogą zainteresować uczniów danym tematem.

Pułapka

Korzystanie z podręczników, informatorów czy poradników dostępnych w sieci lub w wersji papierowej może nas wepchnąć w pierwszą pułapkę edukacji prawnej. Mianowicie: **prawo w Polsce zmienia się bardzo szybko**. To, co zostało opublikowane rok czy dwa lata temu, może być już dzisiaj nieaktualne. Czasami są to drobne zmiany, ale niekiedy bywają dość istotne, tak jak np. zmiana kolejności dziedziczenia ustawowego czy zniesienie konieczności złożenia wniosku przez ofiarę przy przestępstwie zgwałcenia.

Jak ominąć pułapkę

Zawsze, kiedy sięgamy do konkretnego materiału, powinniśmy sprawdzić, na jaki dzień jest podany stan prawny oraz czy jest on nadal aktualny, tzn. czy od tego czasu nie pojawiły się jakieś zmiany przepisów w interesującym nas obszarze. Do materiałów starszych niż trzyletnie najlepiej w ogóle nie sięgać, podobnie jak do materiałów, które nie mają wskazanej daty stanu prawnego.

Pułapka

Może się wydawać, że najłatwiejszym i najszybszym sposobem znalezienia potrzebnych nam przepisów prawnych będzie skorzystanie z zasobów Internetu. Wpisanie w wyszukiwarkę hasła „kodeks karny” zaowocuje setkami linków do stron, na których umieszczone są przepisy tego kodeksu. Niestety, wielu właścicieli stron nie dba o ich aktualizację. Nie powinno się korzystać ze stron internetowych jako źródeł przepisów, ponieważ możemy tam napotkać ich nieaktualne wersje.

Jak ominąć pułapkę

Bezpłatny dostęp do aktualnych przepisów prawnych możliwy jest poprzez oficjalną stronę Sejmu: **Internetowy System Aktów Prawnych (ISAP)**: www.isap.sejm.gov.pl. Na stronie tej zamieszczane są najnowsze wersje aktów prawnych, uwzględniające ich aktualizacje. Wszystkie ustawy są dostępne do bezpłatnego pobrania w plikach PDF.

Materiały pomocne do prowadzenia zajęć

Niekiedy urzędy państwowe czy organizacje pozarządowe prowadzą szerszą edukację prawną na konkretny temat. Na przykład Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów na swojej stronie oferuje do pobrania filmy, publikacje, komiksy i kolorowanki. Istnieje oddzielna podstrona służąca edukacji dzieci i młodzieży: www.konsumentenkieabc.pl.

Ministerstwo Sprawiedliwości podjęło bardzo pożyteczną akcję wspierania osób pokrzywdzonych przestępstwem. Na stronie internetowej www.pokrzywdzeni.gov.pl można znaleźć ogólny poradnik poświęcony prawom pokrzywdzonych, a w zakładkach opisy poszczególnych rodzajów przestępstw wraz z informacją, na czym polega dane przestępstwo, co może zrobić osoba pokrzywdzona i gdzie ma szukać pomocy. Na stronie jest też oddzielna informacja dla dzieci, wzory pism i wniosków, materiały z kampanii społecznych, lista teledresowa ośrodków udzielających nieodpłatnej pomocy ofiarom przestępstw. Materiały związane z cyberprzemocą i bezpieczeństwem dzieci w Internecie zamieszczone są na stronie Fundacji Dzieci Niczyje: www.dzieckowsieci.fdn.pl.

Wiele informacji dotyczących procesu ustawodawczego oraz funkcjonowania instytucji samorządowych i rządowych można znaleźć na stronie fundacji ePaństwo. Znajduje się tam zarówno baza danych publicznych (np. projektów ustaw, interpelacji poselskich, raportów NIK, ale też podstawowe dane dotyczące poszczególnych gmin czy spis kodów pocztowych), jak i narzędzia, dzięki którym można wpływać na władze publiczne: <http://sejmometr.pl/>. Uzupełnieniem tych danych może być prowadzony przez Stowarzyszenie 61 serwis internetowy, na którym można znaleźć informacje o pełniących funkcje publiczne politykach, ich poglądach oraz o bieżących działaniach parlamentów – polskiego i europejskiego: <http://mamprawowiedziec.pl>.

Instytut Prawa i Społeczeństwa udostępnia ciekawą grę kształtującą postawy obywatelskie w procesie legislacji: <http://www.inpris.pl/przedswiezicia/twoje-prawo/>.

Wartościowe materiały z zakresu edukacji prawnej można znaleźć na stronie Centrum Edukacji Obywatelskiej: www.ceo.org.pl/mamyprawo. Zamieszczono tam m.in. internetowy podręcznik edukacji prawnej oraz instrukcje, jak przygotować i przeprowadzić symulację rozprawy sądowej.

Zakład Praw Człowieka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego (www.prawaczlowieka.edu.pl) prowadzi stronę internetową, gdzie omawia się wyroki sądów krajowych i międzynarodowych dotyczące praw człowieka (linki do stron internetowych tych i innych instytucji znajdują się w poszczególnych rozdziałach *Inspiratora*).

Dobra baza materiałów znajduje się także w internetowej Bibliotece Edukacji Prawnej i Obywatelskiej na stronie Instytutu Spraw Publicznych.

Ciekawym wprowadzeniem do nauczania prawa, który można wykorzystać na pierwszej lekcji, jest film Krajowej Rady Radców Prawnych *Spacer po prawie*, zamieszczony pod adresem: <http://www.youtube.com/watch?v=XzQEOAv3R64>.

Warto zajrzeć do internetowej Biblioteczki Edukacji Prawnej i Obywatelskiej Instytutu Spraw Publicznych pod adresem: www.isp.org.pl/biblioteczka. Zgromadzono tam obszerny zasób nieodpłatnych publikacji informacyjnych i poradniczych z różnych dziedzin prawa.

Strony urzędów państwowych i sądów

Swoje strony internetowe mają także urzędy państwowe i sądy, które poza podawaniem aktualnych informacji na temat własnej działalności (także prawnych podstaw funkcjonowania) zwykle oferują też materiały edukacyjne.

Prezydent RP: <http://www.prezydent.pl/dla-mlodych/>

Trybunał Konstytucyjny: www.trybunal.gov.pl (m.in. transmisje rozpraw przed TK i zasady organizowania wycieczek do TK) oraz <http://www.obserwatorkonstytucyjny.pl/>

Rzecznik Praw Dziecka: <http://www.brpd.gov.pl/detail.php?recid=2189> (scenariusze zajęć)

Rzecznik Praw Obywatelskich: <http://rpo.gov.pl/pl/content/codziennik-prawny> (m.in. różne definicje terminów prawnych)

Gotowe scenariusze i prezentacje do zajęć

Prowadzenie edukacji prawnej ułatwiają także gotowe scenariusze zajęć wydawane przez różne organizacje rządowe i pozarządowe. Na ogół są one publikowane w wersji papierowej w niewielkich nakładach, ale często są także umieszczane w sieci. Takie materiały to ogromne ułatwienie dla nauczyciela, ale przy korzystaniu z nich musimy także pamiętać o największej pułapce, na jaką możemy trafić: zmieniające się prawo. Zanim zdecydujemy się na wykorzystanie scenariusza do pracy z uczniami, sprawdźmy, czy uwzględniony w nim stan prawny jest aktualny, i ewentualnie skorygujmy odpowiednie jego fragmenty.

Użyteczne materiały można znaleźć m.in. na stronach:

- • • Centrum Edukacji Obywatelskiej: <http://www.ceo.org.pl/pl/edukacja-prawna-i-obywatelska/news/scenariusze-lekcji-wiedza-o-spolecznosci-w-szkole>;
- • • Wydawnictwa Scholaris: www.scholaris.pl.

Kazusy – gdzie ich szukać

W następnej części *Inspiratora* opisana jest metoda pracy z kazusami. Można je wymyślać samemu albo korzystać z gotowych. W tym celu warto przejrzeć np. kolorowe tygodniki lub lokalne gazety. W wielu z nich znajdziemy rubrykę porad prawnych. Na ogół przed-

stawia się tam list czytelniczki lub czytelnika (czyli kazus) i odpowiedź prawnika. Jeżeli skorzystamy z aktualnych wydań magazynów, to znajdziemy gotowe ciekawe kazusy wraz z prawidłowymi odpowiedziami.

Pułapka

Wiele przykładów (kazusów) z wyjaśnieniami możemy znaleźć także na rozmaitych forach internetowych. Traktowanie ich jako wiarygodnych źródeł jest jednak ryzykowne. Wiele forów funkcjonuje w ten sposób, że założyciel wątku przedstawia problem, a pozostali uczestnicy starają się mu pomóc. Nie możemy jednak w żaden sposób zweryfikować ich kompetencji. Czasami na wpisy odpowiadają prawnicy, czasami zaś niefachowcy, którzy swoje porady opierają na osobistym doświadczeniu lub zastyszanych, niekoniecznie prawdziwych informacjach.

Wzory pism, wniosków, skarg

Obecna podstawa programowa wiedzy o społeczeństwie kładzie duży nacisk nie tylko na wiedzę, lecz także na umiejętności, które mają osiąść uczniowie w toku edukacji. Przede wszystkim powinni oni umieć konstruować różnego rodzaju pisma prawne (np. wnioski, skargi, zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa). Wiele wzorów pism można znaleźć w Internecie, na stronach należących zarówno do podmiotów publicznych, jak i prywatnych. Na przykład wzory umów konsumenckich są na stronach Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów, a wzory niektórych dokumentów procesowych – na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości.

Pułapka

Korzystając z prywatnych serwisów oferujących wzory umów, wniosków czy odwołań, musimy pamiętać, że znajdziemy tam tylko ich ogólne schematy. Są one na pewno pomocne i wystarczające do poprowadzenia lekcji, jednak w prawdziwym życiu mogą okazać się nieprzydatne, zwłaszcza w sprawach o skomplikowanym stanie prawnym. Nie budujmy w uczniach przekonania, że każdy problem prawny mogą rozwiązać samodzielnie.

Jak ominąć pułapkę

Jednym z rezultatów mądrze prowadzonej edukacji prawnej powinno być zaszczepienie w uczniach odpowiednich postaw, aby mogli stać się aktywnymi obywatelami i starać się dochodzić swoich praw. Tam, gdzie chodzi o proste problemy, mogą podejmować samodzielne działania, jednak w trudniejszych sprawach powinniśmy ich nauczyć odruchu korzystania z pomocy profesjonalisty. Tak jak nie leczymy sami zapalenia płuc, tak

z poważniejszym problemem prawnym musimy się udać do prawnika.

Nie zawsze oznacza to duże wydatki. Rynek usług prawnych jest bardzo szeroki, obecnie panuje też na nim duża konkurencja, co wpływa także na ceny usług. Poza tym istnieje wiele miejsc, w których pomoc prawna świadczona jest bezpłatnie, np. przez powiatowych rzeczników praw konsumentów, powiatowe centra pomocy rodzinie, biura porad obywatelskich, lokalne organizacje pozarządowe, uniwersyteckie poradnie prawne (tzw. kliniki prawa). Mapę lokalizacji takich podmiotów w całej Polsce wraz z użyteczną wyszukiwarką znajdziemy na stronie: www.mapaporadnictwa.org.

Pułapka

Korzystając z materiałów ze stron prywatnych (płatnych czy niepłatnych), przed rozdaniem ich uczniom w formie kserokopii sprawdź, w jaki sposób serwis zezwala na ich użytkowanie. Może się bowiem okazać, że materiały te, np. wzory umów, są chronione prawami autorskimi i nie wolno ich rozpowszechniać.

Jak ominąć pułapkę

Uwaga! Nawet materiały objęte prawami autorskimi można wykorzystywać do celów edukacyjnych. Mówi o tym art. 27 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych: *Institucje naukowe i oświatowe mogą, w celach dydaktycznych lub prowadzenia własnych badań, korzystać z rozpowszechnionych utworów w oryginale i w tłumaczeniu oraz sporządzać w tym celu egzemplarze fragmentów rozpowszechnionego utworu.*

W ramach realizacji tych celów dozwolone jest korzystanie z utworu w każdy sposób – można go publicznie wykonywać, udostępniać, odtwarzać, utrwać itd. Konieczne jest jednak podanie autora dzieła, które wykorzystujemy w pracy, o czym mówi art. 34 ww. ustawy: *Można korzystać z utworów w granicach dozwolonego użytku pod warunkiem wymienienia imienia i nazwiska twórcy oraz źródła. Podanie twórcy i źródła powinno uwzględniać istniejące możliwości.*

Trzeba pamiętać, że są takie rodzaje pism, przy których sporządzaniu obowiązuje tzw. **przymus adwokacki**. Oznacza to, że tych dokumentów nie możemy napisać sami, musi to zrobić adwokat albo radca prawny. Należą do nich m.in. skarga konstytucyjna, kasacja czy apelacja od wyroku sądu karnego, gdy sądem pierwszej instancji był sąd okręgowy (a więc w poważniejszych sprawach karnych).

Kto pomoże nauczycielowi

W edukacji prawnej warto korzystać z pomocy profesjonalistów. Pomogą oni poprowadzić ciekawe zajęcia oraz udzielą odpowiedzi na wątpliwości nurtujące nauczyciela i uczniów.

Gdzie szukać ekspertów

O pomoc w poprowadzeniu pojedynczej lekcji możemy poprosić sędziego, policjanta, adwokata czy radcę prawnego. Najlepiej szukać ich poprzez jednostki lokalne, np. najbliższy komisariat policji, sąd rejonowy czy okręgową radę adwokacką lub radców prawnych. Na ogół dość łatwo znaleźć eksperta, który poświęci 45 minut, by opowiedzieć coś uczniom i odpowiedzieć na ich pytania. Gdy zapraszamy eksperta, warto poprosić go o poruszenie konkretnych problemów (więcej wskazówek zamieściliśmy w części *Wizyta eksperta* w następnym rozdziale).

Inną drogą poszukiwania ekspertów jest korzystanie z sieci organizacji samorządowych i pozarządowych, które udzielają pomocy prawnej. Możemy zaprosić prawników pracujących w powiatowym centrum pomocy rodzinie, ośrodku pomocy społecznej czy powiatowego rzecznika praw konsumenta. Sprawdźmy, jakie organizacje pozarządowe działają na naszym terenie. Mogą się one zajmować wsparciem dzieci, rodzin, ofiar przemocy lub przestępstw, polityką lokalną, dostępem do pomocy medycznej czy – tak jak biura porad obywatelskich – udzielaniem informacji prawnej w różnych dziedzinach. Wiele z tych organizacji współpracuje z prawnikami, którzy chętnie przyjdą, by podzielić się z uczniami doświadczeniem i wiedzą.

Dobrze jest nawiązać współpracę z najbliższą uczelnią, gdzie funkcjonuje wydział prawa lub administracji. Pracownicy naukowcy oraz studenci to cenne źródło informacji. Na wszystkich wydziałach prawa działają także studenckie kliniki prawa, niektóre z nich prowadzą także lekcje w szkołach średnich.

Warto też skorzystać z pomocy rodziców naszych uczennic i uczniów. Niektórzy z nich są prawnikami; pracują w organach ścigania, wymiaru sprawiedliwości, organizacjach pozarządowych. Warto ich zidentyfikować i zaprosić na spotkania z klasą.

Kto rozwieje nasze wątpliwości

Największym wyzwaniem w edukacji prawnej dla nieprawników jest zmierzenie się z pytaniami uczniów i własnymi wątpliwościami, wynikającymi z ograniczonej wiedzy specjalistycznej. Dobrze jest w takich sytuacjach poprosić prawnika o rozwiązanie konkretnego problemu. Ogromną życzliwość i wsparcie dla nauczycieli edukacji prawnej deklarują krajowe i okręgowe samorzady adwokatów i radców prawnych. Wsparcia udzielić mogą także organizacje pozarządowe skupiające sędziów: Themis i Iustitia.

Można poprosić o pomoc pracowników akademickich z wydziałów prawa i administracji (zarówno z uczelni państwowych, jak i prywatnych). Ich oficjalne adresy internetowe są dostępne na stronach uczelni. Wielu z nich będzie skłonnych pomóc, jeśli wyraźnie

napiszemy, że chodzi o edukację prawną, a nie o prywatną poradę.

Tradycyjnie możemy szukać pomocy także tam, gdzie prawnicy świadczą nieodpłatną pomoc prawną: w uniwersyteckich poradniach prawnych, biurach porad obywatelskich, w powiatowych centrach pomocy rodzinie, w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich (tu warto zwrócić uwagę na bezpłatną infolinię **800 676 676**, dostępną zarówno z telefonów stacjonarnych, jak i komórkowych).

An abstract geometric diagram consisting of a network of white lines and dots on a red background. The dots are arranged in a roughly circular pattern, with lines connecting them to form a complex, interconnected web. In the center of this web is a white, rounded rectangular bubble containing the text 'Przewodnik po metodach'.

***Przewodnik
po metodach***

Przewodnik po metodach

Nie takie metody straszne...

Metody aktywizujące są świetne! Sprawiają, że lekcja nie jest nudna, a uczniowie, rozwiązując zagadki, dyskutując czy odgrywając scenki, uczą się szybciej i z większą pasją. Taki sposób pracy chroni nauczycieli przed rutyną, a młodych ludzi pobudza do myślenia. Nasze lekcje stają się dynamiczne i porywające, przy czym dynamika wcale nie oznacza chaosu, a dyskusja – hałasu, najlepsza zaś improwizacja to ta starannie przygotowana.

Dlatego niniejszy przewodnik ma na celu pokazanie Państwu, jak sprawnie, wesoło, ale przy zachowaniu pełnej kontroli uczyć metodami interaktywnymi.

Po pierwsze: Pamiętajmy, że metody interaktywne mają być pomocą w nauczaniu, a nie celem samym w sobie. Metoda powinna być dobrana do celów zajęć i treści, które chcemy przekazać, a czas poświęcony na jej wprowadzenie musi być adekwatny do wiedzy i umiejętności, które uczniowie dzięki temu zdobędą.

Po drugie: Każda aktywność w ramach lekcji musi stanowić odrębną, spójną całość – mieć wstęp (wytłumaczenie, co będziemy robić w danej części zajęć i jak), rozwinięcie (przeprowadzenie danego ćwiczenia) oraz podsumowanie (zebranie i skomentowanie rezultatów pracy uczniów).

Po trzecie: Musimy bardzo precyzyjnie wyjaśniać uczniom, co będziemy robić oraz czego od nich oczekujemy. Poprośmy na przykład jedną z osób w klasie o powtórzenie polecenia – sprawdzimy wtedy, czy nasze słowa zostały na pewno zrozumiane. Pamiętajmy, że zawsze działamy w kolejności: mówimy, CO robimy, następnie tłumaczymy, JAK to robimy, sprawdzamy zrozumienie, podajemy CZAS na wykonanie zadania, a dopiero potem przystępujemy do pracy.

Po czwarte: W czasie realizacji zajęć monitorujemy pracę uczniów: czy są zaangażowani, czy rozumieją, co mają robić, czy zadanie nie jest za trudne, czy nie skończyli pracy przed czasem.

Po piąte: Jesteśmy merytorycznie przygotowani do zajęć. Tylko to da nam niezbędną pewność siebie. Nie oznacza to jednak, że nie mamy prawa do błędów czy niewiedzy.

Jeżeli nie umiemy odpowiedzieć na pytanie uczniów, reagujmy spokojnie: „Nie wiem. Sprawdź w domu i odpowiem ci na następnej lekcji”.

Po szóste: Jesteśmy technicznie przygotowani do zajęć. Prowadzenie lekcji metodami interaktywnymi jest łatwiejsze i zabawniejsze niż wygłaszanie 45-minutowego wykładu. Jednak za tę łatwość trzeba zapłacić starannym przygotowaniem materiałów przed zajęciami. Zanim wejdziemy do klasy, musimy mieć przygotowane losy, wydrukowane i pocięte teksty kazusów itp.

Po siódme: Miłej zabawy!

Burza mózgów

To metoda często stosowana, a jednocześnie jedna z najtrudniejszych. Jej ideą jest zgromadzenie wszystkich pomysłów uczniów na zadany temat, na podstawie ich wiedzy i doświadczenia.

Jest to świetnie sprawdzająca się metoda, w sytuacji gdy chcemy szybko skompletować listę odpowiedzi i zmobilizować uczniów do aktywnego udziału w lekcji oraz pokazać im, jak wiele już sami wiedzą.

Burzę mózgów możemy przeprowadzić przy okazji prawie każdego tematu, grunt, żeby oczekiwane odpowiedzi były krótkie – jedno-, dwuwyrzowe. Aby je uzyskać, należy odpowiednio sformułować pytania, np.: Jakie znaczenie ma prawo człowieka?; Kto, waszym zdaniem, nie może w Polsce zawrzeć małżeństwa?; U kogo można szukać pomocy, jeśli dochodzi do konfliktu między klasą a nauczycielem? W ten sposób możemy tworzyć listę praw, instytucji, a nawet elementów definicji. Najważniejsze, żeby uczniowie mieli jakąś wiedzę o danym zagadnieniu. Nie uda się burza mózgów, jeśli postawimy pytanie: Jakie osoby sprawowały urząd Rzecznika Praw Obywatelskich od czasu jego powstania? a nigdy wcześniej o tym nie mówiliśmy w klasie. Metoda ta nie sprawdzi się też przy tworzeniu skomplikowanej definicji. Jednym z celów tej aktywności jest bowiem pokazanie uczniom, jak wiele sami wiedzą i umieją, a nie udowodnienie im niekompetencji.

Podstawowa zasada burzy mózgów brzmi: „Każda odpowiedź jest dobra”. Nawet propozycja śmieszna czy absurdalna może obudzić w innym uczniu ciekawy pomysł. Burza mózgów polega na wzajemnym stymulowaniu się. Na zajęciach, podczas których po raz pierwszy posłużymy się tą metodą, powinniśmy przedstawić uczniom zasady pracy z jej wykorzystaniem. Powiedzmy im, że przyjmujemy każdy zgłoszony pomysł, wszyscy w klasie powinni wstrzymać się od komentarzy, nawet jeśli uznają jakąś wypowiedź za niezbyt błyskotliwą. Podczas prowadzenia lekcji burza mózgów nie może być jednak czystą improwizacją. Nauczyciel musi przewidzieć, jakiego rodzaju odpowiedzi będą mu potrzebne w dalszej części zajęć oraz jak zakończy się burza mózgów (powinna z niej wynikać jakaś konkluzja). Dlatego zadaniem prowadzącego jest przemyślenie, jakiego typu odpowiedzi chce uzyskać od uczniów, i naprowadzenie ich na nie za pomocą dodatkowych pytań. Nigdy nie powinniśmy tracić cierpliwości i sami odpowiadać na postawione przez siebie pytanie.

Rezultaty burzy mózgów zawsze zapisujemy na tablicy. Jest to nam niezbędne do przeprowadzenia podsumowania. Ze względu na zasadę, według której każda odpowiedź jest dobra, umieszczamy na tablicy lub flipcharcie wszystkie pomysły. Jest to bardzo ważne zwłaszcza na początku pracy tą metodą, ponieważ uczniowie uwielbiają sprawdzać nauczyciela, czy rzeczywiście zapisze każdą odpowiedź, i podają pomysły, które są np. żartami. Jeżeli konsekwentnie będziemy uwzględniać wszystkie wypowiedzi, a następnie umiejętnie podsumowywać aktywność, taktownie oddzielając pomysły prawidłowe od nietrafnych, to żarty szybko się skończą.

Cały sekret powodzenia burzy mózgów polega na sprytnym zapisaniu odpowiedzi, a następnie ich podsumowaniu. Możemy umieszczać je na przykład w oddzielnej kolumnie, najważniejsze, żeby nie zignorować żadnego z uczniów. Odpowiedzi muszą być zapisywane wyraźnie, dobrym pomysłem jest posłużenie się naprzemiennie dwoma kolorami flamastrów lub kredy.

Burza mózgów powinna mieć tempo. Nie możemy działać na zasadzie: pytanie, pojedyncza odpowiedź, pauza, następna odpowiedź – bo wszyscy usną. Dlatego właśnie musimy wiedzieć, jakie odpowiedzi chcemy uzyskać, naprowadzać na nie uczniów, stymulować do pracy. Żeby nie wytracać tempa, dobrze mieć pomocnika, który zapisuje na tablicy zgłaszane pomysły. Idealnie, jeśli prowadzimy lekcję z udziałem drugiego nauczyciela. Jeśli nie, możemy poprosić o pomoc jednego z uczniów (znakomicie nadaje się do tego zadania zarówno osoba wycofana i nieśmiała, jak i największa klasowa gaduła). Wtedy nasza rola sprowadza się do sprawdzania kątem oka, czy nasz „sekretnik” nadąża z pisaniem, czy niczego nie pomija, a także do dyktowania mu odpowiedzi, powtarzania ich po uczniach, ewentualnie z niewielkimi zmianami za zgodą ich autorów (np. gdy pada odpowiedź: „No, towar możemy oddać do sklepu, jak na przykład suwak się nie zapina albo kartki w książce są podarte...”, możemy zapytać: „Czy w takim razie możemy to w skrócie zapisać *towar jest uszkodzony?*” i gdy uczeń potwierdzi, poprosić osobę zapisującą o ujęcie odpowiedzi w ten właśnie sposób).

Burzę mózgów zawsze należy podsumować: musi z niej zostać wyprowadzona jakaś definicja, schemat czy lista. Kolorową kredą lub flamastrami możemy zakreślić prawidłowe odpowiedzi. Pomysły nietrafione, jeśli zapisano je na tablicy, można ostatecznie zmasować, jeśli zaś zapisano je na flipcharcie, nie należy ich skreślać, bo ich autorzy mogą poczuć się zniechęceni do dalszej aktywności. Aby zatem nie zrażać uczestników zajęć, należy umiejętnie podsumować aktywność, na przykład w następujący sposób: „Odpowiedzi zakreślone na czerwono to kary, które występują aktualnie w kodeksie karnym. Pozostałe pomysły są ciekawe, ale ustawodawca nie wzięł ich pod uwagę”.

Graf

Graf to zaprezentowanie na tablicy jakiejś treści w uporządkowany sposób, na przykład w formie wykresu czy tabeli. Graf może być efektem burzy mózgów: pytając uczniów

o to, jakie znają prawa człowieka, zapisujemy ich odpowiedzi od razu w trzech kolumnach z podziałem na prawa osobiste, polityczne oraz socjalne i kulturalne. Po uzyskaniu od uczniów wszystkich odpowiedzi, zamykamy je w formie tabeli i nadajemy tytuły poszczególnym kolumnom.

Mapa myśli (mind map)

Jest to metoda graficzna, służąca porządkowaniu dużej ilości informacji. Dobrze się sprawdza w sytuacji, gdy opowiadamy uczniom jakiś dłuższy kazus (historię), a następnie oczekujemy od nich ustosunkowania się do przedstawionych wydarzeń. W szeregu detali łatwo się zagubić słuchającemu, dlatego można przedstawić historię w punktach wypisanych na tablicy lub w formie śmiesznych rysunków, które podpowiedzą uczniom, co po kolei zdarzyło się w historii. Nie trzeba do tego żadnego talentu plastycznego – rysunki mogą być proste, schematyczne.

Heureza

To rozmowa z uczniami w formie znacznie mniej rozbudowanej niż dyskusja. Zadajemy uczniom pytania i oczekujemy na nie odpowiedzi, ale tylko od tych osób z klasy, które okażą się chętne do ich udzielenia lub które do tego zachęcimy. Dyskusja jest formą dłuższą i znacznie bardziej rozbudowaną (o czym poniżej), heureza zaś ma na celu przeprowadzenie krótkiej rozmowy, w wyniku której sprawdzimy np. zrozumienie przez uczniów omówionego tematu.

Dyskusja

Dyskusja jest metodą bardzo efektywną, pozwalającą nie tylko przekazać uczniom wiedzę, ale także przeprowadzić z nimi rozmowę o wartościach. Przed przystąpieniem do dyskusji warto wypracować z uczniami katalog zasad, które podczas niej będą obowiązywać. Możemy przeprowadzić taką aktywność na pierwszych zajęciach prowadzonych z wykorzystaniem tej metody, a plakat ze spisnymi zasadami wykorzystywać na kolejnych. Ważne, żeby w miarę możliwości wypracować katalog reguł wspólnie z uczniami. Mogą w nim się znaleźć takie punkty, jak zasada, że w jednym czasie mówi tylko jedna osoba, że głosu udziela wyłącznie moderator dyskusji, że wypowiedź nie może być dłuższa niż minutę, że komentujemy fakty, a nie cechy osobiste adwersarza itp. Ważne jest, żeby dyskusją nie kończyć lekcji. Jest to podyktowane tym, że uczniowie niejednokrotnie bardzo się angażują emocjonalnie w taką wymianę zdań i gdy dzieje się to w klasie, pod nadzorem nauczyciela, łatwiej jest zapanować nad przebiegiem rozmowy, nerwami i nie dopuścić np. do wzajemnego obrażania się. Jeżeli nie zakończymy dyskusji w porę w klasie, przeniesie się ona na korytarz, gdzie będzie poza naszą kontrolą. Dlatego proponujemy tak zaplanować zajęcia, aby po dyskusji nastąpiła spokojniejsza aktywność (np. praca nad aktem prawnym), która pozwoli na wyciszenie emocji.

Kolejną ważną rzeczą, na którą należy zwrócić uwagę, jest dobór tematu. Temat musi być bliski uczniom, to znaczy dotyczyć rzeczy interesujących młodzież i budzących ich emocje. Powinien być również kontrowersyjny (tj. budzić różne opinie). Nie uda się dyskusja na temat, który dla wszystkich jest oczywisty (np. „Czy powinno się wyjeżdżać na wakacje?”). Musimy też uważać, żeby zagadnienia nie były jednak zbyt kontrowersyjne, takie, w których opinie są uzależnione w znacznej mierze od poglądów religijnych czy moralnych (np. „Czy aborcja powinna być szerzej dostępna?”). Nigdy nie zdołamy o nich konstruktywnie porozmawiać w czasie jednej lekcji, a istnieje ogromne prawdopodobieństwo, że temperatura dyskusji będzie zbyt wysoka. Wykluczone są także tematy sprzeczne z podstawowymi zasadami etyki (np. „Jakie są plusy i minusy zamachów terrorystycznych?”). Każda dyskusja powinna kończyć się podsumowaniem wygłoszonym przez prowadzącego. Najlepszym sposobem jest spisywanie padających argumentów i na koniec przedstawienie pokrótce prezentowanych przez uczniów stanowisk. Ten moment pozwala już uczestnikom na wyciszenie emocji. W podsumowaniu możemy zapytać, czy ktoś w klasie zmienił zdanie, i na przykład zakończyć dyskusję głosowaniem nad omawianymi kwestiami.

Są różne sposoby przeprowadzania dyskusji:

• • • dyskusja kontrolowana

Prowadzi ją moderator, który udziela głosu. Każdy z uczniów może swobodnie wypowiedzieć swój pogląd na zadany temat. W celu lepszej kontroli dyskusji powinniśmy najpierw wypracować jej zasady i przestrzegać ich w czasie jej trwania. Dobrym sposobem na opanowanie emocji jest używanie „mikrofonu”: umawiamy się z uczniami, że określony przedmiot (np. piłeczka czy długopis) zastępuje mikrofon i głos ma w danej chwili tylko ta osoba, która trzyma „mikrofon” w ręku. Dobrze, gdy moderator lub wyznaczony przez niego pomocnik zapisuje pojawiające się argumenty (można je od razu zapisywać w kolumnach czy grupach) – pozwoli nam to później na sprawne podsumowanie wymiany poglądów.

• • • cztery „P” (PRES)

Cztery „P”, inaczej PRES, to sposób na uporządkowanie dyskusji kontrolowanej. Jest to forma, która pozwala na konkretne, zwarte przedstawienie swoich poglądów. Chodzi o wyrażanie opinii według schematu:

P – Point of view	P – Punkt widzenia
R – Reasons	P – Powody
E – Example	P – Przykład
S – Summary	P – Podsumowanie

Na przykład przedstawiamy swój pogląd w taki sposób:

Punkt widzenia: Uważam, że powinien zostać wprowadzony w Polsce bezwzględny

zakaz palenia tytoniu w miejscach publicznych (także we wszystkich restauracjach).

Powody: Dym tytoniowy ma nieprzyjemny zapach, który przeszkadza w jedzeniu i jest niebezpieczny także dla osób, które nie palą.

Przykład: Ilekroć spędzam wieczór w klubie, całe moje ubranie i rzeczy osobiste śmierdzą, a mnie boli głowa.

Podsumowanie: Dlatego uważam, że ze względu na szacunek dla osób niepalących powinien być w Polsce wprowadzony bezwzględny zakaz palenia w miejscach publicznych.

• • • **zajmij pozycję**

To forma dyskusji pozwalająca nauczycielowi na większą kontrolę, a uczniom na lepsze przygotowanie argumentów. W klasie wieszamy kartki papieru z dwoma lub trzema stanowiskami na dany temat (np. 1. Uważam, że lekarz zawsze, w każdej sytuacji ma obowiązek poinformowania pacjenta o jego stanie zdrowia; 2. Uważam, że lekarz nigdy nie powinien mówić prawdy ciężko chorym pacjentom; 3. Uważam, że lekarz powinien mieć możliwość swobodnej oceny sytuacji i możliwość zdecydowania, czy mówić pacjentowi całą prawdę o stanie jego zdrowia.). Prosimy uczniów o zajęcie miejsc pod kartką, która najpełniej wyraża ich pogląd. Następnie dajemy uczniom kilka minut na zebranie argumentów na obronę ich stanowiska. Kiedy zadanie to zostanie wykonane, prosimy po kolei (metodą „w koło Macieju”, opisaną poniżej) na podawanie po jednym argumentem przez każdą z grup (możemy w nich wyznaczyć mówców lub poprosić, aby każdy z członków grupy podawał po jednym argumentem). Działamy tak, aż do wyczerpania argumentów. Odpowiedzi zapisujemy na tablicy, aby przeprowadzić następnie podsumowanie.

Wariantem tego sposobu dyskusji jest „wejście w cudzą skórę”. Tak jak w poprzedniej wersji wieszamy w klasie kartki z dwoma sprzecznymi poglądami, prosimy uczniów o zajęcie pozycji, a następnie... zamieniamy kartki. Uczniowie w ten sposób są zmuszeni do znalezienia argumentów przeciwnych wyznawanemu przez siebie poglądowi. Takie rozwiązanie ma kilka plusów. Jest niezwykle przydatne w dyskusjach na tematy bardzo kontrowersyjne, podczas których uczniowie są mocno zaciętrzewieni i „okopani” na swoich stanowiskach. Dajemy im okazję do wyszukania argumentów, którymi mogą się posługiwać ich przeciwnicy. Poproszenie uczniów o obronę nie swojej pozycji wycisza także ich bardzo emocjonalne podejście do sprawy i gwarantuje spokojniejszy przebieg dyskusji. Jednocześnie taki zabieg pozwala uczniom na wczucie się w sytuację kogoś, kto ma inne zdanie, rozwija umiejętność logicznego myślenia i rozszerza horyzonty.

Możliwe jest także podzielenie uczniów na grupy na zasadzie przyporządkowania ich do określonej roli. Na przykład, przedstawiamy uczniom przypadek – historię, konflikt, w który zaangażowani są uczniowie, nauczyciele i rodzice. Zadaniem

klasy jest przedyskutowanie problemu z punktu widzenia poszczególnych uczestników sporu. W tym celu dzielimy ją, np. za pomocą losów, na grupy uczniów, nauczycieli i rodziców i prosimy o obronę stanowiska danej grupy w konflikcie przedstawionym w historii.

Przy tego typu wariantach dyskusji absolutnie niezbędne jest późniejsze odczarowanie, a więc danie uczniom możliwości głośnego wyrażenia wyznawanych przez nich opinii (np. poprzez głosowanie).

W koło Macieju

Jest to metoda prezentacji wypracowanych przez grupę lub poszczególnych uczniów argumentów. Jeżeli uczniowie pracują w grupach, a zadaniem każdej z grup jest stworzenie listy praw dziecka, to wiadomo, że wypracowane odpowiedzi będą się powtarzać. Aby uniknąć sytuacji, gdy pierwsza grupa przedstawi prawie wszystkie odpowiedzi, zostawiając niewiele dla kolegów, możemy poprosić uczniów o przedstawienie rezultatów pracy w formie „w koło Macieju”. Polega ona na tym, że pierwsza grupa podaje jedno z wypracowanych przez siebie rozwiązań, a następna przedstawia kolejne. W ten sposób wartość pracy każdego zespołu jest doceniona w taki sam sposób. Grupy po kolei podają argumenty, aż do ich całkowitego wyczerpania.

Praca w grupach

W im mniejszej grupie pracujemy, tym bardziej efektywna jest nasza praca. Prosząc uczniów o pracę w grupie, stwarzamy im większą szansę do samodzielnego myślenia, a każdemu z członków grupy dajemy okazję do aktywnego udziału w zajęciach. Praca w grupie to nie tyle metoda, ile narzędzie towarzyszące na ogół innej metodzie: zbieraniu argumentów do dyskusji, pracy nad kazusem czy z aktem prawnym.

Dzieląc klasę na grupy, musimy zwrócić uwagę na następujące kwestie:

Po co? Zamieszanie związane z podziałem na grupy musi być adekwatne do wartości i czasu ćwiczenia, które chcemy przeprowadzić. Podział na grupy ma wiele zalet. Pozwala wszystkim na aktywność i wypowiedzenie się, każdy z uczniów ma szansę być wartościowym członkiem zespołu. Przemieszanie uczniów w klasie pozwala także na rozbicie „towarzystw wzajemnej adoracji” i daje szansę na rozmowę i wspólną pracę tym, którzy często nie komunikują się ze sobą przez całe lata nauki w jednej klasie.

Jak duże? Biorąc pod uwagę liczbę uczniów w klasie i rodzaj zadania do wykonania, musimy rozważyć, jak liczna powinna być grupa. Efektywnie pracuje jeszcze grupa 6-, 7-osobowa. W większej pojawiają się już liderzy i siłą rzeczy część z członków grupy mniej angażuje się w wykonanie powierzonego zadania. Grupa licząca ponad 10 osób w ogóle nie będzie dobrze pracować. Jeżeli prosimy uczniów o rozwiązanie przypadku, to w grupie powinno być 2–4 uczniów. Jeżeli mamy zbyt mało przypadków, to lepiej je powtórzyć, niż stworzyć zbyt duże grupy.

Jak? Dzielić na grupy możemy w różny sposób: poprzez odliczanie (zarówno najbardziej banalne, np. do czterech, jak i trochę ciekawsze, np. porami roku), losowanie (niekoniecznie obrazków; bardzo entuzjastycznie są przyjmowane przez uczniów kolorowe papierki cukierków) czy cechy charakterystyczne (dziewczynki – chłopcy czy urodzeni w poszczególnych miesiącach). Każdy ze sposobów powinien być jednak dobrany w zależności od długości aktywności, którą chcemy przeprowadzić później. Niekiedy równie dobry jest podział na grupy po prostu według zajmowanych przez uczniów miejsc w klasie. Ważne, żeby metody podziału nie powtarzały się zbyt często, bo to nudzi uczniów.

Przed zajęciami trzeba się zastanowić nad rozmieszczeniem grup w klasie. Jeżeli dzielimy uczniów na 4 grupy, to musimy wcześniej ustalić, gdzie pracuje każda z nich. Po rozdaniu losów mówimy: „Grupa czerwona zbiera się tutaj, a niebieska tam itd.”. Stanowcze wskazanie miejsca pracy grup pozwoli nam uniknąć chaosu.

Następnie musimy precyzyjnie wyjaśnić uczniom cel aktywności, nasze oczekiwania i wyznaczyć czas na wykonanie zadania. Ewentualny materiał (np. kazusy) rozdajemy już po tych wyjaśnieniach, inaczej uczniowie zajmą się natychmiast czytaniem i nie będą nas uważnie słuchać.

Poza tym musimy pamiętać, że czas pracy uczniów w grupach nie jest czasem relaksu dla nauczyciela. Naszym zadaniem jest krążenie między grupami, dyskretnie przyglądanie się ich pracy, kontrolowanie, czy uczniowie zrozumieli zadanie, czy rozmawiają na temat, czy nie mają trudności, czy żaden z uczniów nie jest ze swojej grupy wykluczony lub jej nie dominuje. Pozwala to także na ocenę czasu pracy w grupie: czy trzeba grupom dodać jeszcze minutę lub dwie, bo praca jeszcze trwa, czy też zakończyć pracę wcześniej, zadanie bowiem okazało się proste i zostało rozwiązane szybciej, niż się spodziewaliśmy. Efekty pracy są prezentowane przez wybranego przedstawiciela grupy lub po kolei przez poszczególnych jej członków (kiedy zadaniem było np. wypracowanie listy argumentów).

Kazusy

Kazus oznacza „przypadek”. Jest to pewna historia, którą przedstawiamy uczniom, a następnie prosimy o jej analizę. Wykorzystując tę metodę, łatwiej zachęcić uczniów do pracy z aktem prawnym, łatwiej bowiem rozważać coś na konkretnym przykładzie niż zupełnie abstrakcyjnie. Są różnego rodzaju kazusy i różne metody pracy z nimi. Kazus może być zarówno krótką, kilkuzdaniową historyjką, jak i dłuższą opowieścią. Wszystko zależy od tego, czemu ma służyć. Kazusy możemy wykorzystywać do rozpoczęcia zajęć lub pewnych aktywności. Możemy też użyć ich, aby przekazać uczniom konkretną treść prawną lub aby zweryfikować ich wiedzę. W zależności od celu, który ma spełniać praca z kazusami, możemy dodać do nich materiał prawny.

• • • Kazus jako początek aktywności

Możemy opowiedzieć uczniom historię na początku lekcji po to, aby zainteresować

ich tematem zajęć. Dłuższe kazusy nadają się znakomicie do zapoczątkowania dyskusji. Uczniom łatwiej jest zacząć wyszukiwanie argumentów, gdy mają przed oczami konkretną opowieść i myślą o jej bohaterach. Jeśli kazus, który przedstawiamy, jest dość długi i ma wiele szczegółów, możemy pomóc sobie opisaną wyżej metodą mapy myślowej: opisać w punktach lub narysować na tablicy najważniejsze momenty danej historii. Możemy także napisać cały kazus na tablicy lub flipcharcie.

• • • Kazus jako metoda przekazania wiedzy

Za pomocą kazusów możemy przekazać uczniom nową partię wiedzy. Na przykład, gdy chcemy omówić przypadki, w których dwie osoby nie mogą zawrzeć związku małżeńskiego, przygotowujemy uczniom serię krótkich historyjek opisujących sytuację bohaterów i dołączamy do nich materiał prawny. Zadajemy pytanie, czy bohaterowie kazusu mogą się pobrać. Taki kazus może wyglądać w następujący sposób:

Romeo i Julia właśnie skończyli po 17 lat. Bardzo się kochają i pewnej nocy, słuchając śpiewu słowika, doszli do wniosku, że dobrze im ze sobą, i chcieliby spędzić razem resztę życia. Postanowili się pobrać w przyszłym miesiącu. Czy mogą to zrobić?

Art. 10 § 1 kodeksu rodzinnego

Nie może zawrzeć małżeństwa osoba nie mająca ukończonych lat osiemnastu. Jednakże z ważnych powodów sąd opiekuńczy może zezwolić na zawarcie małżeństwa kobiecie, która ukończyła lat szesnaście, a z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny.

Jeżeli materiał prawny nie jest zbyt trudny, uczniowie z pewnością poradzą sobie z odpowiedzią na takie pytanie. Natomiast praca z aktem prawnym pozwoli im się oswoić z językiem, jakim pisane są ustawy i inne przepisy. Odpowiedzi zamieszczamy na tablicy. Gdy przeprowadzimy kilka kazusów tego typu, po zakończeniu aktywności będziemy mogli dokonać podsumowania: wymienić wszystkie okoliczności wykluczające możliwość zawarcia małżeństwa, a na tej podstawie ustalić, kto może bez przeszkód wstąpić w związek małżeński. Czasami możemy także zrezygnować z dołączania materiału prawnego do kazusów. Decydujemy się na to, wtedy gdy pytanie zadane w kazusie jest na tyle proste, że przypuszczamy, że uczniowie odpowiedzą na nie na podstawie swojego doświadczenia. Można też rozdać teksty kazusów bez materiału prawnego, poprosić o udzielenie odpowiedzi na podstawie własnej wiedzy, a za kilka minut udostępnić grupom adekwatne przepisy. Pozwoli to uczniom na wykazanie się samodzielnym myśleniem, na pracę zespołową, dyskusję, a następnie weryfikację swojej wiedzy i udzielenie na forum klasy poprawnej odpowiedzi. Przy tego typu pracy z kazusami dzielimy klasę na małe grupy: od 2- do 4-osobowych.

- • • **Kazus jako forma sprawdzenia wiedzy uczniów**

Kazusy możemy wykorzystać także do sprawdzenia wiedzy, którą uczniowie powinni już mieć. Na przykład, gdy poświęcamy część lekcji na wytłumaczenie, w jakich sytuacjach i przez kogo mogą być ograniczone prawa człowieka. Następnie możemy rozdać kazusy z pytaniem, czy w danym przypadku ograniczenie praw było uzasadnione i dlaczego. Metodę kazusów wykorzystuje się także do przeprowadzania sprawdzianów wiedzy zdobytej przez uczniów na poprzednich lekcjach. Ważne, żeby każda praca tą metodą została podsumowana. Poszczególne odpowiedzi powinny być zapisane na tablicy, a następnie pokrótce omówione przez nauczyciela.

Kazusiki

Kazusiki to mniej skomplikowane kazusy. Nie opowiadamy w nich dłuższej historii, ale przedstawiamy sytuacje za pomocą jednego zdania. Nie dołączamy też materiału prawnego. Są często wykorzystywane do przeprowadzenia krótkiej kontroli, czy uczniowie przyswoili wiedzę. Przykładowy kazusik: „Honorata ma 12 lat. Czy może samodzielnie napisać skargę do rzecznika praw obywatelskich?”.

Scenki

Odgrywanie scenek to metoda niezwykle ożywiająca uczniów, bardzo przez nich lubiana. Warto jednak pamiętać, że na ogół nie sprawdza się ona na pierwszych zajęciach, ponieważ uczniowie albo w ogóle się nie znają i wstydzą wzajemnie (dotyczy nowo utworzonej grupy), albo też nie są przyzwyczajeni do pracy metodami interaktywnymi i wyciąganie ich na pierwszej lekcji na środek klasy jest dla nich kłopotliwe.

Za pomocą scenek możemy pracować na dwa sposoby:

a) scenka improwizowana

Rozdajemy uczniom kartkę z tekstem, np.: „Wchodzisz do sklepu, gdzie kupiłaś książkę, w której część kartek jest pusta. Masz paragon, prosisz o wymianę książki na nową”. Adekwatną kartkę dostaje osoba, która ma odegrać rolę sprzedawcy. Uczniowie, wcielając się w postaci, mogą wykorzystać swoją pomysłowość i zdolność improwizacji. Taka scenka bywa szalenie ciekawa i rozwija wyobraźnię uczniów. Jej mankamentem jest to, że nigdy do końca nie przewidzimy, w jakim kierunku się rozwinie, a przecież na koniec musimy podsumować ćwiczenie i wyciągnąć wnioski.

b) scenariusz

Możemy także rozdać uczniom-aktorom kartki z precyzyjnie napisanym scenariuszem: „Basia kupiła książkę, w której część kartek jest pusta. Wchodzi do sklepu, chcąc wymienić ją na niewadliwy egzemplarz.

Basia: Dzień dobry, wczoraj kupiłam u państwa książkę, w której część kartek jest pusta.

Sprzedawca: Dzień dobry. Czy ma pani dowód zakupu?..”.

I tak dalej. W tym przypadku scenka przypomina kazus odegrany przez uczniów.

Na rodzaj scenki możemy się zdecydować, biorąc pod uwagę to, jak trudny dla uczniów jest dany temat, jak daleko, naszym zdaniem, może posunąć się improwizacja, jak pewnie sami się czujemy w panowaniu nad klasą i w znajomości materiału prawnego.

Jakich uczniów wybrać do udziału? Scenka to dobry sposób na zaangażowanie do działania uczniów bardzo aktywnych. Może być też metodą aktywizacji tych bardziej wycofanych, jednak, gdy wiemy, że ktoś jest bardzo nieśmiały, lepiej zrezygnować ze zmuszania go do występów publicznych. Ważne jest, aby w przydzielaniu ról nie powtarzać schematów: niech silny, przebojowy chłopiec zagra rolę źle potraktowanego przez urzędnika petenta. W żadnym wypadku nie dawajmy roli ofiary komuś, kto jest klasową ofermą: poczuje się jeszcze gorzej. Natomiast poproszenie kogoś takiego o odegranie superbohatera może pomóc mu i zmienić nieco jego wizerunek w oczach kolegów. Bardzo ważne jest, żeby po zakończeniu scenki pamiętać o odczarowaniu. Musimy w jakiś sposób wyraźnie uczniom pokazać, że przedstawienie zostało skończone, a aktorzy wracają do własnych tożsamości. Czasami wystarczy jedynie sprowokować oklaski, przy poważniejszych rolach warto zapytać uczniów, jak się czuli, odgrywając swoich bohaterów, i chwilę z nimi o tym porozmawiać.

Kiedy rozdać uczniom role i poprosić ich o przygotowanie się do odegrania scenki? Możemy to zrobić już przed lekcją. Możemy także wybrać aktorów podczas lekcji i dać im dwie minuty na przygotowanie. My będziemy wówczas tłumaczyli reszcie klasy, co za chwilę będzie się działo. Gdy prowadzimy lekcję we dwójkę, jeden nauczyciel może na chwilę wyjść z aktorami z klasy, podczas gdy drugi pracuje z resztą grupy. Ma to jednak ten mankament, że aktorzy tracą część informacji.

Dobrze jest poprosić uczniów, którzy nie biorą udziału w odgrywaniu scenki, o uważną obserwację. Aby bardziej skupić ich uwagę, możemy zawczasu polecić im zwrócenie uwagi na konkretne wydarzenia, które rozegrają się przed nimi, bądź rozdać im materiał prawny z prośbą o skomentowanie na podstawie przepisów tego, co zobaczą.

Puzzle (jig saw)

Puzzle są metodą pozwalającą przekazać uczniom sporą porcję nowej wiedzy przy znacznym udziale ich samych. Przygotowanie do realizacji zajęć tą metodą jest nieco pracochłonne, daje natomiast znakomite rezultaty podczas lekcji. Zajęcia polegają na tym, że dzielimy uczniów na grupy eksperckie, w których przyswajają oni wiedzę na określony temat, a następnie dzielą się tą wiedzą z kolegami.

Etapy lekcji metodą puzzli:

a) praca w grupach eksperckich – przyswajanie wiedzy

Powiedzmy, że chcemy przekazać wszystkim uczniom w klasie wiedzę na temat kompetencji rzecznika praw obywatelskich, rzecznika praw dziecka i organizacji pozarządowych w zakresie obrony praw człowieka. Skoro mamy trzy tematy, przygotowujemy komplety materiałów dotyczących wyżej wspomnianych zagadnień. Możemy jednak tego nie robić i polecić ich opracowanie samym uczniom. Za pomocą losów dzielimy klasę na trzy zespoły. Będą to grupy eksperckie, których zadaniem będzie nauczenie się jednego z trzech wymienionych wyżej zagadnień.

b) praca w małych grupach – dzielenie się wiedzą

Dzielimy uczniów tak, aby stworzyć małe, 3-osobowe grupy. W skład każdej z nich wchodzi po jednym ekspercie z każdego tematu:

Aby dokonać sprawnie tego podziału, los powinien być zrobiony według schematu:

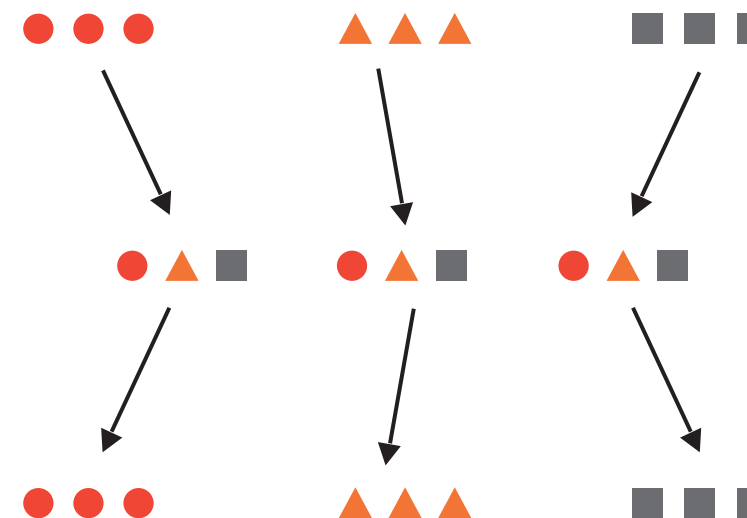
Symbol (koło) oznacza przyporządkowanie do danej grupy eksperckiej, natomiast cyfra – przyporządkowanie do małej grupy, w której uczniowie będą się dzielić wiedzą. Zatem po opracowaniu tematów w większych zespołach, prosimy uczniów, żeby zebrali się w mniejszych grupach na zasadzie: jedyński razem, dwójki razem itd. Oczywiście, schemat ten jest prosty do zastosowania, gdy w klasie mamy liczbę uczniów podzieloną przez liczbę grup eksperckich, a więc w naszym przykładzie: wielokrotność trzech. Co jednak zrobić, gdy uczniów jest mniej lub więcej? W sytuacji gdy mamy np. 10 uczniów, postępujemy tak: dwie duże grupy eksperckie są 3-osobowe, jedna jest 4-osobowa. Przyporządkowując cyfry, powtarzamy jedną z nich. Mamy zatem trzy jedyńki, trzy dwójki i cztery trójki. W jednej grupie znajdzie się 4 uczniów, z czego 2 będzie ekspertami od jednego tematu. Mogą oni referować go wspólnie, uzupełniając swoją wiedzę.

Teraz każdy uczeń musi przekazać swoim kolegom to, czego nauczył się, pracując w grupie eksperckiej. Zadaniem nauczyciela jest szczególnie troskliwa obserwacja pracy uczniów; sprawdzanie, czy poszczególne grupy pracują w miarę równomiernie.

c) powrót do grup eksperckich

Uczniowie wracają do swoich grup eksperckich. Prosimy ich o opowiedzenie sobie nawzajem, czego ciekawego dowiedzieli się od kolegów na dwa pozostałe tematy. Aby zmotywować i usprawnić pracę grup, możemy dać uczniom konkretne zadanie do wykonania podczas zdobywania wiedzy, np. uzupełnienie tekstu z lukami bądź rozwiązanie przypadków.

Tak więc cały schemat metody puzzle wygląda następująco:

Układanka

Układanka to metoda, za pomocą której możemy przedstawić uczniom treść zawartą w tabeli lub treść zapisaną w formie pytań i odpowiedzi. Materiał, który chcemy zaprezentować, musimy pociąć na drobniejsze elementy (np. oddzielnie pytania i odpowiedzi czy poszczególne okienka tabeli). Zadaniem uczniów jest ułożenie układanki i zapoznanie się z jej treścią. W dalszej części lekcji oczywiście musimy tę treść omówić.

Miniwykład

Czasami zdarza się, że jakąś wiedzę trudno przedstawić za pomocą metod interaktywnych lub też ich zastosowanie byłoby przerostem formy nad treścią, gdy chodzi o przedstawienie krótkiej, skondensowanej informacji. W tym celu możemy uciec się do tradycyjnego wykładu, pamiętając jednak, że uczniowie nie będą nas słuchali w skupieniu dłużej niż przez 10 minut. Dlatego wykład powinien być naprawdę krótki, umieszczony w lekcji pomiędzy dwiema innymi aktywnościami, i tam, gdzie tylko to możliwe, urozmaicony

pomocami wizualnymi: grafy, pisanie na tablicy, mapy myślowe, plansze, prezentacje w Power Poincie, ilustracje z rzutnika folii.

Wizyta eksperta

W części *Wyzwania edukacji prawnej* piszemy, jak znaleźć eksperta, którego możemy zaprosić na lekcję. Do zajęć w takiej formie musimy się jednak dobrze przygotować. Zaproszenie prawnika czy innego specjalisty może niestety przerodzić się w nudny monolog gościa, po którym onieśmieleni uczniowie zadadzą kilka zdawkowych pytań. Aby wizyta specjalisty była sukcesem, trzeba ją wcześniej przygotować: ustalić z ekspertem przebieg zajęć i poprosić o poruszenie konkretnej problematyki. Z uczniami natomiast możemy opracować listę problemów i pytań, o których chcą rozmawiać, można nawet przygotować kazus (jeden lub więcej) i wspólnie z zaproszonym gościem go przeanalizować (kazusy te dobrze jest wcześniej przekazać ekspertowi, by mógł się przygotować do ich omówienia).

Aby wizyta eksperta była udana, proponujemy wykonać następujące kroki:

- • • nawiążmy kontakt z instytucją lub organizacją, z którą może być związany ekspert (zob. *Wyzwania edukacji prawnej*);
- • • nawiążmy kontakt telefoniczny i e-mailowy z konkretną osobą, która będzie naszym gościem;
- • • przedstawmy gościowi tematykę, nad którą obecnie pracujemy z uczniami, poprośmy o omówienie konkretnych zagadnień, ale także zapytajmy eksperta o sugestie, co może być kwestią kontrowersyjną bądź szczególnie istotną dla młodzieży w obrębie wybranej tematyki;
- • • przygotujmy się z uczniami do spotkania: opracujmy listę pytań do eksperta, poprośmy uczniów o podanie kazusu lub kazusów, o których chcieliby porozmawiać;
- • • prześlijmy materiał opracowany z uczniami do eksperta;
- • • poprośmy eksperta o przedstawienie kazusów z praktyki;
- • • moderujmy spotkanie z gościem tak, by dyskusja nie wymknęła się spod kontroli i by w przewidzianym czasie udało się omówić wszystkie ważne dla uczniów kwestie.

Materiały dodatkowe

Opis innych metod interaktywnych mogą Państwo znaleźć na stronie Centrum Edukacji Obywatelskiej: http://www.ceo.org.pl/sites/default/files/news-files/przeglad_aktywnych_metod_nauczania.pdf.

**Prawa
człowieka**

Podstawa programowa

IV etap edukacyjny, zakres podstawowy

5. Prawa człowieka. Uczeń:

- 1) przedstawia krótko historię praw człowieka i ich generacje; wymienia najważniejsze dokumenty z tym związane;
- 2) wymienia podstawowe prawa i wolności człowieka; wyjaśnia, co oznacza, że są one powszechne, przyrodzone i niezbywalne;
- 3) podaje najważniejsze postanowienia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Konwencji o Prawach Dziecka;
- 4) znajduje w środkach masowego przekazu (w tym w Internecie) informacje o przypadkach łamania praw człowieka na świecie;
- 5) bierze udział w debacie klasowej, szkolnej lub internetowej na temat wolności słowa lub innych praw i wolności;
- 6) wyjaśnia, na czym polegają: prawo do prywatności, w tym do ochrony danych osobowych i prawa obywatela w kontaktach z mediami.

6. Ochrona praw i wolności. Uczeń:

- 1) przedstawia główne środki ochrony praw i wolności w Polsce;
- 2) opisuje sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich i Rzecznika Praw Dziecka; pisze prostą skargę do jednego z nich (według wzoru);
- 3) uzasadnia znaczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu;
- 4) przedstawia na przykładach działania podejmowane przez ludzi i organizacje pozarządowe broniące praw człowieka; w miarę swoich możliwości włącza się w wybrane

IV etap edukacyjny, zakres rozszerzony

36. Prawa człowieka. Uczeń:

- 1) przedstawia ideę oraz historyczny rodowód praw człowieka;
- 2) przedstawia argumenty na rzecz uniwersalności praw człowieka i analizuje zastrzeżenia formułowane przez jej przeciwników;
- 3) rozróżnia prawa i wolności osobiste, polityczne oraz ekonomiczne, społeczne i kulturalne; wskazuje, do której generacji należą poszczególne prawa;
- 4) rozważa, odwołując się do historycznych i współczesnych przykładów, dlaczego dochodzi do łamania praw człowieka na wielką skalę przez reżimy autorytarne.

37. Ochrona praw człowieka w Polsce. Uczeń:

- 1) przedstawia prawa i wolności zagwarantowane w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, wymienia środki i mechanizmy ich ochrony w Polsce;
- 2) rozważa dylematy związane z prawami socjalnymi i sposobem ich realizacji przez państwo;
- 3) odnosi przedstawiane w mediach przypadki naruszenia praw lub wolności w Polsce do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;
- 4) analizuje stan przestrzegania praw mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych;
- 5) przygotowuje opracowanie na temat naruszania i ochrony praw człowieka w wybranej dziedzinie.

38. Światowy i europejski system ochrony praw człowieka. Uczeń:

- 1) opisuje system ochrony praw człowieka funkcjonujący na mocy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych;
- 2) ocenia znaczenie Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze dla systemu ochrony praw człowieka na świecie;
- 3) charakteryzuje systemy ochrony praw człowieka w ramach Rady Europy oraz Unii Europejskiej;
- 4) wyjaśnia, jak działa i jakie sprawy rozpatruje Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu;
- 5) analizuje z punktu widzenia międzynarodowych standardów praw człowieka przypadki naruszania praw i wolności w różnych państwach;
- 6) pisze według wzoru skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu lub Komitetu Praw Człowieka w Genewie;
- 7) opisuje i ocenia działania wybranych organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka.

Prawa człowieka

1. Czym są prawa człowieka?

Miniwykład

Nie istnieje jedna powszechnie obowiązująca definicja praw człowieka. Wiktor Osiatyński opisuje je w następujący sposób: *Prawa człowieka są to powszechne prawa moralne o charakterze podstawowym, przynależne każdej jednostce w jej kontaktach z państwem*⁸. To jednak również: najważniejsza wartość w życiu społecznym, wyznacznik dla oceny działań władz państwowych, instytucji oraz poszczególnych grup i jednostek, cel walki z reżimami i dyktaturami. Polska konstytucja w rozdziale II wymienia gwarantowane przez Rzeczpospolitą prawa człowieka. Nasze państwo jest jednak również zobowiązane do zagwarantowania praw człowieka zapisanych w umowach międzynarodowych, które ratyfikowało.

Historia zamiany postulatów i ruchu na rzecz praw człowieka w obowiązujące przepisy prawa międzynarodowego i krajowego gwarantujące ich przestrzeganie jest w sposób ścisły związana z dramatem II wojny światowej i Holocaustu. Po zakończeniu wojny postanowiono za pomocą Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, uchwalonej w 1948 r., dać wyraz obietnicy „Nigdy więcej” (ang. *Never again*), która odnosiła się właśnie do zbrodni dokonanych podczas jej trwania. Dziś, jak podkreśla Organizacja Narodów Zjednoczonych: *Powszechne respektowanie praw człowieka, w tym prawa politycznego wyboru oraz zrzeszania się, prawa do wyrażania własnej opinii, prawa do zatrudnienia i godnego poziomu życia oraz praw kulturalnych, jak również zapewnienie wolności od strachu oraz od wszelkich form dyskryminacji i uprzedzeń – są istotne na drodze do osiągnięcia trzech globalnych celów: Pokoju, Rozwoju i Demokracji*⁹.

⁸ W. Osiatyński, *Wprowadzenie do praw człowieka*, opracowanie Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/pcz_wprowadzenie.php.

⁹ Dokument opracowany przez Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie na podstawie materiałów ONZ, czerwiec 2003 r., aktualizacja: styczeń 2013r http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/pcz_wprowadzenie.php.

Ważnym zagadnieniem w obszarze tematyki praw człowieka jest koncepcja uniwersalizmu¹⁰ tych praw. Zagadnienie to jest podnoszone najczęściej wtedy, gdy okazuje się, że tradycja czy nakazy religijne danej grupy (narodowej, etnicznej, religijnej) są sprzeczne z prawami człowieka zdefiniowanymi w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (np. stosowanie okrutnych kar za popełnione przestępstwa, przymusowe małżeństwa dzieci, dyskryminacja i wykluczenie społeczne kobiet). Innym szczegółowym problemem jest kwestia odpowiedzialności państw za masowe i poważne naruszanie praw człowieka – często wobec własnych obywateli – oraz zobowiązania spoczywające wówczas na Wspólnocie międzynarodowej (np. sytuacja użycia broni chemicznej podczas konfliktu pomiędzy siłami rządowymi a rebeliantami w Syrii w 2013 r.).

Ćwiczenie 1.1. Czym są prawa człowieka? . . . . .

Metoda: praca w grupach, w koło Macieju

Przeanalizujmy wraz z uczniami rozdział II Konstytucji RP, Powszechną Deklarację Praw Człowieka¹¹. Nauczyciel prosi, aby wskazali prawa szczególnie istotnie oraz szczególnie często naruszane. Jakie prawa sami dodaliby do tej listy? Warto również przedstawić uczniom listę konwencji ONZ, aby pokazać, jakie obszary tematyczne w zakresie ochrony praw człowieka są uregulowane mocą międzynarodowych traktatów¹².

Zastanówmy się wraz z uczniami nad znaczeniem pojęcia „prawa człowieka”: „Co to pojęcie oznacza dla każdego z was?”, „Czy uważacie, że prawa człowieka są ważne?”.

Miniwykład

Prawo do życia oznacza przede wszystkim to, że nikt nie może pozbawiać życia drugiej osoby, a na państwie ciąży obowiązek zagwarantowania ochrony przed takim zagrożeniem.

¹⁰ Uniwersalizm praw człowieka oznacza, że te prawa są przynależne wszystkim ludziom na całym świecie, bez względu na ich miejsce zamieszkania, narodowość, pochodzenie etniczne, wyznanie, płeć itp.

¹¹ Symbolem pierwszego tak istotnego skatalogowania praw człowieka na poziomie międzynarodowym pozostaje Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, jednak to Międzynarodowy Pakt Praw Osobistych i Politycznych oraz Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności są tymi instrumentami prawa międzynarodowego, które posiadają moc wiążącą, tzn. można na ich podstawie domagać się od państwa realizacji i przestrzegania praw oraz wolności w nich zawartych. Traktaty te są wyposażone w tzw. mechanizm skargowy – jednostki mogą składać do międzynarodowych organów kontrolnych skargi indywidualne na naruszenie ich praw, odpowiednio do: Komitetu Praw Człowieka ONZ (pakt) oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (konwencja).

¹² Teksty większości traktatów ONZ w j. polskim dostępne są pod adresem: http://www.unic.un.org.pl/human_rights/.

Obowiązek ten odnosi się również oczywiście do samych państw. Istnieją jednak sytuacje, w których prawo danego państwa przewiduje możliwość odebrania komuś życia: dopuszcza karę śmierci. Prawo do sądu, sformułowane w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, stanowi z kolei, że: *Każdy człowiek ma na warunkach całkowitej równości prawo, aby przy rozstrzygnięciu o jego prawach i zobowiązaniach lub o zasadności wysuwanego przeciw niemu oskarżenia o popełnienie przestępstwa być słuchanym sprawiedliwie i publicznie przez niezależny i bezstronny sąd*¹³. W jakich sytuacjach możemy mówić o naruszeniu prawa do sądu? Przykłady: brak możliwości prowadzenia procesu sądowego przez bezstronnego, obiektywnego sędziego; brak dostępu osoby oskarżonej do informacji na temat formułowanych przeciwko niej zarzutów; brak dostępu do tłumacza, w przypadku gdy tłumacz oraz tłumaczenie dokumentów procesowych są konieczne; bezzasadne wyłączenie jawności rozprawy sądowej; naciski polityczne wywierane na przebieg postępowania sądowego. Prawo do sądu jest ważne dla wszystkich obywateli, ponieważ każdy z nas może znaleźć się nawet wielokrotnie w sytuacji, w której będzie zwracał się do sądu o rozstrzygnięcie istotnych dla nas kwestii. Możliwe jest też, że przeciwko nam formułowane będą oskarżenia rozpatrywane przez sąd. Prawo do sądu to również jeden z fundamentalnych elementów demokratycznego państwa. Gdy nie jest ono przestrzegane, grozi to nie tylko naruszeniem praw człowieka (czasami w bardzo dramatyczny sposób, gdy np. oskarżona o poważne przestępstwo osoba nie ma dostępu do adwokata), lecz także brakiem zaufania obywateli do państwa, niebezpieczeństwem zwalczania politycznej opozycji za pomocą nieuczciwych procesów sądowych itp.

Ćwiczenie 1.2. Przykłady praw człowieka

 Metoda: dyskusja, PRES

Omówmy z uczniami kilka podstawowych praw człowieka, takich jak prawo do życia lub prawo do sądu.

Ćwiczenie 1.3. Po co nam prawa człowieka?

 Metoda: praca w grupach, dyskusja w grupach

Każdy z uczniów otrzymuje do przeczytania tekst Leszka Kołakowskiego *Po co nam prawa człowieka*, a następnie zapisuje swoje trzy refleksje na temat jego treści. Klasę

¹³ Strona internetowa UNESCO, http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf.

można podzielić na 4-, 5-osobowe grupy, w których uczniowie będą wypowiadać swoje spostrzeżenia i dyskutować o nich.

Materiały do ćwiczenia

L. Kołakowski, *Po co nam prawa człowieka*: http://wyborcza.pl/1,11112,8794612,Po_co_nam_Prawa_Czlowieka.html.

M. Nowicki, *Co to są prawa człowieka?*: http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/MNowicki_Co-ToSa.pdf.

Ćwiczenie 1.4. Bohaterowie ruchu na rzecz praw człowieka

 Metoda: praca indywidualna

W ramach zadania domowego można poprosić uczniów o przygotowanie odpowiedzi na pytanie, jaką rolę w ruchu na rzecz praw człowieka odegrały lub odgrywają następujące osoby: Eleanor Roosevelt, Martin Luther King, Dalajlama, Aung San Suu Kyi, Nelson Mandela, Raoul Wallenberg, Lech Wałęsa, Malala Yousafzai.

Ćwiczenie 1.5. Współczesne problemy ze stosowaniem praw człowieka

 Metoda: dyskusja, zajmij pozycję

Warto zainicjować dyskusję (dzieląc klasę na dwie przeciwstawne sobie grupy) nad najbardziej aktualnymi problemami z obszaru ochrony praw człowieka:

- • • **Tortury i inwigilacja a „wojna z terroryzmem”**

Pytania pomocnicze: Czy w sytuacji, gdy terrorysta znajduje się w rękach policji, lecz wcześniej ukrył w nieznanym miejscu bombę, po której zdetonowaniu zginie kilka tysięcy osób, policja powinna mieć prawo użycia wobec niego siły lub nawet tortur w celu uzyskania informacji o miejscu podłożenia bomby?; W jakich okolicznościach uczniowie mogliby zgodzić się na dostęp służb specjalnych do ich korespondencji e-mailowej?

- • • **Prawo do wolności religijnej a zakazy noszenia burek w niektórych państwach Europy**

Pytania pomocnicze: Czy zakaz zasłaniania twarzy przez Muzułmanki różniłby się od zakazu noszenia symboli chrześcijańskich, np. krzyżyka, medalika z Matką Boską?; Dlaczego zakazy manifestowania strojem swojej religii odnoszą się tylko do sfery

publicznej, nie prywatnej? (jeśli uznajemy burkę za symbol opresji wobec kobiety, to przecież nie kończy się ona za drzwiami prywatnego mieszkania).

- • • **Prawo do życia a kara śmierci.**

Pytania pomocnicze: Jak oceniacie ryzyko pomyłki sądowej i skazanie na śmierć niewinnego człowieka (liczne przypadki w USA)?; Czy ktoś z was wzięłby na siebie odpowiedzialność podjęcia takiej decyzji jako sędzieja?

Materiały do ćwiczenia

Blog „Przeciw karze śmierci”: <http://przeciwwkarzesmierci.blox.pl/2010/10/Smiertelny-blad.html>;

A. Gliszczyńska-Grabias, W. Sadurski, *Po pierwsze: nie torturuj*, „Gazeta Wyborcza” z dn. 2013, 25 czerwca, http://wyborcza.pl/1,75968,14161134,Miedzynarodowy_dzien_przeciwko_torturom_Po_pierwsze.html;

Zakaz noszenia chust mułmańskich przed Wielką Izbą Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, „Przegląd Prawa Międzynarodowego”, 2013, 4 września, <http://przegladpm.blogspot.com/2013/06/zakaz-noszenia-chust-muzumanskich-przed.html>.

Ćwiczenie 1.6. Filmy na temat praw człowieka

Można zachęcić uczniów do indywidualnego udziału w corocznym objazdowym festiwalu filmów o prawach człowieka WatchDocs albo zorganizować wspólne wyjście do kina. Można też obejrzyć z uczniami któryś z festiwalowych filmów dostępnych on-line.

Materiały do ćwiczenia

Informacje o festiwalu i niektóre filmy na temat praw człowieka dostępne pod adresem: <http://www.watchdocs.pl>

Materiały dodatkowe

M. Nowicki, *Czym są prawa człowieka?*, http://www.hfhrpol.waw.pl/pliki/MNowicki_CoToSa.pdf.

W. Osiatyński, *Prawa człowieka i ich granice*, Znak, Kraków 2011.

M. Freeman, *Prawa człowieka*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2007.

Przydatne adresy internetowe:

prawa człowieka w orzecznictwie sądowym: <http://prawaczlowieka.edu.pl/>;

strona ONZ poświęcona prawom człowieka: http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/;

multimedialne kursy na temat praw człowieka: <http://amnesty.org.pl/prawa-czlowieka/kursy-multimedialne.html>;

prawa człowieka w UE: http://europa.eu/pol/rights/index_pl.html;

quiz dotyczący wiedzy o prawach człowieka i ONZ:

http://www.unic.un.org.pl/prawa_czlowieka/quiz_prawa-czlowieka.php;

podręcznik *Kompas. Edukacja o prawach człowieka w pracy z młodzieżą* (scenariusze zajęć o prawach człowieka): <http://www.bc.ore.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=189&from=publication&>.

2. Zakaz dyskryminacji

Miniwykład

Zakaz dyskryminacji jest jedną z najważniejszych zdobyczy i fundamentalnych zasad praw człowieka. W Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka zasada ta została wyrażona w następujący sposób: *Wszyscy są równi wobec prawa i mają prawo, bez jakiegokolwiek różnicy, do jednakowej ochrony prawnej. Wszyscy mają prawo do jednakowej ochrony przed jakąkolwiek dyskryminacją, będącą pogwałceniem niniejszej Deklaracji, i przed jakimkolwiek narażeniem na taką dyskryminację*¹⁴. Z kolei art. 32 Konstytucji RP gwarantuje: *1. Wszyscy są wobec prawa równi. Wszyscy mają prawo do równego traktowania przez władze publiczne. 2. Nikt nie może być dyskryminowany w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny*. Dyskryminacji zakazują obecnie wszystkie istniejące międzynarodowe systemy ochrony praw człowieka, choć nie oznacza to oczywiście, że państwa, które do nich przynależą, nie dopuszczają się dyskryminacji. Bardzo ważną rolę w tym kontekście odgrywa prawo Unii Europejskiej – całą serią dyrektyw antydyskryminacyjnych oraz traktatów unijnych wprowadzono zasadę zakazu dyskryminacji, która jest obecnie fundamentem ochrony praw jednostki w UE.

Nie wszystkie cechy, na których tle dochodzi do dyskryminacji, są jednak chronione w równy sposób. Tradycyjny katalog cech chronionych, obowiązujący w Polsce m.in. na podstawie przepisów prawa karnego dotyczących karaniami za mowę nienawiści, odnosi się do: pochodzenia rasowego, etnicznego, narodowościowego, płci, wyznania, poglądów politycznych. Wraz z rozwojem międzynarodowego prawa antydyskryminacyjnego katalog ten zaczął być rozszerzany, przede wszystkim w orzecznictwie takich organów, jak Europejski Trybunał Praw Człowieka. Nadal jednak wiele państw, w tym Polska, nie zapewnia takiej samej ochrony w prawie przed dyskryminacją ze względu na wiek,

¹⁴ Tekst Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka na stronie internetowej UNESCO, http://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf.

niepełnosprawność, orientację seksualną i tożsamość płciową, choć są to przecież obszary, na których tle najczęściej dochodzi do przejawów dyskryminacji w życiu społecznym.

„Niedyskryminacja” i „równość”, choć są pojęciami bliskoznacznymi, nie są ze sobą tożsame. Niektóre państwa podejmują działania, aby zwiększyć równość w wybranych obszarach. Polegają one czasem także na promowaniu przez pewien okres grup do tej pory wykluczanych czy niedostatecznie reprezentowanych (np. poprzez wprowadzenie systemu parytetów płci¹⁵ na listach wyborczych). Zasada niedyskryminacji odnosi się natomiast do przeciwdziałania nierównemu traktowaniu obywateli. Odnosi się to przede wszystkim do przepisów prawnych: władze nie mogą uchylać regulacji, które będą dyskryminowały określone grupy, np. osoby niepełnosprawne czy wyznawców prawosławia itp. Warto również zauważyć, że nie każde różnicujące zachowanie można uznać za dyskryminację. Niekiedy to właśnie zastosowanie jednakowych kryteriów wobec wszystkich będzie miało charakter dyskryminacyjny. Przykładowo, ustanowienie identycznych wymogów w zakresie wyników sportowych dla kandydatów i kandydatek do szkół policyjnych spowoduje dyskryminację kobiet (w zdecydowanej większości przypadków, ze względów fizycznych, kobiety nie są w stanie osiągnąć tych samych co mężczyźni wyników, np. w dyscyplinach siłowych).

W dzisiejszej, bardzo złożonej rzeczywistości społecznej dyskryminacja coraz częściej przybiera nowe formy. Nie jest już tylko wykluczeniem jednostki lub grupy ze względu na określoną cechę. Obecnie mówimy również o „dyskryminacji przez asocjację”, do której dochodzi np. wówczas, gdy rodzic niepełnosprawnego dziecka, który musi wcześniej wychodzić z pracy, jest gorzej traktowany przez pracodawcę. Mamy także do czynienia ze zjawiskiem „dyskryminacji wielokrotnej” (nazywanej też „zwielokrotnioną”) – jedna i ta sama osoba jest dyskryminowana z różnych powodów, np. Czeczenka doświadcza większego poziomu dyskryminacji, gdyż jednocześnie odczuwa ją ze względu na pochodzenie etniczne oraz ze względu na płeć.

W Polsce na straży poszanowania zasady równości stoi przede wszystkim Rzecznik Praw Obywatelskich, pełniący zadania tzw. organu równościowego, którego ustanowienie nakazuje państwom członkowskim prawo Unii Europejskiej, oraz Pełnomocnik Rządu ds. Równego Traktowania.

¹⁵ Parytet płci – zasada, zgodnie z którą np. na listach wyborczych do parlamentu 50% miejsc przysługuje kobietom, a 50% – mężczyznom.

Ćwiczenie 2.1. Przykłady wykluczenia

Metoda: dyskusja

Przeprowadźmy w klasie dyskusję na temat dyskryminacji. Można uczniom zadać następujące pytania:

- • • Dlaczego ludziom tak łatwo jest wykluczać innych, różniących się choćby samymi poglądami na określoną kwestię?
- • • Czy sami doświadczyliście dyskryminacji i wykluczenia? W jaki sposób?
- • • Czy wam samym również zdarzało się dyskryminować innych? Z jakich powodów?
- • • Jaką rolę w postawach i zachowaniach dyskryminacyjnych mają stereotypy (np. panujące w niektórych krajach Europy Zachodniej przekonanie o tym, że Polacy kradną samochody)?

Materiały do ćwiczenia

Infografika poświęcona stereotypom narodowym: <http://www.artweb-media.com/pl/blog/entry/stereotypy-narodowe-infografika.html>.

Ćwiczenie 2.2. Związki osób tej samej płci

Metoda: dyskusja

Przeprowadźmy w klasie dyskusję na temat związków osób tej samej płci. Można uczniom zadać następujące pytania:

- • • Czy brak uregulowania w polskim prawie sytuacji związków osób tej samej płci stanowi formę dyskryminacji?
- • • Czy takie osoby powinny mieć prawo do wszystkich / niektórych (których?) praw przysługujących współmałżonkom? Na przykład: czy dwie osoby będące w związku od 20 lat powinny mieć możliwość dziedziczenia po sobie bez specjalnego zapisania swojej woli (testament, akt notarialnie poświadczony)?

Ćwiczenie 2.3. Kobiety w polityce

Metoda: dyskusja, zajmij pozycję

Zapytajmy, jak uczniowie oceniają pomysł wprowadzenia kwot na listach wyborczych do parlamentu, czyli zagwarantowania określonej liczby miejsc na tych listach dla kobiet. Czy jest to środek wyrównujący szanse dyskryminowanej grupy, czy może w ten sposób dyskryminowani są mężczyźni?

Materiały do ćwiczenia

A. Grzybek, *Kwoty – sprawdzam!*, http://www.pl.boell.org/downloads/parytety_Grzybek.pdf,
Danuta Łukasz, *Analiza wyborczych systemów kwotowych w państwach Unii Europejskiej*, „Studia Biura Analiz Sejmowych” nr 2(26)/2011, [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/o/0D59C8733BD28EEAC1257A1000475331/\\$file/26_Lukasz.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/o/0D59C8733BD28EEAC1257A1000475331/$file/26_Lukasz.pdf).

Ćwiczenie 2.4. Dyskryminacja czy nie?

Metoda: dyskusja kontrolowana

Przedstawiamy uczniom opis sytuacji:

- • • *W szkole w miejscowości X dzieci romskie mają od nowego roku szkolnego uczęszczać do osobnych klas przeznaczonych tylko dla Romów.*

Dzielimy klasę na dwie grupy. Grupa A ma za zadanie wskazać argumenty przemawiające za tym, że opisana sytuacja nie stanowi dyskryminacji (np. większe korzyści dla dzieci romskich, które mogą się uczyć w swoim tempie, bez presji ze strony innych uczniów w klasie, w swoim języku). Grupa B – że opisana sytuacja ustanawia dyskryminacyjny podział (np. jest to dyskryminacja ze względu na pochodzenie etniczne; brak integrowania tych dzieci z resztą społeczeństwa, niższy poziom nauki).

Inna sytuacja do przeprowadzenia dyskusji w ten sam sposób:

- • • *Prywatny właściciel zakładu zajmującego się montażem drzwi i okien jawnie wykluczał podczas rekrutacji kandydatów o pochodzeniu arabskim, tłumacząc się preferencjami klientów.*

Czy jego zachowanie było dyskryminacyjne?¹⁶

¹⁶ Opisana sytuacja rzeczywiście miała miejsce i stała się przedmiotem wyroku Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Omówienie wyroku w j. polskim dostępne jest pod adresem internetowym: <http://www.prawaczlowieka.edu.pl/index.php?dok=752ae7bdbb96bf25280b55990570beabf2048ceo-d3>.

Materiały dodatkowe

Polecane filmy i literatura piękna: *Obywatel Milk*; *Czas zabijania*; *Służące*; *Moja lewa stopa*; *Cud purymowy*.

Materiały multimedialne:

film KPH, w którym rodzice osób LGBT opowiadają o swoich doświadczeniach: <http://www.youtube.com/watch?v=RLXiszBCf8w>;

spot: *Zatrzymaj dyskryminację* (szczególnie polecany): http://www.youtube.com/watch?v=eJO63hw_ho;

równościowy monitoring mediów – ile w mediach jest kobiet i tematów dotyczących kobiet?: <http://www.youtube.com/watch?v=iwOqspTUOI4>.

Przydatne strony internetowe:

www.bezuprzedzen.org;

<http://www.kph.org.pl>;

www.ptpa.org.pl;

<http://www.niepelnosprawni.pl>;

http://poradnik.interwencjaprawna.pl/index_pa.htm;

<http://www.hfhrpol.waw.pl/dyskryminacja/>.

3. Konflikt praw

Miniwykład

Ponieważ przekonania, poglądy, aspiracje i działania każdego z nas (a także całych grup, których jesteśmy członkami) mogą być skrajnie różne, nieuchronnie w otwartym, demokratycznym społeczeństwie będzie dochodzić do sytuacji, w których poszczególne prawa stoją wobec siebie w sprzeczności. Gdy mamy do czynienia z konfliktem praw, pojawia się pytanie, które z nich powinno przeważać, a które „ustąpić”.

Ćwiczenie 3.1. Wolność słowa a mowa nienawiści

Metoda: heureka, dyskusja

Rozważmy problem „Prawo do wolności wypowiedzi a prawo do ochrony przed mową nienawiści”, na podstawie następujących sytuacji:

- • • *Grupa kibiców wykrzykuje rasistowskie obelgi pod adresem czarnych piłkarzy drużyny przeciwnej.*

- • • Właściciel restauracji nie wpuszcza do niej Romów, mówiąc: „Cyganie hałasują i brudzą, nie mam ochoty, żeby straszili moich gości!”.
- • • Widząc dwóch mężczyzn trzymających się za ręce, starsza pani krzyczy: „Zboczeńcy!”.

Czy kibice, właściciel restauracji, starsza pani realizują swoje prawo do wolności wypowiedzi, czy naruszają prawo innych do ochrony przed dyskryminacją i nienawiścią?

Zapytajmy uczniów, jak rozstrzygnęliby ten konflikt praw, co powinno przeważać. Warto naprowadzić uczniów na argumenty z obszaru prawa antydyskryminacyjnego, na tematykę ochrony mniejszości, zaproponować, by wyobrazili sobie siebie samych w sytuacji atakowanej mniejszości. Zapytajmy również o przykłady sytuacji, w których uczniowie sami stali się adresatami mowy nienawiści, bądź sytuacji, w których to oni użyli jej wobec innych. Poprośmy, aby wymienili skutki obecności mowy nienawiści na ulicach (np. zastraszenie osób należących do atakowanych grup, ich poczucie obcości i wykluczenia, wzrost agresji, naruszanie ludzkiej godności). Można wskazać przykład Andersa Breivika – masakrę na wyspie Utoya poprzedziły lata sączenia przez niego nienawiści w Internecie, na które nikt nie reagował.

Należy podkreślić fakt, że nie tylko w prawie międzynarodowym, w tym europejskim, lecz także w prawie polskim istnieją przepisy zakazujące szerzenia mowy nienawiści wobec jednostek oraz grup ze względu na ich rasę, pochodzenie etniczne, narodowościowe, wyznanie lub bezwyznaniowość (art. 256 i 257 kodeksu karnego). Prawo do wolności słowa nie jest bowiem nieograniczone, choć jakiegokolwiek jego ograniczenie musi być zapisane w przepisach prawa, proporcjonalne i konieczne dla ochrony określonych wartości i dóbr, takich jak prawa innych osób, porządek publiczny czy moralność publiczna. Prawo polskie w nierównomierny sposób chroni jednak poszczególne grupy – osoba pochodząca z Czechenii będzie chroniona przed mową nienawiści, jednak osoba transseksualna już nie. Co uczniowie uważają na temat takiej nierównej ochrony?

Ćwiczenie 3.2. Jak chroniona jest wolność słowa?

 Metoda: dyskusja kontrolowana, zajmij pozycję

Można zaproponować dyskusję nad amerykańskim modelem ochrony wolności słowa, opartym na 1. poprawce do Konstytucji USA: każda, najbardziej nawet nienawistna wypowiedź jest chroniona tak długo, aż nie będzie powodować wystąpienia bezpośredniego, nieuchronnego niebezpieczeństwa przejścia od słów do czynów. Słynna maksyma z orzecznictwa Sądu Najwyższego USA brzmi: *Nie wolno krzyknąć fałszywie „pożar” w zatłoczonym teatrze*¹⁷ – choć wolno powiedzieć wszystko, również to, co jest kłamstwem, jednak słowa te nie mogą sprowadzać na innych bezpośredniego niebezpieczeństwa.

Warto, aby uczniowie zastanowili się, dlaczego w Europie obowiązuje inny model wolności słowa niż w USA. Podstawowym argumentem powinien być w tym miejscu czynnik historyczny – Europa doświadczyła podczas II wojny światowej niewyobrażalnych okrucieństw, do których doszło w dużej mierze za sprawą nienawistnej propagandy hitlerowskiej (przedstawianie Żydów i Polaków jako podludzi, filmy propagandowe ukazujące wyższość białej rasy aryjskiej itp.).

Ćwiczenie 3.3. Mowa nienawiści? • • • • •

 Metoda: dyskusja kontrolowana

Podzielmy klasę na dwie grupy i przedstawmy im następującą sytuację:

- • • Po ataku na World Trade Center w Nowym Jorku i zamachu w metrze w Londynie członek skrajnie prawicowej organizacji wywiesza w oknie swego mieszkania plakat z napisem: „Islam precz z Wielkiej Brytanii!”.

Grupa A ma za zadanie przedstawić argumenty przemawiające za uznaniem tego napisu za mowę nienawiści, grupa B – argumenty uznające, że napis ten nie jest mową nienawiści¹⁸.

Ćwiczenie 3.4. Język, który rani • • • • •

 Metoda: heureka, praca w parach lub trójkach

Zastanówmy się wraz z uczniami, w jakim stopniu znieważające innych określenia weszły do potocznego języka. Poprośmy o podanie przykładów („pedał”, „down”, „ocyganić”, „oszwabić”) i zastanowienie się, jak przeciwdziałać powielaniu ich w mowie potocznej.

Materiały dodatkowe

Materiały video Stowarzyszenia „Nigdy Więcej”: http://www.nigdywiecej.org/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=13&id=25&Itemid=32.

¹⁷ Sprawa Schenck przeciwko Stanom Zjednoczonym z 1919 r. (249 U.S. 47).

¹⁸ Jest to autentyczna sytuacja, która była przedmiotem wyroku wydanego przez ETPCz (Norwood przeciwko Wielkiej Brytanii, skarga nr 23131/03), w którym Trybunał orzekł, iż tak gwałtowny atak przeciwko grupie religijnej, łączący Muzułmanów jako całość z poważnym atakiem terrorystycznym, był niezgodny z zasadami tolerancji, pokoju społecznego i niedyskryminacji, i dlatego pan Norwood nie może powoływać się na ochronę dla swego prawa do wolności wypowiedzi. Tekst wyroku w j. angielskim: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{,dmdocnumber":\[,708788"\]}\]](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx#{,dmdocnumber).

Polecana lektura:

Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne, red. R. Wieruszewski i in., Wolters Kluwer, Warszawa 2010.

Źródła informacji dotyczące problematyki mowy nienawiści i przeciwdziałania jej:

European Network Against Racism: <http://www.enar-eu.org/Page.asp?docid=29576&language=EN>;

opracowanie (w j. polskim) dotyczące wyroków Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach, w których pojawił się konflikt pomiędzy prawem do swobody wypowiedzi a mową nienawiści: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_POL.pdf;

Stowarzyszenie „Otwarta Rzeczpospolita”: <http://www.otwarta.org/>;

Stowarzyszenie „Nigdy Więcej”: http://www.nigdywiecej.org/index.php?option=com_content&task=view&id=1&Itemid=10.

4. Kto narusza prawa człowieka?

Miniwykład

Nie ma na świecie ani państwa, ani społeczeństwa, w którym prawa człowieka nie byłyby naruszane, choć oczywiście ma to miejsce w bardzo różnej formie i zakresie. W wolnych demokratycznych państwach to zazwyczaj jednostki oraz grupy naruszają prawa innych jednostek oraz grup. Jednak w takich państwach ofiary naruszenia praw człowieka mają duży wachlarz możliwości dochodzenia swoich praw i uzyskiwania odszkodowań przed organami władzy i sądami. Z kolei w państwach autorytarnych, rządzonych przez dyktatorów i pozbawionych instrumentów systemu demokratycznego, to najczęściej władze są odpowiedzialne za naruszanie praw człowieka. Sytuacja ofiar takich naruszeń jest w tym przypadku skrajnie zła – nie ma instytucji i mechanizmów, które mogłyby stanąć w ich obronie.

Ćwiczenie 4.1. Naruszenia praw człowieka w Polsce

Metoda: praca z dokumentem, praca w parach

Poprośmy uczniów, aby podali przykłady naruszania praw człowieka w Polsce, które według nich są najbardziej niepokojące. Następnie polećmy podanie przykładów w kontekście innych państw świata. Uczniowie mogą przeanalizować dokumenty dotyczące Polski powstałe w toku procedury Powszechnego Przeglądu Okresowego w Radzie Praw

Człowieka ONZ, podczas której państwa przyglądają się i oceniają wzajemnie sytuację panującą w obszarze ochrony praw człowieka w kraju poddawany akurat tej procedurze.

Materiały do ćwiczenia

Sprawozdania Okresowe Rządu RP z realizacji przez Polskę postanowień Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania:

<http://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/onz-i-prawa-czlowieka/sprawozdania-rp/> (odnośniki na dole strony).

Rekomendacje Rady Praw Człowieka dla Polski i odpowiedzi Polski:

<http://www.europapraw.org/news/raport-w-ramach-powszechnego-przegladu-praw-czlowieka-przyjety>.

Ćwiczenie 4.2. Konflikty zbrojne a prawa człowieka

Metoda: dyskusja kontrolowana, zajmij pozycję

Poprośmy uczniów o wymienienie praw człowieka, które naruszane są podczas konfliktów zbrojnych. Przedyskutujmy pojawiający się w tym kontekście dylemat: opozycjoniści, rebelianci, walcząc przeciwko okrutnemu reżimowi rządowemu, który narusza prawa człowieka, sami dopuszczają się poważnych naruszeń praw człowieka, m.in. torturując żołnierzy armii państwowej. Czy wobec tego można wyrażać poparcie dla ich walki?

Ćwiczenie 4.3. Prawa człowieka a lokalne obyczaje

Metoda: dyskusja kontrolowana, zajmij pozycję

Zainicjujmy dyskusję na temat różnego postrzegania tych samych działań w różnych rejonach świata. Przykład: zakaz prowadzenia pojazdów mechanicznych przez kobiety obowiązujący w Arabii Saudyjskiej – według demokratycznych standardów jest to naruszenie praw kobiet, jednak jak traktować go w kontekście praw i zwyczajów Arabii Saudyjskiej?

Materiały do ćwiczenia

Dyskutującym uczniom można polecić ciekawy artykuł, np.:

A. Filipiak, *Kobieta walczy o prawo do prowadzenia samochodu*, „Wysokie Obcasy” 2011, 10 maja, http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,114377,9685805,Kobieta_walczy_o_prawo_do_prowadzenia_samochodu.html.

Ćwiczenie 4.4. Jak reagować na naruszenia praw człowieka?

 Metoda: dyskusja kontrolowana

Podzielmy klasę na dwie grupy. Grupa A ma za zadanie przygotować argumenty przemawiające za tym, aby pomimo dokonywanych w Chinach na masową skalę naruszeń praw człowieka prowadzić z Chinami dialog w miarę dostępnych możliwości, również poprzez kontakty handlowe (przewidywane argumenty: drogą dialogu powoli można będzie otworzyć Chiny na demokratyczne wartości; bojkot uderzy w zwykłych Chińczyków, którzy dzięki wymianie handlowej uzyskują zatrudnienie). Grupa B ma z kolei dowodzić, że jedyną słuszną reakcją innych państw i społeczeństw jest całkowite izolowanie Chin w kontaktach dwustronnych i na arenie międzynarodowej (przewidywane argumenty: jedynie tego rodzaju blokada zmusi rząd Chin do przyjęcia demokracji; moralny wymiar bojkotowania państwa przetrzymującego ludzi w obozach pracy). Można również postużyć się przykładem Kuby: Należy czy nie należy wyjeżdżać na wakacje na Kubę? W jeszcze innym scenariuszu: grupa A przedstawia argumenty na rzecz niekupowania produktów pochodzących z Indii czy Bangladeszu, państw, w których wykorzystuje się pracę dzieci w fabrykach sprzętów, odzieży sportowej należących do międzynarodowych koncernów (przewidywane argumenty: bez wynagrodzenia dzieci te mogą stać się bezdomne, mogą zostać sprzedane handlarzom usług seksualnych); grupa B – argumenty wykluczające zgodę na takie praktyki (przewidywane argumenty: uznanie takowej pracy za pracę przymusową, a nawet współczesne niewolnictwo).

Materiały dodatkowe

Strona Amnesty International: <http://amnesty.org.pl/index.php?id=88>;
seria zdjęć ukazujących pracę dzieci w kopalni złota w Nigerii: <http://www.hrw.org/world-report/2013/photos-videos/gallery/113059>;
film ukazujący ofiary naruszeń praw człowieka na Kaukazie (tłumaczenie na j. ang.): <http://www.witness.org/videos/missing-lives>;
W. Osiatyński, *Czy to zmierzch praw człowieka*, „Gazeta Wyborcza” 2010, 10 grudnia: http://wyborcza.pl/1,11112,8794632,Czy_to_zmierzch_Praw_Czlowieka_.html.
Źródła informacji o naruszeniach praw człowieka w Polsce i na świecie:
doroczne raporty Amnesty International: http://amnesty.org.pl/uploads/media/AIR13_Raport_roczny_pl_01.pdf;
Human Rights Watch: <https://www.hrw.org/world-report/2013>.

5. Ochrona praw człowieka

Miniwykład

Każde demokratyczne państwo prawa ma obowiązek nie tylko przestrzegania praw człowieka we własnych działaniach i decyzjach, lecz także zagwarantowania, że prawa człowieka będą respektowane w społeczeństwie. Przestrzegając i chroniąc przestrzeganie praw człowieka, państwa realizują zarówno postanowienia własnych ustaw zasadniczych (konstytucji), jak i wypełniają zobowiązania z zakresu prawa międzynarodowego. Przykładowo: prawo do prywatności (czyli m.in. do miru domowego¹⁹, do ochrony danych osobowych, do wyboru stylu życia) jest gwarantowane w Konstytucji RP w art. 47, który stanowi: *Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym*. Podobne gwarancje znajdują się również w traktatach międzynarodowych, których Polska jest stroną i do których przestrzegania się zobowiązała. Prawo do prywatności jest gwarantowane w art. 8 Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz w art. 17 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych. Poprzez przynależność do tych traktatów polscy obywatele zyskali możliwość dochodzenia swoich praw również na arenie międzynarodowej. Jeśli prawa jednostki zostały pogwałcone, a na poziomie sądów krajowych takiego naruszenia nie stwierdzono, obywatel ma prawo skierować skargę m.in. do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu lub do Komitetu Praw Człowieka ONZ. Organy te mogą ostatecznie zdecydować, czy doszło do naruszenia praw osoby skarżącej.

Ćwiczenie 5.1. Prawo do prywatności

 Metoda: burza mózgów

Zapytajmy uczniów, do kogo zwróciliby się ze skargą w przypadku, np. naruszenia ich prawa do prywatności. Mogą pojawić się następujące odpowiedzi: „rodzice”, „przyjaciele”, „wychowawca”, „psycholog szkolny”, „Rzecznik Praw Dziecka”, „Rzecznik Praw Obywatelskich”.

¹⁹ „Mir domowy” oznacza możliwość niezakłóconego korzystania z domu, mieszkania, lokalu, pomieszczenia lub ogrodzonego terenu, który stanowi naszą własność lub do którego użytkowania jesteśmy uprawnieni.

Ćwiczenie 5.2. Prawa człowieka a obywatelstwo

Metoda: dyskusja kontrolowana, zajmij pozycję

Przeprowadźmy dyskusję na temat: Czy stopień i zakres ochrony praw człowieka zależy np. od posiadanego obywatelstwa? Które prawa powinny być chronione zawsze, niezależnie od przynależności państwowej danej osoby? Można się tu posłużyć zbiorem zawartym w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i poprowadzić dyskusję, omawiając poszczególne prawa.

Ćwiczenie 5.3. Skarga do Trybunału w Strasburgu

Metoda: praca w grupach

Przygotujmy z uczniami skargę do Trybunału w Strasburgu lub do Komitetu Praw Człowieka ONZ. Najpierw musimy uzgodnić z klasą, jakiego naruszenia prawa skarga ma dotyczyć, jakie były okoliczności sprawy, co orzekły sądy krajowe. Następnie dzielimy uczniów na grupy, które przygotowują skargę zgodnie z formularzami zgłoszeń.

Materiały do ćwiczenia

Wzory formularzy dostępne w Biuletynie Informacji Publicznej Ministerstwa Sprawiedliwości: <http://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/europejski-trybunal-praw-czlowieka/podstawowe-informacje-dotyczace-skladania-skargi-do-europejskiego-trybunalu-praw-czlowieka/formularz-skargi/>.

Formularze zawarte w opracowaniu: J. Rezmer, *Jak korzystać z procedur skargowych w traktowym systemie ochrony praw człowieka ONZ?*: <http://bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/onz-i-prawa-czlowieka/skargi-indywidualne/informacje-ogolne/>.

Ćwiczenie 5.4. Polskie skargi do ETPCz

Metoda: dyskusja, praca w parach, praca w małych grupach

Omówmy z uczniami autentyczne skargi, które Europejski Trybunał Praw Człowieka rozpatrywał przeciwko Polsce.

Materiały do ćwiczenia

Artykuł Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka nt. orzeczenia w sprawie Smolorz przeciwko Polsce, 19.11.2012, <http://www.hfhr.pl/orzeczenie/orzeczenie-w-sprawie-smolorz-przeciwko-polsce/>.

Komentarz Pawła W. Osika do orzeczenia w sprawie Szulc przeciwko Polsce, 13.11.2012, <http://www.prawaczlowieka.edu.pl/index.php?orzeczenie=54c1792c99a-96a96a2881600focce1d81061e8b8-bo>.

Komentarz Irminy Kotiuk do orzeczenia w sprawie R.R. przeciwko Polsce, 27.05.2011, <http://www.prawaczlowieka.edu.pl/index.php?orzeczenie=ff1eb8bd6cb17940ab78c0eeecf-66268772f2061-bo>.

Warto zachęcić uczniów do aktywnego włączenia się w działania na rzecz ochrony praw człowieka: wstąpienia do organizacji takich jak Amnesty International czy wzięcia udziału w ich akcjach (np. Maraton Pisania Listów), działania jako wolontariusz organizacji pozarządowej (np. Stowarzyszenie „Otwarta Rzeczpospolita”, Helsińska Fundacja Praw Człowieka) oraz reagowania na co dzień na każdy przypadek naruszenia praw człowieka (jeśli wiemy o tym, że ktoś znęca się psychicznie lub fizycznie nad inną osobą, zwiadamy o tym kogoś, kto będzie mógł podjąć dalsze kroki – nauczyciela, pedagoga szkolnego).

Ćwiczenie 5.5. Maraton Pisania Listów

Możemy włączyć się wraz z uczniami w organizowaną przez Amnesty International coroczną akcję pisania listów w obronie osób, których prawa zostały naruszone.

Materiały do ćwiczenia

Informacje, jak zorganizować w szkole Maraton Pisania Listów, znajdziemy na stronie Amnesty International: <http://amnesty.org.pl/maraton-pisania-listow.html>.

Materiały dodatkowe

Ważne instytucje:

Rzecznik Praw Obywatelskich: <http://www.brpo.gov.pl/>;

Rzecznik Praw Dziecka: <http://www.brpd.gov.pl/>;

Rzecznik Praw Pacjenta: <http://www.bpp.gov.pl/>;

Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich: <http://www.ombudsman.europa.eu/pl/home.faces>;

Wysoki Komisarz Praw Człowieka ONZ: <http://www.ohchr.org/EN/Pages/WelcomePage.aspx>;

Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia”:

<http://www.niebieskalinia.pl/>;

telefon zaufania dla dzieci i młodzieży: <http://www.116111.pl/>.

***Prawo
cywilne***

IV etap edukacyjny, zakres rozszerzony

32. Prawo cywilne i rodzinne. Uczeń:

- 1) rozpoznaje sprawy regulowane przez prawo cywilne: rzeczowe, zobowiązań, rodzinne, spadkowe i handlowe;
- 2) stosuje w analizie przypadku podstawowe pojęcia i zasady prawa cywilnego (osoba fizyczna, osoba prawna, zdolność prawna a zdolność do czynności prawnych, odpowiedzialność cywilna);
- 3) opisuje podstawowe zasady postępowania cywilnego (rozpoznawczego: procesowego oraz nieprocesowego i egzekucyjnego) oraz sposoby zaskarżania orzeczeń;

Paulina Wiktorska

Prawo cywilne

1. Podstawowe działy i zasady prawa cywilnego

Miniwykład

Prawo cywilne jest jedną z tych gałęzi prawa, które są najbliższe obywatela w jego codziennym życiu. Jest to bardzo rozległa dziedzina, która reguluje m.in. sprawy rzeczowe, zobowiązań, rodzinne i spadkowe. Podstawowe przepisy z tej dziedziny znajdują się w ustawie z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (Dz.U. z 1964 r. nr 16 poz. 93 ze zm.).

Prawo cywilne dzieli się na wiele gałęzi. Specyficzną pozycję wśród nich ma **prawo pracy**, które wywodzi się z prawa cywilnego, oraz **prawo własności intelektualnej** i **prawo handlowe**, które coraz częściej uznawane są za samodzielne dyscypliny prawne, zachowujące jednak wiele z podstawowych cech i zasad prawa cywilnego²⁰.

W prawie cywilnym wyróżniamy najczęściej następujące działy:

- • • **część ogólna** – reguluje zagadnienia wspólne dla całego prawa cywilnego;
- • • **prawo rzeczowe** – odnosi się do rzeczy, reguluje m.in. zasady własności i posiadania rzeczy, takich jak mieszkanie, samochód, rower, książki;
- • • **prawo zobowiązań** – odnosi się głównie do umów oraz odpowiedzialności za wyrządzone szkody;
- • • **prawo handlowe** – reguluje organizację i stosunki gospodarcze profesjonalnych podmiotów (np. spółki jawne, akcyjne, z ograniczoną odpowiedzialnością itp.);

²⁰ Prawo pracy reguluje stosunki pomiędzy pracodawcą a pracownikiem, a więc tylko takie, które dotyczą zatrudnienia. Jego podstawowym celem jest ochrona słabszej strony, czyli w tym wypadku pracownika. Prawo własności intelektualnej obejmuje regulacje dotyczące praw autorskich (w ramach prawa cywilnego) oraz patentów i znaków towarowych (w ramach prawa własności przemysłowej), niekiedy zalicza się do niego również zagadnienia tajemnic handlowych.

- • • **prawo spadkowe** – dotyczy przejścia praw majątkowych po zmarłym na inne osoby;
- • • **prawo rodzinne** – reguluje stosunki wewnątrz rodziny, zawieranie i rozwiązywanie małżeństwa oraz stosunki pomiędzy rodzicami a dziećmi.

Materiały dodatkowe

Pełny tekst kodeksu cywilnego można znaleźć w Internetowym Systemie Aktów Prawnych, dostępnym na oficjalnej stronie Sejmu RP pod adresem: <http://isap.sejm.gov.pl/>. Najważniejsze zasady prawa cywilnego można także znaleźć np. na forum internetowym Świadomy Obywatel: <http://www.swiadomy-obywatel.pl/index.php?id=123&id2=114> lub w jednym z zalecanych podręczników prawa, przeznaczonym dla nieprawników.

2. Osobowość prawna – kiedy mam prawo podejmować działania?

Mniwykład

Kwestia osobowości prawnej, zdolności prawnej i zdolności do czynności prawnych ma podstawowe znaczenie w możliwości podejmowania faktycznych działań w naszym życiu. Pełna zdolność do czynności prawnych polega na tym, że można dokonywać wszystkich czynności, na które zezwala prawo (np. zawrzeć umowę sprzedaży samochodu, dokonać darowizny mieszkania na rzecz syna, pożyczyć znajomemu rower). Ograniczona zdolność do czynności prawnych oznacza, że można dokonywać większości czynności prawnych tylko za zgodą opiekuna prawnego (np. rodzica), a samodzielnie – tylko zawierać umowy dotyczące drobnych bieżących spraw życia codziennego (zakupy spożywcze, zakup prasy, pożyczenie koledze książki). Brak zdolności do czynności prawnych oznacza, że nie można samodzielnie dokonywać innych czynności niż zawieranie umów w drobnych bieżących sprawach życia codziennego.

Ćwiczenie 2.1. Zdolność do czynności prawnych

Metoda: praca w grupach, heureka, układanka

Dzielimy uczniów na grupy. Rozdajemy im pociętą tabelę i prosimy o ułożenie jej w całość. Następnie wspólnie podsumowujemy, kto posiada jaką zdolność do czynności prawnych i na czym ona polega.

Zdolność do czynności prawnych	Kto ją posiada?	Na czym polega?
Brak	osoba, która nie ukończyła 13. roku życia osoba ubezwłasnowolniona całkowicie	dokonana czynność prawna jest (co do zasady) nieważna możliwość zawierania wyłącznie umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego (np. zakup gazety w kiosku, zakup biletu do zoo, drobnych zakupów spożywczych itp.)
Ograniczona	osoba, która ukończyła 13. rok życia i nie ukończyła 18. roku życia osoba ubezwłasnowolniona częściowo	do zawarcia umowy konieczne jest uzyskanie zgody przedstawiciela ustawowego (np. rodzica) zgoda na zawarcie umowy nie jest potrzebna, jeżeli zawierana umowa należy do umów powszechnie zawieranych w drobnych bieżących sprawach życia codziennego, dotyczy przedmiotów majątkowych otrzymanych do swobodnego używania (pożyczenie koledze 100 zł z kieszonkowego, roweru, piłki itp.) oraz jeżeli osoba rozporządza swoim zarobkiem
Pełna	osoba, która ukończyła 18. rok życia kobieta, która ukończyła 16. rok życia i za zgodą sądu zawarła małżeństwo osoba prawna	możliwość dokonywania wszystkich czynności prawnych dozwolonych przez prawo

Wyjątek

Z ważnych przyczyn za zgodą sądu rodzinnego kobieta po ukończeniu 16. roku życia może zawrzeć małżeństwo. Nabywa ona przez to pełną zdolność do czynności prawnych, której nie traci nawet po rozwodzie (warto podkreślić, że dotyczy to wyłącznie kobiet; dla mężczyzn bezwzględną granicą wiekową do zawarcia małżeństwa jest ukończenie 18. roku życia).

Mlniwykład

Warto również opowiedzieć uczniom o tym, że istnieją pewne prawa, które nabywamy wraz z wiekiem, ale niekoniecznie wraz z faktem uzyskania pełnoletności. Zawsze należy też zwrócić uwagę, czy przepis mówi, że dana czynność może być wykonywana lub jest możliwa od momentu osiągnięcia pełnoletności, czy od momentu ukończenia 18 lat. W większości sytuacji jest to ta sama chwila, jednak w przypadku dziewczyny, która po ukończeniu 16. roku życia wyszła za mąż i uzyskała pełnoletność, są to dwa różne momenty.

Bez względu na osiągnięcie pełnoletności trzeba mieć ukończone 18 lat, żeby:

- • • podjąć decyzję o zaprzestaniu nauki (art. 70 Konstytucji RP, art. 14 ustawy o systemie oświaty);
- • • głosować w wyborach (art. 12 ordynacji wyborczej do Sejmu);
- • • zostać radnym (art. 11 kodeksu wyborczego);
- • • kupować alkohol (art. 15 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi).

Istnieją również takie prawa, które mają związek z innym wiekiem niż 18 lat:

- • • **od 16. roku życia** można pracować na pełen etat, ale wyłącznie w celu przygotowania zawodowego (art. 22 § 2 kodeksu pracy);
- • • **od 17. roku życia** odpowiada się za przestępstwa tak samo, jak osoba dorosła (art. 10 § 2 kodeksu karnego przewiduje, że wyjątkowo odpowiedzialność karną mogą ponosić osoby, które ukończyły 15 lat – więcej na ten temat w części o prawie karnym);
- • • **od 21. roku życia** można zostać posłem;
- • • **od 29. roku życia** można zostać sędzią;
- • • **od 30. roku życia** można zostać senatorem;
- • • **od 35. roku życia** można zostać prezydentem;
- • • **od 67. roku życia** (docelowo) osiąga się wiek emerytalny.

Ćwiczenie 2.2. Zdolność do czynności prawnych

Metoda: praca w grupach, praca w parach, heureka

Przy omawianiu zagadnienia zdolności do czynności prawnych dobrze jest wykorzystać tabelę w celu uporządkowania wiedzy. Możemy rozdać uczniom przygotowane wcześniej kartki z tabelą do samodzielnego wypełnienia, a potem omówić wyniki na forum klasy. Możemy też wykonać to ćwiczenie wspólnie na jednej dużej tablicy.

	Pełna zdolność do czynności prawnych	Ograniczona zdolność do czynności prawnych	Brak zdolności do czynności prawnych
Kto i w jakim wieku ją posiada?	osoba fizyczna, która ukończyła 18 lat kobieta, która w wieku 16 lat zawarła związek małżeński osoba prawna	osoba w wieku od 13 do 18 lat osoba ubezwłasnowolniona częściowo	osoba, która nie ukończyła 13 lat osoba ubezwłasnowolniona całkowicie
Czy może zawrzeć umowę sprzedaży zeszytu w kiosku?	tak	tak	tak
Czy może zawrzeć związek małżeński?	tak	nie, ale...	nie
Czy może wynająć swój pokój znajomemu?	tak	nie	nie
Czy może kupić rower za zarobione pieniądze?	tak	tak	nie

z ważnych przyczyn za zgodą sądu rodzinnego kobieta po ukończeniu 16. roku życia może zawrzeć małżeństwo

nie może zawrzeć małżeństwa osoba prawna

osoba, która ma ukończone 13 lat, może swobodnie dysponować swoim zarobkiem oraz rzeczami oddanymi do swobodnego użytku, ale wyłącznie przez rodziców lub opiekunów prawnych

może wynająć pokój tylko wówczas, gdy jest właścicielem mieszkania

Czy może samodzielnie kupić mieszkanie?	tak	nie	nie
Czy może sporządzić testament?	tak	nie	nie
Czy może kupić znaczek i wysłać list na pocztę?	tak	tak	tak
Czy może zaciągnąć pożyczkę w banku?	tak	nie	nie
Czy może kupić bukiet kwiatów w kwiaciarni?	tak	tak, ale...	tak, ale...
Czy może kupić mamie album za pieniądze z kieszonkowego?	tak	tak	tak
Czy może przyjąć darowiznę?	tak	tak	nie
Czy może zostać spadkobiercą?	tak	tak	tak
Czy może podarować komuś swój za mały rower?	tak	tak, ale...	nie
Czy może kandydować na radnego?	tak	nie	nie
Czy może brać udział w referendum?	tak	nie	nie
Czy ma obowiązek chodzić do szkoły?	Nie	tak	tak
Czy może kandydować na prezydenta?	tak, ale...	nie	nie

musi mieć ukończone 35 lat

jeżeli bukiet jest drogi, jego zakup nie będzie umową należącą do umów w drobnych bieżących sprawach życia codziennego

jest to czynność rozporządzająca, więc osoba z ograniczoną zdolnością do czynności prawnych może jej dokonać wyłącznie za zgodą rodzica lub opiekuna prawnego

Miniwykład

Tylko osoba o pełnej zdolności do czynności prawnych może dokonać wszystkich czynności cywilnoprawnych. Warto również zwrócić uwagę uczniów na to, że nie zawsze ta sama czynność prawna jest oceniana w ten sam sposób. Na przykład: kupienie bukietka stokrotek może być ocenione jako zawarcie umowy należącej do umów powszechnie zawieranych w ramach drobnych bieżących spraw życia codziennego – a więc jako możliwe do dokonania nawet przez osobę nieposiadającą zdolności do czynności prawnych. Inaczej natomiast należy oceniać zakup artystycznie wykonanego bukietu, ikebany lub strojnego wieńca pogrzebowego za kwotę kilkuset złotych, których raczej nie da się zaliczyć do drobnych bieżących wydatków.

Prawo podejmowania decyzji i różnorodnych działań w sferze prawa cywilnego mają nie tylko osoby fizyczne, lecz także osoby prawne.

Ćwiczenie 2.3. Osoby prawne

Metoda: burza mózgów

Przy definiowaniu pojęcia osób prawnych warto podać konkretne przykłady takich podmiotów, omówić ich cechy charakterystyczne i dopiero na końcu zapoznać uczniów z definicją prawną pojęcia. Możemy wykorzystać do tego celu metodę burzy mózgów – poprośmy uczniów, żeby spróbowali samodzielnie podać jakieś przykłady osób prawnych.

Osobami prawnymi są np.: Skarb Państwa, szkoła, przedszkole, szpital, fabryka mebli itp.

Definicja

Osoba prawna to trwały zespół ludzi i środków materialnych, zorganizowany w celu realizacji określonych zadań. Każda osoba prawna posiada organy, które ją reprezentują (np. w imieniu szkoły występuje jej dyrektor). Osoba prawna, tak jak osoba fizyczna, posiada zdolność do samodzielnego, tj. we własnym imieniu, występowania w obrocie prawnym. Nabywa ona osobowość prawną i zdolność do czynności prawnych z chwilą wpisu do odpowiedniego rejestru²¹. Wpisy te są jawne, dzięki czemu m.in. możemy sprawdzić, czy w imieniu osoby prawnej działa osoba fizyczna, która rzeczywiście reprezentuje organ do tego uprawniony.

²¹ Nie zawsze jednak wpis do rejestru decyduje o uzyskaniu osobowości prawnej, czasami osoby prawne mają możliwość działania już w fazie organizacji i powstawania, więcej na ten temat m.in.: <http://www.experto24.pl/firma/prawo-gospodarcze/co-moze-spolka-z-oo-w-organizacji.html>.

Materiały do ćwiczenia

Przydatne informacje na ten temat można znaleźć np. w internetowej wersji Encyklopedii Gazety Prawnej: http://www.gazetaprawna.pl/encyklopedia/prawo/hasla/335027,osoba_prawna.html.

3. Forma czynności prawnych

Miniwykład

W ramach prawa cywilnego dokonujemy różnych czynności cywilnoprawnych. Najważniejszym elementem każdej takiej czynności jest złożenie oświadczenia woli, wyrażającego treść czynności, której chcemy dokonać. Upraszczając, możemy powiedzieć, że oświadczenie woli odzwierciedla nasz zamiar, chęć (wolę), aby przez jakieś działanie osiągnąć określony skutek. Oświadczenie woli przy dokonywaniu czynności prawnej może być wyrażone w każdy sposób, który będzie zrozumiały i jednoznaczny. Jednak aby niektóre czynności prawne były ważne, wymagane jest zachowanie ich szczególnej formy. Przez formę czynności prawnych należy rozumieć sposób, w jaki wola dokonania i sama czynność prawna wyrażana jest na zewnątrz. Zgodnie z generalną zasadą zawartą w art. 60 ustawy kodeksu cywilnego, wola osoby dokonującej czynności prawnej może być wyrażona w dowolny sposób i przez każde zachowanie, z zastrzeżeniem, że zachowanie to wyraża wolę tej osoby w sposób dostateczny. Istnieje jednak szereg czynności prawnych, które wymagają **zachowania formy szczególnej**, za jaką uznajemy m.in.: formę pisemną, formę pisemną z urzędowo poświadczoną datą, **formę pisemną z podpisami notarialnie lub urzędowo poświadczonymi** oraz **formę aktu notarialnego**.

Ćwiczenie 3.1. Jak dokonywać czynności prawnych

Metoda: każdy uczy każdego

Dzielimy uczniów na cztery grupy. Każdy zespół otrzymuje materiały dotyczące jednej ze szczególnych form czynności prawnych i zapoznaje się z nimi. Następnie ponownie dzielimy uczniów na grupy, w których każdy przekazuje zdobytą wcześniej przez siebie wiedzę.

Materiały do ćwiczenia

A. Gręda, *Forma czynności prawnej i rygor zastrzeżenia formy szczególnej – wiadomości*

podstawowe, http://lexplay.pl/arttykul/Prawo-Umow/forma_czynnosci_prawnej_i_rygor_zastrzezenia_formy_szczegolnej_wiadomosci_podstawowe.

1. Forma zwykła pisemna – podstawowy rodzaj formy szczególnej czynności prawnej, wymagany np. do umowy pożyczki powyżej 500 zł (art. 720 § 2 k.c.); forma pisemna jest zachowana bez względu na to, czy posłużono się pismem ręcznym, maszynowym czy komputerowym, najważniejsze jest złożenie własnoręcznego podpisu.

2. Forma pisemna z urzędowo poświadczonym podpisem – forma ta polega na tym, że notariusz na podstawie przepisu art. 96 ustawy prawo o notariacie zamieszcza na dokumencie tzw. klauzulę stwierdzającą własnoręczność podpisu złożonego przez osobę wskazaną w klauzuli. Poza tym prawo do poświadczania podpisów mają również organy samorządu terytorialnego i banki mające siedzibę w miejscowościach, w których nie ma kancelarii notarialnej do urzędowego poświadczania podpisu. Forma ta wymagana jest np. do zbycia lub wydzierżawienia przedsiębiorstwa (art. 751 k.c.).

3. Forma pisemna z urzędowym poświadczaniem daty – forma ta polega na tym, że pisemna forma czynności prawnej zostaje uzupełniona urzędowym poświadczaniem daty jej dokonania (art. 81 § 1 k.c.). Może tego dokonać np. notariusz.

4. Forma aktu notarialnego – forma ta polega na spisaniu przez notariusza oświadczeń woli stron. Akt notarialny powinien zawierać całą istotną dla danej czynności treść, a ponadto stwierdzenia, których potrzeba umieszczenia w akcie wynika z przepisów albo z woli stron (art. 92 ustawy prawo o notariacie). Akt notarialny przed podpisaniem jest odczytywany przez notariusza lub przez inną osobę w jego obecności, np. umowa sprzedaży nieruchomości (art. 158 k.c.).

W prawie polskim obowiązuje, co do zasady, **swoboda formy**, w której dokonuje się czynności prawnej. Czasem jednak prawo wymaga zachowania formy szczególnej. Skutki niezachowania przewidzianej przez prawo formy czynności prawnej mogą być trojako rodzaju. Można to zilustrować za pomocą tabeli:

Forma czynności prawnej zastrzeżona pod rygorem nieważności	Niezachowanie formy wymaganej przez przepisy powoduje nieważność czynności prawnej.	Przykład: jeżeli przedmiotem sprzedaży jest nieruchomość, prawo użytkowania wieczystego lub spadek, wymagana jest forma aktu notarialnego.

4. Rodzaje umów

Miniwykład

Większość czynności, jakich dokonujemy w sferze prawa cywilnego, ma charakter umów. Warto zapoznać uczniów z ich rodzajami i cechami charakterystycznymi. Można zacząć od krótkiego wstępu i wyjaśnić, że umowa jest czynnością prawną dwustronną, obejmującą zgodny zamiar stron, którego celem jest wywołanie zmiany, powstania lub ustania skutków prawnych. Warto w tym miejscu przypomnieć o zasadzie swobody umów:

<p>Forma czynności prawnej zastrzeżona dla wywołania określonych skutków prawnych</p>	<p>Niezachowanie formy wymaganej przez przepisy nie powoduje nieważności czynności prawnej, ale powoduje, że nie występują niektóre konsekwencje przewidziane przez prawo.</p>	<p>Przykład: nabycie przedsiębiorstwa, w którego skład wchodzi nieruchomość za pomocą umowy w formie pisemnej z urzędowo poświadczonym podpisem. Jak już wspomniano, własność nieruchomości powinna być przeniesiona za pomocą aktu notarialnego, więc w tym zakresie czynność jest nieważna. Pozostaje ona jednak w mocy co do pozostałych części.</p>
<p>Forma czynności prawnej zastrzeżona dla celów dowodowych</p>	<p>Niezachowanie formy wymaganej przez przepisy powoduje wyłącznie niemożliwość powoływania się na treść czynności w postępowaniu dowodowym przed sądem.</p>	<p>Przykład: jeśli ktoś odwoła darowiznę ustnie (nie zachowując formy pisemnej) w obecności świadka, to jeśli obdarowany zaprzeczy temu odwołaniu, to darczyńca nie będzie mógł przed sądem powołać tego świadka na okoliczność odwołania tejże darowizny.</p>

Art. 353 k.c. Strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swego uznania, byle jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego.

Dobrze także nawiązać do zagadnień omawianych z uczniami wcześniej, że to, jakie umowy możemy zawierać, zależy przede wszystkim od naszego wieku i zdolności do czynności prawnych.

Ćwiczenie 4.1. Jakie znacie rodzaje umów? .....

Metoda: burza mózgów

Poprośmy uczniów, aby wymienili, jakie znają rodzaje umów, z jakimi mieli dotąd do czynienia w swoim życiu lub o jakich słyszeli. Zapisujemy odpowiedzi na tablicy, a następnie porządkujemy wiedzę i uzupełniamy o brakujące rodzaje umów.

Polskie prawo przewiduje następujące rodzaje tzw. umów nazwanych – umowa: sprzedaży, zamiany, dostawy, kontraktacji, o dzieło, o roboty budowlane, najmu, leasingu, użyczenia, pożyczki, rachunku bankowego, zlecenia, agencyjna, komisu, przewozu, spedycji, ubezpieczenia, przechowania, składu, spółki, poręczenia, darowizny, renty, o dożywocie, dzierżawy i przekazania nieruchomości.

Warto podkreślić, że z zasady swobody umów wynika to, że strony mogą zawrzeć także inną umowę (nienazwaną), pod warunkiem że jej treść i cel będą zgodne z prawem i zasadami współżycia społecznego, czyli powszechnie obowiązującymi w społeczeństwie regułami postępowania.

Ćwiczenie 4.2. Omawiamy rodzaje umów .....

Metoda: praca w parach lub trójkach, projekt w ramach pracy domowej

Podzielmy uczniów na małe grupy (pary lub trójki) i poprośmy, aby w ramach zadania domowego zdobyli wiedzę na temat wskazanej umowy cywilnoprawnej. Poprośmy, by przygotowali krótką prezentację, np. w formie graficznej (plakat, infografika), a następnie podczas lekcji podzielili się tą wiedzą z pozostałymi uczniami, przedstawiając całej klasie wyniki swoich prac.

Materiały do ćwiczenia

By znaleźć informacje potrzebne do omówienia rodzajów umów, można zajrzeć na stronę internetową: <http://www.cywilnykodeks.pl/kodeks-cywilny/628-umowy-jako-rodz-zobowiza-.html>.

Materiały dodatkowe

Wzory umów: <http://www.infor.pl/prawo/umowy/wzory-umow>.

Miniwykład: zatrudnianie młodzieży

Interesującym zagadnieniem dla uczniów przy omawianiu umów cywilnoprawnych może być to, na podstawie jakich umów i w jakim wieku mogą oni sami podejmować pracę, czyli zasady zatrudniania młodzieży. Przy okazji tematu zdolności do czynności prawnych powiedzieliśmy, że na pełnym etacie może podjąć pracę wyłącznie osoba pełnoletnia. Są jednak dopuszczalne pewne formy zatrudniania osób młodszych:

- • • między 16. a 18. rokiem życia;
- • • poniżej 16. roku życia.

Zasady zatrudniania młodzieży opisane są w kodeksie pracy, kodeksie cywilnym oraz rozporządzeniu Rady Ministrów z 24 sierpnia 2004 r. w sprawie wykazu prac wzbronionych młodocianym. Ogólnie mówiąc, osoby w wieku między 16. a 18. rokiem życia mogą być zatrudniane na podstawie umowy o pracę wyłącznie w celu przygotowania zawodowego i tylko przy wykonywaniu tzw. prac lekkich.

Małoletni, czyli osoba, która ukończyła 13 lat i nie ukończyła 18 lat, może również zostać zatrudniony na podstawie umowy cywilnoprawnej np. umowy zlecenia lub umowy o dzieło. Na pracę małoletniego musi jednak wyrazić zgodę jego przedstawiciel ustawowy, czyli najczęściej rodzic. Osoby, które mają mniej niż 16 lat, wyjątkowo mogą podejmować pracę w branży kulturalnej, artystycznej, sportowej i reklamowej, za zgodą przedstawiciela dziecka (np. rodzica) i dodatkowo za zgodą inspektora pracy. Ważna uwaga dotyczy tego, że podmiot, który zawarł umowę z małoletnim, nie może się z niej wycofać, powołując się na brak zgody przedstawiciela ustawowego, a jedynie może mu wyznaczyć termin do potwierdzenia zgody na umowę o pracę małoletniego. Po upływie tego terminu i niezyskaniu zgody przedstawiciela ustawowego umowa przestaje obowiązywać.

Warto w tym miejscu omówić z uczniami kolejno umowy o pracę oraz umowy cywilne (umowa o dzieło, umowa zlecenia), na podstawie których można wykonywać pracę.

Więcej na ten temat w informatorze wydany przez Centrum Informacji i Planowania Kariery Zawodowej Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Warszawie, którego elektroniczną wersję możemy znaleźć na:

http://www.wup.mazowsze.pl/new/images/warszawa/CIPKZ/publikacje/broszury%202012/podstawy%20prawne%20zatrudnienia%20młodzieży_net.pdf.

Zdarza się, że młodzi ludzie podejmują pracę na podstawie wskazanych umów, jednak najczęściej rozpoczynają swoją drogę zawodową od wolontariatu, czyli pracy o charakterze dobroczynnym, podejmowanej na rzecz innych. Możliwość taką oferują zazwyczaj organizacje pożytku publicznego, stowarzyszenia, fundacje itp. Nie należy mylić tego rodzaju zaangażowania z nieodpłatnymi stażami, jakie można podejmować w firmach lub urzędach, które również mogą być dobrym startem do przyszłej kariery zawodowej młodego człowieka. Wolontariat ma wiele zalet: pomaga w kształtowaniu osobowości i umożliwia wszechstronny rozwój. Wolontariusz uczy się odpowiedzialności, sumienności, uwrażliwia się na otaczające go problemy, a także zyskuje doświadczenie przydatne w późniejszej pracy zawodowej. Więcej na temat praw i obowiązków wolontariuszy można przeczytać na:

<http://www.wolontariat.org.pl/>.

Warto pokazać uczniom wzór umowy wolontariackiej i omówić go, zwracając szczególną uwagę na to, że:

- • • praca ma charakter bezpłatny, więc wolontariuszowi nie przysługuje wynagrodzenie;
- • • wolontariusz ma prawo do zwrotu poniesionych wydatków (np. zwrotu kosztów podróży);
- • • wolontariusz ma prawa i obowiązki.

POROZUMIENIE O WSPÓŁPRACY

W dniu..... w ....., pomiędzy ..... z siedzibą w ....., reprezentowaną przez .....zwanym w dalszej części Korzystającym , a Panią/Panem ....., dowód osobisty nr ....., adres zamieszkania: ....., zwaną/ym w dalszej części Wolontariuszem, zostało zawarte porozumienie następującej treści:

1. Korzystający i Wolontariusz zawierają porozumienie o współpracy w zakresie ..... (np. rehabilitacji dzieci autystycznych, promocji organizacji, obsługi księgowej, pomocy w prowadzeniu biura)

2. Wolontariusz zobowiązuje się wykonać w ramach porozumienia następujące świadczenia:

- .....
- .....

3. Rozpoczęcie wykonania świadczeń strony ustalają na dzień ....., a zakończenie do dnia .....
4. Strony zgodnie ustalają, że porozumienie niniejsze obejmuje świadczenie o charakterze wolontarystycznym, które ma charakter bezpłatny.
5. Korzystający zobowiązuje się do zwrotu wolontariuszowi wydatków, które ten poczynił w celu należytego wykonania świadczenia w tym koszty podróży służbowych i diet na zasadach wynikających z odrębnych przepisów.
6. Zwrot wydatków o których mowa w pkt. 5 nastąpi w terminie 7 dni po otrzymaniu od Wolontariusza stosownego rozliczenia wraz z dowodami poniesionych wydatków w następującym zakresie:
  - a. ....
  - b. ....
7. Korzystający poinformował wolontariusza o zasadach bezpiecznego i higienicznego wykonywania świadczeń oraz takie warunki zapewnia.
8. Korzystający zobowiązuje się zapewnić wolontariuszowi ubezpieczenie od następstw nieszczęśliwych wypadków w trakcie wykonywania zadań.
9. Wolontariusz może powierzyć wykonanie zadania innej osobie, lecz w pełni odpowiada za wykonanie porozumienia.
10. Wolontariusz zobowiązuje się do zachowania w tajemnicy wszelkich informacji w zakresie wykonywanego porozumienia, a zwłaszcza informacji związanych z sytuacją socjalną i zdrowotną osób, na rzecz których świadczy pomoc
11. W sprawach nie uregulowanych porozumieniem zastosowanie ma kodeks cywilny oraz Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.
12. Wolontariusz został poinformowany o przysługujących mu prawach i obowiązkach.
13. Porozumienie może być wypowiedziane przez każdą ze stron w terminie.....
14. Porozumienie sporządzono w dwóch jednobrzmiących egzemplarzach, po jednym dla każdej ze stron.

KORZYSTAJĄCY

WOLONTARIUSZ

Źródło: <http://www.wolontariat.org.pl/strona.php?p=135>

Dobrym podsumowaniem może być zwrócenie uwagi uczniów na zasadę, która mówi, że „umów należy dotrzymywać” (*pacta sunt servanda*) i że jeżeli chcą być traktowani poważnie, sami powinni robić wszystko to, do czego się zobowiązali – nie tylko w przypadku zawierania umów cywilnoprawnych, w tym również wolontariackich, lecz także na co dzień. Warto też uświadomić uczniom, że w przypadku niewywiązania się z umowy to oni, a nie ich rodzice mogą być pociągnięci do odpowiedzialności cywilnoprawnej.

Ćwiczenie 4.3. Gdzie można podjąć wolontariat? .....

 Metoda: praca indywidualna, praca w grupach

W ramach pracy domowej możemy poprosić uczniów, aby w okolicy swojego zamieszkania spróbowali znaleźć miejsce, w którym jest możliwość podjęcia pracy wolontariackiej. Zdobyte informacje warto zebrać w klasowy informator i udostępnić go innym dzieciom ze szkoły w ramach promocji działalności wolontariackiej.

Ćwiczenie 4.4. Teksty umów .....

 Metoda: praca w grupach, praca z dokumentem

Jako ćwiczenie sprawdzające i porządkujące nabytą wiedzę możemy zaproponować uczniom pracę z tekstami umów. Podzielmy uczniów na grupy i rozdajmy im proste wzory umów: o pracę, o dzieło, zlecenia i wolontariackiej. Następnie poprośmy, aby zespoły oceniły, z jakim rodzajem umowy mają do czynienia i jakie są jej podstawowe cechy charakterystyczne.

Materiały do ćwiczenia

Wzory umów:

http://www.gazetaprawna.pl/umowy_formularze/praca.

Ćwiczenie 4.5. Cechy umów .....

 Metoda: układanka, praca w grupach

Polećmy uczniom, aby dopasowali cechy charakterystyczne umów do odpowiednich ich rodzajów, które wspólnie układamy, a następnie podsumowujemy, czym wyróżniają się umowa o pracę, umowa zlecenia, umowa o dzieło i umowa wolontariacka.

Materiały do ćwiczenia

1. Umowa o pracę:

- • • brak równorzędności stron (pracownik jest podporządkowany pracodawcy i musi wykonywać jego polecenia);
- • • praca jest wykonywana w określonym miejscu i czasie;
- • • umowa może być zawarta na czas nieokreślony, na czas określony oraz na czas wykonania określonej pracy;
- • • pracownik ma prawo do urlopu wypoczynkowego;
- • • pracownik otrzymuje comiesięczne wynagrodzenie za pracę;
- • • w razie sporu sprawę rozstrzyga sąd pracy.

2. Umowa zlecenia:

- • • przyjmujący zlecenie wykonuje powtarzające się czynności i jest oceniany za staranność;
- • • praca może, ale nie musi być wykonywana w określonym miejscu i w określonym czasie;
- • • przyjmujący zlecenie nie ma prawa do urlopu wypoczynkowego;
- • • wynagrodzenie może być wypłacone jednorazowo po zakończeniu wykonywania zlecenia;
- • • w razie sporu rozstrzyga sąd cywilny.

3. Umowa o dzieło:

- • • praca polega na stworzeniu dzieła i jest opłacana w zależności od efektu, a nie dołożonej staranności;
- • • twórca dzieła może pracować w dowolnym miejscu i czasie;
- • • twórca dzieła nie ma prawa do urlopu wypoczynkowego;
- • • wynagrodzenie może być wypłacone jednorazowo po wykonaniu dzieła;
- • • w razie sporu rozstrzyga sąd cywilny,

4. Umowa wolontariatu:

- • • praca ma charakter bezpłatny, więc wolontariuszowi nie przysługuje wynagrodzenie;
- • • wolontariusz ma prawo do zwrotu poniesionych wydatków (np. zwrotu kosztów podróży);
- • • wolontariusz ma prawa i obowiązki;
- • • to dobry początek, aby nauczyć się odpowiedzialnego wykonywania swoich obowiązków.

5. Odpowiedzialność za szkody

Miniwykład

Jakie konsekwencje ponosi osoba niedotrzymująca zobowiązań umowy albo taka, która wyrządzi komuś innego rodzaju szkodę? Generalna zasada prawa cywilnego mówi, że sprawca ponosi odpowiedzialność tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania. Według art. 361 kodeksu cywilnego, zobowiązany do odszkodowania ponosi odpowiedzialność tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania, z którego szkoda wynikła. Należy przy tym podkreślić, że stwierdzenie „zobowiązany do odszkodowania” nie zawsze oznacza sprawcę szkody. Może się zdarzyć, że będą to dwie różne osoby (np. rodzic i dziecko czy pracodawca i pracownik). Aby właściwie zidentyfikować ten podmiot, trzeba każdorazowo odnieść się do poszczególnych regulacji dotyczących odpowiedzialności (np. odpowiedzialność rodziców za dzieci, odpowiedzialność producenta za produkt niebezpieczny czy wręcz odpowiedzialność za zdarzenia niezwiązane z działalnością ludzką np. działanie sił przyrody).

Więcej na ten temat: <http://www.infor.pl/prawo/w-sadzie/postepowanie-sadowe/281357,Czym-jest-odpowiedzialnosc-odszkodowawcza.html#ixzz2m18X8FT7>.

Dla uczniów szczególnie interesujące mogą wydawać się kwestie związane z ich odpowiedzialnością za szkody. Małoletni, który w chwili wyrządzenia szkody nie ukończył 13 lat, nie odpowiada za jej wyrządzenie w kategorii winy. Może jednak odpowiadać na zasadzie słuszności (czyli wtedy, kiedy wynika to z okoliczności konkretnej sprawy, a zwłaszcza z porównania stanu majątkowego poszkodowanego i sprawcy, wymagają tego zasady współżycia społecznego – np. gdy dziecko ma znaczny majątek). Odpowiedzialność za szkody wyrządzone przez dzieci mogą ponosić rodzice (lub opiekunowie prawni), ale tylko wtedy, kiedy można im przypisać tzw. winę w nadzorze. Obowiązek nadzoru musi wynikać z ustawy lub umowy (także ustnej) lub z faktycznej stałej pieczy sprawowanej nad osobą małoletnią. Rodzic lub opiekun nie poniesie odpowiedzialności, jeśli starannie wykonywał obowiązek nadzoru lub jeśli szkoda powstałaby mimo starannie wykonywanego nadzoru. Odpowiedzialność rodziców jest wyłączona podczas pobytu dzieci w szkole, przedszkolu, na koloniach i obozach – wówczas odpowiedzialność za winę w nadzorze może ponieść nauczyciel, wychowawca lub opiekun. Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez dziecko mogą ponieść również inne osoby, które z grzeczności zgodzą się nim zaopiekować. Jeśli jednak opiekę nad młodszym rodzeństwem powierzymy starszemu niepełnoletniemu dziecku, nie możemy zwolnić się z odpowiedzialności i zostanie to potraktowane jako wina w nadzorze. Dziecku, które ukończyło 13 lat, można przypisać winę za wyrządzoną szkodę, gdy pozwala na to jego poziom rozwoju. Czyn musi mieć również charakter bezprawnego. Dzieci w wieku od 13. do 18. roku życia posiadają ograniczoną zdolność do czynności

prawnych i mogą odpowiadać za wyrządzoną szkodę stosownie do swojego rozwoju i okoliczności powstania szkody²².

Ćwiczenie 5.1. Szkody

Metoda: kazusy, praca w małych grupach

Można to zagadnienie omówić z uczniami, odwołując się do sytuacji, które im samym się przydarzyły. Pytamy uczniów, czy kiedykolwiek zdarzyło im się wyrządzić jakąś szkodę, a jeśli tak, to w jakich okolicznościach. Po zebraniu doświadczeń uczniów możemy podzielić ich na małe grupy i poprosić, by zastanowili się, jakie, zgodnie z prawem, mogły być tego konsekwencje. Wspólnie z całą klasą słuchamy odpowiedzi uczniów, porównując potem z tym, jak faktycznie zakończyła się dana sprawa.

6. Prawo spadkowe, czyli dziedziczenie po osobie zmarłej

Mlniwykład

W polskim prawie są dwa systemy dziedziczenia – ustawowy i testamentowy (art. 926. § 1. k.c.: Powołanie do spadku wynika z ustawy albo z testamentu). Co różni te systemy dziedziczenia? Podstawową wiedzę na ten temat można przekazać uczniom za pomocą wyświetlonej na rzutniku tabeli:

Dziedziczenie ustawowe	Dziedziczenie testamentowe
O tym, kto jest spadkobiercą i w jakiej części, decydują więzy pokrewieństwa i powinowactwa.	O tym, kto jest spadkobiercą, decyduje wola spadkodawcy.
Chroni uprawnienia do dziedziczenia osób najbliższych.	Pozwala na wydziedziczenie osób najbliższych.

²² Zob. <http://m.onet.pl/biznes/analizy,xf213>.

Osoby dziedziczą w kolejności i w częściach określonych w ustawie, osoby z bliższego kręgu dziedziczenia wykluczają dziedziczenie osób z dalszych kręgów dziedziczenia.	Można powołać do spadku jedną osobę albo kilka osób ze wskazaniem ich udziału.
W razie gdy osoby z najdalszego kręgu dziedziczenia nie chcą lub nie mogą być spadkobiercami, spadek dziedziczy Skarb Państwa.	Można powołać spadkobiercę testamentowego, na wypadek gdyby inna osoba powołana jako spadkobierca ustawowy lub testamentowy nie chciała lub nie mogła być spadkobiercą (podstawienie).
Spadkobierca może bądź przyjąć spadek bez ograniczenia odpowiedzialności za długi (przyjęcie proste), bądź przyjąć spadek z ograniczeniem tej odpowiedzialności (przyjęcie z dobrodziejstwem inwentarza), bądź też spadek odrzucić.	Spadkobierca może bądź przyjąć spadek bez ograniczenia odpowiedzialności za długi (przyjęcie proste), bądź przyjąć spadek z ograniczeniem tej odpowiedzialności (przyjęcie z dobrodziejstwem inwentarza), bądź też spadek odrzucić.

Ćwiczenie 6.1. Dziedziczenie

Metoda: dyskusja

Zapytajmy uczniów o to, który sposób dziedziczenia, ich zdaniem, ma pierwszeństwo.

Materiały do ćwiczenia

Pierwszeństwo ma dziedziczenie testamentowe. Jeżeli zatem sporządzony został ważny testament i osoba powołana w nim do spadku może i chce przyjąć spadek, przepisy o dziedziczeniu ustawowym nie mają zastosowania.

Art. 926 kodeksu cywilnego

§ 2. Dziedziczenie ustawowe co do całości spadku następuje wtedy, gdy spadkodawca nie powołał spadkobiercy albo gdy żadna z osób, które powołał, nie chce lub nie może być spadkobiercą.

§ 3. Z zastrzeżeniem wyjątków w ustawie przewidzianych, dziedziczenie ustawowe co do części spadku następuje wtedy, gdy spadkodawca nie powołał do tej części spadkobiercy

albo gdy którakolwiek z kilku osób, które powołał do całości spadku, nie chce lub nie może być spadkobiercą.

Ćwiczenie 6.2. Jak sporządzić testament, powołanie do spadku, przyjęcie i odrzucenie spadku?

Metoda: każdy uczy każdego

Dzielimy uczniów na cztery grupy: pierwsza zajmuje się formami testamentu, druga – zasadami powołania do spadku, trzecia – zasadami przyjęcia i odrzucenia spadku, a czwarta – kwestią dziedziczenia długów spadkowych. Każdej z nich rozdajemy odpowiednie materiały, z którymi się zapoznają. Następnie ponownie dzielimy uczniów na grupy i poszczególne osoby w zespole przekazują pozostałym zdobytą wcześniej wiedzę. Na koniec wspólnie podsumujemy efekty pracy w grupach.

Materiały do ćwiczenia

I. Formy testamentu

- • • Rozporządzić majątkiem na wypadek śmierci można jedynie przez testament.
- • • Testament może zawierać rozrządzenia tylko jednego spadkodawcy, nie można zatem spisać testamentu wspólnego np. z małżonkiem, sąsiadką, przyjacielem.
- • • Sporządzić testament może tylko osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych. Testamentu nie można sporządzić ani odwołać przez przedstawiciela.

Testament zwykły

- • • napisany w całości pismem ręcznym, podpisany i opatrzony datą;
- • • sporządzony w formie aktu notarialnego;
- • • ustny w obecności dwóch świadków przed wójtem (burmistrzem, prezydentem miasta), starostą, marszałkiem województwa, sekretarzem powiatu albo gminy lub kierownikiem urzędu stanu cywilnego.

Świadkiem przy sporządzaniu testamentu nie może być ten, kto:

- 1) nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych;
- 2) jest niewidomy, głuchy lub niemy;
- 3) nie może czytać i pisać;
- 4) nie włada językiem, w którym spadkodawca sporządza testament;
- 5) jest skazany prawomocnie wyrokiem sądowym za fałszywe zeznania;
- 6) jest osobą, dla której w testamencie została przewidziana jakakolwiek korzyść.

Testament szczególny

- • • Jeżeli istnieje obawa rychłej śmierci spadkodawcy albo jeżeli wskutek szczególnych okoliczności zachowanie zwykłej formy testamentu jest niemożliwe lub bardzo utrudnione, spadkodawca może oświadczyć ostatnią wolę ustnie przy jednoczesnej obecności co najmniej trzech świadków.
- • • Testament taki powinien być spisany w ciągu roku od złożenia oświadczenia ustnego.
- • • W wypadku gdy treść testamentu ustnego nie została spisana, można ją w ciągu sześciu miesięcy od dnia otwarcia spadku stwierdzić przez zgodne zeznania świadków złożone przed sądem.
- • • Podczas podróży na polskim statku morskim lub powietrznym można sporządzić testament przed dowódcą statku lub jego zastępcą w ten sposób, że spadkodawca oświadcza swoją wolę dowódcy statku lub jego zastępcy w obecności dwóch świadków; dowódca statku lub jego zastępca spisuje wolę spadkodawcy.
- • • Testament szczególny traci moc z upływem sześciu miesięcy od ustania okoliczności, które uzasadniały niezachowanie formy testamentu zwykłego.

II. Powołanie do spadku

- • • Spadkodawca może powołać do całości lub części spadku jedną osobę lub kilka osób. Jeżeli powoła kilka osób i nie określi ich udziałów spadkowych, dziedziczą oni w równych częściach.
- • • Spadkobiercę powołuje się do całego spadku lub jego ułamkowej części, nie należy rozdysponowywać poszczególnych przedmiotów. Jednak jeżeli spadkodawca przeznaczył oznaczonej osobie w testamencie poszczególne przedmioty majątkowe, które wyczerpują prawie cały spadek, osobę tę w razie wątpliwości uznaje się za spadkobiercę powołanego do całego spadku.
- • • Nieważne jest zastrzeżenie w testamencie warunku i terminu. Można jednak powołać spadkobiercę testamentowego, na wypadek gdyby inna osoba powołana jako spadkobierca ustawowy lub testamentowy nie chciała lub nie mogła być spadkobiercą.
- • • Spadkodawca może przez rozrządzenie testamentowe zobowiązać spadkobiercę ustawowego lub testamentowego do spełnienia określonego świadczenia majątkowego na rzecz oznaczonej osoby (zapis).
- • • Jako spadkobiercę można powołać dowolnie wybraną osobę, jednak osoby najbliższe spadkodawcy mają prawo do zachowku, tj. pewnej części majątku, który dziedziczyłyby, gdyby nie został ustanowiony testament. Co do zasady, zstępny (czyli dzieciom – urodzonym i przysposobionym), małżonkowi oraz rodzicom spadkodawcy, którzy byliby powołani do spadku z ustawy, należy się połowa wartości tego udziału (zachowek), a jeżeli uprawniony jest trwale niezdolny do pracy albo

jeżeli zstępny uprawniony jest małoletni – dwie trzecie wartości udziału spadkowego, który by mu przypadł przy dziedziczeniu ustawowym.

- • • Prawo do zachowku przysługuje uprawnionym zawsze, z wyjątkiem sytuacji, w których spadkodawca w sposób wyraźny wydziedziczył osobę uprawnioną do zachowku w testamencie.

Wydziedziczyć można osobę najbliższą, gdy:

1. wbrew woli spadkodawcy postępuje uporczywie w sposób sprzeczny z zasadami współżycia społecznego;
2. dopuściła się względem spadkodawcy albo jednej z najbliższych mu osób umyślnego przestępstwa przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności albo rażącej obrazy czci;
3. uporczywie nie dopełnia względem spadkodawcy obowiązków rodzinnych.

III. Przyjęcie lub odrzucenie spadku

- • • Spadkobierca może przyjąć spadek bez ograniczenia odpowiedzialności za długi (przyjęcie proste) i wówczas odpowiada za wszystkie długi obciążające spadek, również swoim majątkiem.
- • • Spadkobierca może przyjąć spadek z ograniczeniem odpowiedzialności za długi (przyjęcie z dobrodziejstwem inwentarza) i wówczas odpowiada za długi spadkowe tylko z majątku spadkowego i tylko do wysokości nabytego spadku.
- • • Spadkobierca może spadek całkowicie odrzucić. Spadkobierca nie może spadku częściowo przyjąć, a częściowo odrzucić.
- • • Oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku może być złożone w ciągu sześciu miesięcy od dnia, w którym spadkobierca dowiedział się o tytule swojego powołania. Brak oświadczenia spadkobiercy w tym terminie jest jednoznaczny z prostym przyjęciem spadku. Jednakże gdy spadkobiercą jest osoba niemająca pełnej zdolności do czynności prawnych albo osoba, co do której istnieje podstawa do jej całkowitego ubezwłasnowolnienia, albo osoba prawna, brak oświadczenia spadkobiercy w terminie jest jednoznaczny z przyjęciem spadku z dobrodziejstwem inwentarza, co stanowi uprzywilejowanie i zabezpieczenie interesów majątkowych tych podmiotów.
- • • Oświadczenia o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku nie można odwołać.
- • • Oświadczenie o przyjęciu lub o odrzuceniu spadku składa się przed sądem lub przed notariuszem.
- • • Spadkobierca, który odrzucił spadek, zostaje wyłączony z dziedziczenia, tak jakby nie dożył otwarcia spadku.
- • • Spadkobierca powołany do spadku zarówno z mocy testamentu, jak i z mocy ustawy może odrzucić spadek jako spadkobierca testamentowy, a przyjąć go jako spadkobierca ustawowy, co pozostaje do jego decyzji. Skarb Państwa ani gmina nie mogą odrzucić spadku, który im przypadł z mocy ustawy, spadek zaś uważa się zawsze za przyjęty z dobrodziejstwem inwentarza.

IV. Dziedziczenie długów

- • • W skład masy spadkowej mogą wchodzić zarówno aktywa (czyli np. pieniądze, przedmioty, nieruchomości), jak i pasywa (czyli długi, w tym zaciągnięte kredyty, pożyczki).
- • • Spadkobiercy dziedziczą zarówno aktywa, jak i pasywa.
- • • Spadkobierca może przyjąć spadek bez ograniczenia odpowiedzialności za długi (przyjęcie proste). W tej sytuacji, jeśli wysokość długów przekroczy wartość odziedziczonego majątku, to spadkobierca będzie zobowiązany do spłaty długów spadkodawcy z własnego majątku.
- • • Spadek można też przyjąć z ograniczeniem odpowiedzialności za długi (tzw. przyjęcie z dobrodziejstwem inwentarza). W tej sytuacji odpowiada się za długi tylko do wysokości majątku spadkowego, czyli w najgorszym razie spłata długów pochłonie równowartość całego odziedziczonego majątku, ale spadkobierca nie będzie musiał dopłacać do długów z własnej kieszeni.
- • • Oświadczenie o przyjęciu (i sposobie przyjęcia spadku: proste czy z dobrodziejstwem inwentarza) lub o odrzuceniu spadku może być złożone w ciągu sześciu miesięcy od dnia, w którym spadkobierca dowiedział się o tym, że dziedziczy spadek. Brak oświadczenia spadkobiercy w ciągu sześciu miesięcy co do zasady jest jednoznaczny z prostym przyjęciem spadku (czyli z odpowiedzialnością za długi spadkowe).
- • • Gdy jednak spadkobiercą jest osoba niemająca pełnej zdolności do czynności prawnych (np. osoba niepełnoletnia) albo osoba, co do której istnieje podstawa do jej całkowitego ubezwłasnowolnienia, albo osoba prawna, brak oświadczenia spadkobiercy w terminie jest jednoznaczny z przyjęciem spadku z dobrodziejstwem inwentarza.
- • • Przyjęcie spadku z dobrodziejstwem inwentarza bardzo wydłuża czas przejęcia spadku i rodzi koszty, sąd zarządzi bowiem inwentaryzację majątku, a więc spisanie i wycenę wszystkich jego składników.
- • • Jeżeli zatem dziedziczymy spadek, o którym wiemy, że nie jest nadmiernie zadłużony, to warto przyjąć go wprost.
- • • Jeżeli mamy wątpliwości co do tego, czy długów nie jest więcej niż aktywów, to lepiej przyjąć spadek z dobrodziejstwem inwentarza lub całkowicie go odrzucić.
- • • Pamiętaj! Osoba, która nie ukończyła 18 lat, zawsze dziedziczy z dobrodziejstwem inwentarza, chyba że jej rodzice postanowią inaczej i w jej imieniu przyjmą spadek wprost.

Ćwiczenie 6.3. Co się dzieje z majątkiem zmarłego, który nie pozostawił testamentu?

Metoda: kazusy

Celem tego ćwiczenia będzie wyjaśnienie zagadnienia, co się dzieje z majątkiem zmarłego, który nie pozostawił testamentu. Rozdajemy uczniom kazusy wraz z przepisami prawnymi, które pozwalają wypracować odpowiedź w konkretnym przypadku. Na forum klasy prosimy uczniów o odczytanie po kolei treści kazusów i odpowiednich przepisów i udzielenia odpowiedzi na pytanie w kazusie. Po odpowiedzi uczniów podsumowujemy ją lub uściślamy.

Kazus 1

Józef K. nie pozostawił po sobie testamentu. Jego bliscy to małżonka, syn i córka, która niestety zginęła w tym samym wypadku samochodowym co tatuś. Córka osierociła trójkę dzieci: Bolka, Lolka i Tolę. Józef K. pozostawił po sobie spadek o wartości 300 tys. zł. Kto i ile odziedziczy po spadkodawcy?

Materiał do kazusu 1

Art. 931

§ 1. W pierwszej kolejności powołane są z ustawy do spadku dzieci spadkodawcy oraz jego małżonek; dziedziczą oni w częściach równych. Jednakże część przypadająca małżonkowi nie może być mniejsza niż jedna czwarta całości spadku.

§ 2. Jeżeli dziecko spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku, udział spadkowy, który by mu przypadął, przypada jego dzieciom w częściach równych. Przepis ten stosuje się odpowiednio do dalszych zstępnych.

Kazus 2

Anna Z. pozostawiła po sobie spory majątek. Pogrążeni w żałobie jej bliscy to: małżonek, ojciec i dwie siostry. W jakich częściach są uprawnieni do dziedziczenia?

Materiał do kazusu 2

Art. 932

§ 1. W braku zstępnych spadkodawcy powołani są do spadku z ustawy jego małżonek i rodzice.

§ 2. Udział spadkowy każdego z rodziców, które dziedziczy w zbiegu z małżonkiem spadkodawcy, wynosi jedną czwartą całości spadku. Jeżeli ojcostwo rodzica nie zostało ustalone, udział spadkowy matki spadkodawcy, dziedziczącej w zbiegu z jego małżonkiem,

wynosi połowę spadku.

§ 3. W braku zstępnych i małżonka spadkodawcy cały spadek przypada jego rodzicom w częściach równych.

§ 4. Jeżeli jedno z rodziców spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku, udział spadkowy, który by mu przypadął, przypada rodzeństwu spadkodawcy w częściach równych.

§ 5. Jeżeli którekolwiek z rodzeństwa spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku pozostawiając zstępnych, udział spadkowy, który by mu przypadął, przypada jego zstępnym. Podział tego udziału następuje według zasad, które dotyczą podziału między dalszych zstępnych spadkodawcy.

§ 6. Jeżeli jedno z rodziców nie dożyło otwarcia spadku i brak jest rodzeństwa spadkodawcy lub ich zstępnych, udział spadkowy rodzica dziedziczącego w zbiegu z małżonkiem spadkodawcy wynosi połowę spadku.

Art. 933

§ 1. Udział spadkowy małżonka, który dziedziczy w zbiegu z rodzicami, rodzeństwem i zstępnymi rodzeństwa spadkodawcy, wynosi połowę spadku.

§ 2. W braku zstępnych spadkodawcy, jego rodziców, rodzeństwa i ich zstępnych, cały spadek przypada małżonkowi spadkodawcy.

Kazus 3

Zofia A. pozostawiła po sobie majątek. Jej trzech bracia: Tomek, Romek i Atomek spierali się, kto z nich i w jakich częściach będzie dziedziczył po siostrze. Kilka lat wcześniej zmarła również ich druga siostra, pozostawiając pod opieką męża dwoje dzieci. Jak zostanie podzielony majątek?

Materiał do kazusu 3

Art. 932

§ 5. Jeżeli którekolwiek z rodzeństwa spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku pozostawiając zstępnych, udział spadkowy, który by mu przypadął, przypada jego zstępnym. Podział tego udziału następuje według zasad, które dotyczą podziału między dalszych zstępnych spadkodawcy.

Kazus 4

Zenon A. przez całe życie bardzo ciężko pracował i oszczędzał zarobione pieniądze. Brak czasu dla innych ludzi spowodował, że jedyną bliską mu istotą pozostawał kot Filemon. Zenon A. zawsze mówił, że w testamencie przekaze cały swój majątek na schronisko dla zwierząt, nie zdążył go jednak napisać. Co stanie się z majątkiem Pana Zenona?

Materiał do kazusu 4

Art. 935. W braku małżonka spadkodawcy, jego krewnych i dzieci małżonka spadkodawcy, powołanych do dziedziczenia z ustawy, spadek przypada gminie ostatniego miejsca

zamieszkania spadkodawcy jako spadkobiercy ustawowemu. Jeżeli ostatniego miejsca zamieszkania spadkodawcy w Rzeczypospolitej Polskiej nie da się ustalić albo ostatnie miejsce zamieszkania spadkodawcy znajdowało się za granicą, spadek przypada Skarbowi Państwa jako spadkobiercy ustawowemu.

Kazus 5

Małżeństwo państwa Kowalskich przysposobiło dwoje dzieci – Olę i Olka. Pan Kowalski zmarł. Pomocy matce w opiece nad dwójką przysposobionych maluchów podjęli się dziadkowie ze strony zmarłego. Jak zostanie podzielony majątek pozostały po panu Kowalskim?

Materiał do kazusu 5

Art. 936

§ 1. Przysposobiony dziedziczy po przysposabiającym i jego krewnych tak, jak by był dzieckiem przysposabiającego, a przysposabiający i jego krewni dziedziczą po przysposobionym tak, jak by przysposabiający był rodzicem przysposobionego.

§ 2. Przysposobiony nie dziedziczy po swoich wstępnych naturalnych i ich krewnych, a osoby te nie dziedziczą po nim.

§ 3. W wypadku gdy jeden z małżonków przysposobił dziecko drugiego małżonka, przepisu § 2 nie stosuje się względem tego małżonka i jego krewnych, a jeżeli takie przysposobienie nastąpiło po śmierci drugiego z rodziców przysposobionego, także względem krewnych zmarłego, których prawa i obowiązki wynikające z pokrewieństwa zostały w orzeczeniu o przysposobieniu utrzymane.

7. Przed sądem cywilnym

Miniwykład

Postępowanie przed sądem cywilnym wygląda zupełnie inaczej niż to przed sądem karnym. Oprócz postępowania ogólnego wyróżniamy szereg postępowań szczególnych, które są właściwe do określonych rodzajów spraw. Tak zwane postępowanie zwykłe dotyczy ogółu spraw cywilnych. Jednak w wielu innych sprawach stosuje się tzw. postępowania odrębne – np. postępowanie: w sprawach małżeńskich, w sprawach ze stosunków pomiędzy rodzicami a dziećmi, w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, w sprawach o naruszenie posiadania, w sprawach gospodarczych, nakazowe i upominawcze, uproszczone, europejskie (nakazowe, w sprawie drobnych roszczeń oraz elektroniczne postępowanie upominawcze).

Ćwiczenie 7.1. Tryby procesowe

Metoda: kazusy

Poniższe opisy stanów faktycznych możemy wspólnie z uczniami przyporządkować do wybranych trybów procesowych:

Kazus 1

Państwo Kowalscy po 20 latach wspólnego życia postanowili się rozstać i podzielić sprawiedliwie swój majątek.
(postępowanie w sprawach małżeńskich)

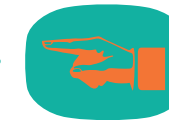
Kazus 2

Jan Pracowity został zwolniony z pracy w banku bez podania żadnej przyczyny, chciałby nadal tam pracować.
(postępowanie w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych)

Kazus 3

Dziadek zapisał wnuczce swój domek nad jeziorem. Wnuczek ma dopiero 6 lat, ale mimo tego domaga się od rodziców sprzedaży domu i zapłaceniu za jego podróż w kosmos, o której marzy. Rodzice jako opiekunowie prawni protestują.
(postępowanie ze stosunków pomiędzy rodzicami a dziećmi)

Kazus 4

Właściciele fabryki czekolady spierają się o własność receptury produkowanych w niej wyrobów.
(postępowanie w sprawach gospodarczych)

Ćwiczenie 7.2. Spotkanie z prawnikiem praktykiem

Metoda: wizyta eksperta

Dobrym pomysłem może być zaproszenie na zajęcia praktyka (np. radcy prawnego, adwokata lub sędziego), uczestniczącego na co dzień w rozprawach przed sądem cywilnym, który opíše swoją pracę i odpowie na pytania uczniów. Można zapytać uczniów, czy mają kogoś takiego w swoich rodzinach, i poprosić ich o przekazanie zaproszenia na lekcję. Przy wyborze tej aktywności warto wcześniej przeprowadzić z uczniami lekcję, podczas której zostaną przemyślane i przygotowane pytania do eksperta.

Radcę prawnego lub adwokata można również znaleźć, korzystając z oficjalnych stron internetowych:

<http://www.adwokatura.pl/>;

<http://www.kirp.pl/>.

Ćwiczenie 7.3. Symulacja rozprawy sądowej

 Metoda: drama, wizyta eksperta

Kolejnym sposobem na zapamiętanie zasad obowiązujących przed sądem cywilnym jest zorganizowanie podczas zajęć symulacji procesowej, która pozwoli uaktywnić uczniów. Można przeprowadzić symulację jednej dużej rozprawy sądowej, w której aktorami będzie kilka osób, reszta zaś klasy wystąpi w roli publiczności. Można również przeprowadzić kilka minirozpraw, które będą angażowały wszystkich uczniów. W tym ćwiczeniu niezwykle ważne jest, aby każda rola przypisana danemu uczniowi była szczegółowo określona.

Do udziału w zajęciach warto zaprosić zawodowego sędziego. Przygotujmy uczniów do odgrywania ról podczas rozprawy, a następnie zorganizujemy pokazową rozprawę sądową, np. w świetlicy dla uczniów całej szkoły, którą poprowadzi zaproszony ekspert.

Materiały do ćwiczenia

Do przygotowania symulacji rozpraw można skorzystać z gotowych scenariuszy dostępnych na stronach: <http://www.fupp.org.pl/download/symulacja.pdf>;
http://www.ceo.org.pl/sites/beta.serwisceo.nq.pl/files/EPIO/davBinary/Materialy_Biblioteka/Scenariusze/EPIO/Prawo%20w%20zyciu%20obywatela/prosze%20wstac%20sad%20idzie%20symulacja%20procesu%20cywilnego.PDF.

**Prawo
ochrony
konsumenta**

III etap edukacyjny

6. Gospodarstwo domowe. Uczeń:
4) wyjaśnia, jakie prawa mają konsumenci i jak mogą ich dochodzić.

IV etap edukacyjny, zakres podstawowy

27. Organy kontroli państwowej, ochrony prawa i zaufania publicznego. Uczeń:
5) wymienia podstawowe zadania (...) Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów (...).

Paulina Wiktorska

Prawo ochrony konsumenta

1. Co to znaczy, że jestem konsumentem?

Ćwiczenie 1.1. Kim jest konsument?

Metoda: burza mózgów

Zajęcia dotyczące ochrony praw konsumentów możemy zacząć od wspólnego wypracowania definicji konsumenta. Dobrą metodą do osiągnięcia tego celu będzie burza mózgów. Zadajemy uczniom pytanie: „Kto to jest konsument?”. Zaznaczamy, że każda odpowiedź jest dobra i wszystkie będą zapisywane na tablicy. Potem prosimy uczniów o przemyślenie, czy rzeczywiście każdy pomysł jest trafiony, i wykreślamy skojarzenia niepasujące do definicji konsumenta. Na koniec podajemy ustawową definicję i sprawdzamy, na ile trafnie udało się ją wspólnie wypracować. Definicja konsumenta znajduje się w przepisach ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. kodeksu cywilnego (Dz. U. Nr 16, poz. 93, ze zm.).

Definicja

Art. 22 (1) kodeksu cywilnego

Za konsumenta uważa się osobę fizyczną dokonującą czynności prawnej niezwiązanej bezpośrednio z jej działalnością gospodarczą lub zawodową.

Rozszerzona definicja konsumenta jest dostępna na oficjalnej stronie Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów pod adresem: http://uokik.gov.pl/faq_zagadnienia_ogolne.php#faq1209.

Ponieważ definicje prawne bywają dla uczniów trudne, warto w podsumowaniu zilustrować je kilkoma prostymi sytuacjami. Na przykład: jeżeli kupuję młotek i gwoździe, żeby przybić w pokoju obrazy, jestem konsumentem. Natomiast jeśli kupuję w hurtowni materiały budowlane, żeby zaopatrzyć swój sklep lub by coś w tym sklepie naprawić czy czymś go przyozdobić, nie mam statusu konsumenta i nie korzystam z przysługującej mu ochrony, ponieważ dokonuję zakupu związanego bezpośrednio z prowadzoną przez siebie działalnością gospodarczą.

Miniwykład

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że konsument jest chroniony nie tylko gdy kupuje w sklepie, lecz także szerzej, w ramach instytucji Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów. UOKiK prowadzi bardzo szeroką działalność zarówno w zakresie ochrony prawa konsumentów, jak i w zakresie ochrony konkurencji na rynku. W tym celu wykonuje m.in. badania mające głównie zdiagnozować stan konkurencji oraz koncentrację rynku. Badanie, w którym biorą udział podmioty gospodarcze, jest konieczne i bardzo ważne. To przedsiębiorcy posiadają wiedzę na temat danych sfer biznesowych oraz są prawdziwym źródłem informacji o ich stosunkach z konkurentami. Warto wspomnieć przy tym o niesłuszności przekonania, że uczestnikami procesu badawczego powinni być jedynie monopolisci lub ci przedsiębiorcy, którzy negatywnie wpływają na konkurencję rynkową. Informacje jedynie z tych źródeł nie oddają w pełni sytuacji na rynku konkurencji i konsumentów, na którym spotykamy mnóstwo dobrych i zgodnych z prawem praktyk.

Przykład

W 2013 r. Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów skontrolował 30 działających w Polsce firm pożyczkowych. Jak się okazało, we wszystkich przypadkach stwierdzono nieprawidłowości, które dotyczyły m.in. nierzetelnie podawanych kosztów związanych z udzielaniem pożyczek. Badanie firm pożyczkowych trwało od początku roku do maja, a analizowano opłaty, prowizje i inne koszty zastrzeżone w umowach pożyczek parabanków. Urząd stwierdził u każdego z badanych podmiotów nieprawidłowości. Przeanalizowano 73 wzorce umów oraz 300 faktycznie zawartych z konsumentami kontraktów. Kluczem zastosowanym do wyboru tych 30 firm były: największa liczba umów zawartych w 2012 r. oraz wysokość udzielonych pożyczek. W raporcie napisano, że wątpliwości UOKiK wzbudzała sytuacja, w której koszty, jakie ponoszą klienci firm pożyczkowych, są zbyt wysokie i nieproporcjonalne do czynności podjętych przez te firmy. Podano przykład, z którego wynika, że pożyczając w jednym z parabanków 500 zł na 57 tygodni, konsument musiałby zapłacić 417,24 zł za obsługę pożyczki w domu. Z kolei w przypadku pożyczki 2700 zł wartość tej usługi rośnie do 2252,64 zł. Urząd zgłosił również zastrzeżenia dotyczące zbyt wysokiego oprocentowania pożyczek i zbyt rażących kar umownych

nakładanych na konsumentów, a także braku rzetelnej informacji dla klienta dotyczące rzeczywistych warunków i kosztów pożyczki²³.

Wniosek: Jeśli znam rynek i rządzące nim ogólne zasady konkurencji oraz badania i wytyczne UOKiK, łatwiej mi umiejscowić siebie jako konsumenta w ramach szeroko rozumianego obrotu gospodarczego.

Ćwiczenie 1.2. Ochrona konsumentów

Metoda: praca indywidualna, praca w grupach, praca z Internetem, mapa myśli, prezentacja, puzzle

Warto uświadomić uczniom, jak wiele spraw w codziennym życiu podlega prawu ochrony konkurencji i konsumentów. Poprośmy uczniów (może to być zadanie indywidualne, np. w formie pracy domowej, albo realizowane w grupach) o opracowanie podanych niżej zagadnień opisanych na stronie UOKiK i przedstawienie ich na forum klasy, np. w formie plakatu.

Aby przekazać tę wiedzę uczniom w ciekawy i angażujący wszystkich sposób, można też wykorzystać metodę puzzli, opisaną w części metodologicznej *Inspiratora*.

Materiały do ćwiczenia

Na stronie internetowej UOKiK: http://uokik.gov.pl/pytania_i_odpowiedzi.php znalazły się przydatne informacje w zakładce „Dla konsumentów”, gdzie możemy znaleźć odpowiedzi na pytania, takie jak:

- • • Jakie kompetencje ma Prezes UOKiK w zakresie ochrony konsumentów?
- • • W jaki sposób można złożyć skargę do UOKiK?
- • • Czym różni się gwarancja od reklamacji?
- • • Czym jest reklamacja towaru niezgodnego z umową?
- • • W jaki sposób mam złożyć reklamację?
- • • W jakim terminie można odstąpić od umowy zawartej na odległość?
- • • Jak uzyskać zgodę adresata na przesyłanie informacji handlowej?
- • • Co wchodzi w całkowity koszt kredytu?
- • • Czym jest rzeczywista roczna stopa oprocentowania kredytu?

²³ <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/30-parabankow-we-wszystkich-nieprawidlowosci-raport-uokik-u,338477.html>.

2. Prawa konsumenta: podstawowe akty prawne i mechanizmy dochodzenia praw konsumenta

Miniwykład

Podstawowe akty prawne dotyczące praw konsumenta można znaleźć na oficjalnej stronie Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów (UOKiK) w zakładce „Prawo”: <http://uokik.gov.pl/prawo.php>. Znajdują się tam zarówno akty prawa unijnego, krajowego, jak i decyzje prezesa UOKiK, a nawet interpretacje przepisów, wyjaśnienia i wytyczne.

Z punktu widzenia konsumentów duże znaczenie mają ustawa z dnia 27 lipca 2002 r. o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej oraz zmianie Kodeksu cywilnego i **ustawa z dnia 2 marca 2000 r. o ochronie niektórych praw konsumentów oraz o odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny**, regulująca umowy zawierane poza lokalem przedsiębiorstwa i umowy zawierane na odległość za pomocą środków bezpośredniego porozumiewania się.

3. Niedozwolone klauzule umowne

Miniwykład

W przypadku wielu zawieranych transakcji konsumenci **nie mają możliwości negocjowania warunków** proponowanej im **umowy**. Ich rola sprowadza się do podpisania jej bądź odrzucenia w całości. Tak się dzieje, gdy np. zawieramy umowę z bankiem, operatorem telefonicznym, zakładem ubezpieczeń, biurem podróży lub dostawcą energii elektrycznej. Przedsiębiorca może w umowie próbować narzucić konsumentowi zapisy niekorzystne dla niego, czyli **klauzule niedozwolone**. Dlatego kodeks cywilny mówi, że postanowienia, które rażąco naruszają jego interesy, a nie zostały uzgodnione indywidualnie, nie wiążą konsumenta. Przykładem są klauzule stawiające jako warunek odstąpienia od umowy zapłacenie kary lub takie, które wyłączają odpowiedzialność przedsiębiorcy za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy. Konsument powinien zwrócić na to uwagę przedsiębiorcy, a jeśli ten nie zmieni niekorzystnych zapisów, może wystąpić z wnioskiem do sądu cywilnego o uznanie umowy lub jej części za niewiążące. Istnieje specjalny rejestr klauzul, które zostały określone za niedozwolone.

Materiały dodatkowe

Więcej informacji na ten temat można znaleźć na stronie internetowej UOKiK: http://www.uokik.gov.pl/rejestr_klauzul_niedozwolonych2.php.

Ćwiczenie 3.1. Niedozwolone klauzule umowne

Metoda: heureka, wizyta eksperta

Warto omówić z uczniami wybrane klauzule i zapytać, czy wśród swoich najbliższych znają kogoś, komu zdarzyło się podpisać umowę zawierającą taką klauzulę. Ponieważ to trudna tematyka, warto zastanowić się, czy w celu jej omówienia nie zaprosić eksperta. Może to być powiatowy rzecznik praw konsumenta, adwokat lub radca prawny albo też ekspert z organizacji pozarządowej zajmującej się ochroną konsumentów.

Miniwykład

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów przeprowadza regularne kontrole wzorców umów stosowanych w relacjach z konsumentami przez przedsiębiorców działających w wielu branżach – od szkół językowych i uczelni niepublicznych, przez organizatorów turystyki, zakłady ubezpieczeń i banki, aż po telewizje kablowe i dostawców gazu. W ich następstwie zostało skierowanych szereg pozwów do Sądu Ochrony Konkurencji i Konsumentów (SOKiK). Postanowienia zawarte w umowach uznane prawomocnym wyrokiem SOKiK za niedozwolone są wpisywane właśnie do rejestru klauzul niedozwolonych, który jest dostępny m.in. na stronie UOKiK. W razie wątpliwości każdy może więc sprawdzić, czy umowa, którą zamierza podpisać, nie zawiera sprzecznych z prawem zapisów.

4. Zwrot, naprawa zakupionego produktu

Miniwykład

W codziennym życiu zdarzają się sytuacje, w których z różnych powodów chcemy zwrócić zakupiony wcześniej produkt. Przydatna jest wówczas wiedza na temat podstaw prawnych w tym zakresie. Warto omówić z uczniami podstawowe zasady dotyczące tego zagadnienia, zwracając szczególną uwagę na możliwość zwrotu zakupionego towaru, który wynika z tytułu gwarancji lub niezgodności rzeczy z umową.

Towar jest zgodny z umową, jeżeli odpowiada podanemu przez sprzedawcę opisowi lub ma cechy przedstawionego wzoru; musi on również nadawać się do celu określonego przez kupującego przy zawieraniu umowy. Towar jest zgodny z umową, jeżeli nadaje się do celu, do jakiego tego rodzaju rzeczy są używane. Towar musi również odpowiadać składanym publicznie zapewnieniom sprzedawcy lub producenta, dotyczącym właściwości towaru podanym w reklamie bądź na opakowaniu. Zasadą jest, że sprzedawca ponosi odpowiedzialność za niezgodność towaru z umową. Jest z niej zwolniony tylko w dwóch wyjątkowych sytuacjach:

- • • gdy wykáže, że nie znał zapewnienia producenta albo nie mógł znać według rozsądnej oceny, czyli takiej, jakiej dokonałaby większość ludzi;
- • • gdy kupujący w chwili zakupu towaru wiedział o niezgodności towaru konsumpcyjnego z umową albo powinien był wiedzieć (także oceniając rozsądnie).

Sprzedawca odpowiada wobec kupującego, jeżeli towar konsumpcyjny w chwili jego wydania jest niezgodny z umową; w przypadku stwierdzenia niezgodności przed upływem 6 miesięcy od wydania towaru domniemywa się, że istniała ona w chwili wydania. Jeżeli sprzedawca, który otrzymał od kupującego żądanie naprawy lub wymiany rzeczy niezgodnej z umową, nie ustosunkował się do tego żądania w terminie 14 dni, uważa się, że uznał je za uzasadnione. Trzeba jednak bardzo wyraźnie podkreślić, że kupujący traci swoje uprawnienia, jeżeli przed upływem 2 miesięcy od stwierdzenia niezgodności towaru konsumpcyjnego z umową nie zawiadomi o tym sprzedawcy. Do zachowania terminu wystarczy wysłanie zawiadomienia.

Ćwiczenie 4.1. Prawa konsumenta w praktyce

Metoda: kazusy

Po krótkim wprowadzeniu warto pokazać uczniom kilka praktycznych przykładów, które pozwolą zrozumieć, jak konsument może się zachować, gdy zakupiona przez niego rzecz jest niezgodna z umową.

Kazus 1

Konsument Kazimierz Muzykalny kupił w sklepie radio, niestety po powrocie do domu okazało się, że sprzęt zamiast odbierać stacje, wydaje z siebie tylko monotony szum. Niezadowolony udał się do sklepu, żądając natychmiastowej wymiany radia na nowe. Sprzedawca ostro zaprotestował, twierdząc, że absolutnie nie ma do tego żadnych podstaw i może jedynie przyjąć wadliwe radio do naprawy, aby następnie wydać je ponownie kupującemu. Kupujący jednak konsekwentnie żąda nowego odbiornika. Kto ma rację?

Konsument, który twierdzi, że sprzedany mu towar:

- • • jest złej jakości,
- • • nie posiada właściwości, jakie powinien mieć,
- • • nie posiada właściwości, o jakich zapewniała reklama, czyli jest niezgodny z umową, może żądać od sprzedawcy nieodpłatnej naprawy lub wymiany na nowy egzemplarz.

Wybór sposobu usunięcia niezgodności z umową należy do konsumenta. W podanym przykładzie konsument może więc żądać zupełnie nowego radia, bez względu na to, czy odbiornik da się naprawić, czy nie.

Kazus 2

Konsumentka Janina Pięknisia kupiła nowe buty. Niestety podczas pierwszego spaceru ułamała się w nich obcas. Pani wróciła do sklepu, w którym kupiła buty, żądając ich naprawy. Okazało się jednak, że nie da się ich naprawić, bo ułamany obcas naruszył spód buta. Sprzedawca nie może też zaproponować wymiany butów na nowe, ponieważ była to ostatnia para w produkowanej serii. Czego może żądać zniecierpliwiona konsumentka?

W przypadku niezgodności towaru z umową konsument może żądać od sprzedawcy nieodpłatnej naprawy lub wymiany rzeczy na nową. Wybór sposobu usunięcia niezgodności z umową należy do konsumenta. Jeżeli takie żądanie okaże się niemożliwe do zrealizowania albo będzie nieskuteczne – konsument ma prawo domagać się albo odpowiedniego obniżenia ceny, albo odstąpienia od umowy, przy czym odstąpienie od umowy może mieć miejsce tylko w przypadku, gdy niezgodność towaru z umową jest istotna. But bez obcasa i z uszkodzoną podeszwą to bez wątpienia wada istotna, więc konsumentka może w tym przypadku żądać odstąpienia od umowy, czyli zwrotu ceny zapłaconej za buty.

Materiał do kazusów 1 i 2.

Art. 8. ustawy z dnia 27 lipca 2002 r. o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej oraz zmianie Kodeksu cywilnego

1. Jeżeli towar konsumpcyjny jest niezgodny z umową, kupujący może żądać doprowadzenia go do stanu zgodnego z umową przez nieodpłatną naprawę albo wymianę na nowy, chyba że naprawa albo wymiana są niemożliwe lub wymagają nadmiernych kosztów. Przy ocenie nadmierności kosztów uwzględnia się wartość towaru zgodnego z umową oraz rodzaj i stopień stwierdzonej niezgodności, a także bierze się pod uwagę niedogodności, na jakie naraziłby kupującego inny sposób zaspokojenia.

2. Nieodpłatność naprawy i wymiany w rozumieniu ust. 1 oznacza, że sprzedawca ma również obowiązek zwrotu kosztów poniesionych przez kupującego, w szczególności kosztów demontażu, dostarczenia, robocizny, materiałów oraz ponownego zamontowania i uruchomienia.

3. Jeżeli sprzedawca, który otrzymał od kupującego żądanie określone w ust. 1, nie ustosunkował się do tego żądania w terminie 14 dni, uważa się, że uznał je za uzasadnione.

4. Jeżeli kupujący, z przyczyn określonych w ust. 1, nie może żądać naprawy ani wymiany, albo jeżeli sprzedawca nie zdoła uczynić zadość takiemu żądaniu w odpowiednim czasie lub gdy naprawa albo wymiana narażałaby kupującego na znaczne niedogodności, ma on prawo domagać się stosownego obniżenia ceny albo odstąpić od umowy; od umowy nie może odstąpić, gdy niezgodność towaru konsumpcyjnego z umową jest nieistotna. Przy określaniu odpowiedniego czasu naprawy lub wymiany uwzględnia się rodzaj towaru i cel jego nabycia.

Staramy się wspólnie z uczniami porównać kazusy i podsumować regulacje prawne, które właśnie poznaliśmy. Widać wyraźnie, że uprawnienia konsumenta są dwuetapowe: w pierwszej kolejności może on żądać tylko usunięcia niezgodności towaru z umową, która nadal wiąże strony, dopiero w drugiej kolejności może dojść do zmiany treści umowy (obniżenie ceny) lub jej rozwiązania (zwrot ceny za zakupiony towar). Odpowiedzialność sprzedawcy trwa 2 lata od daty wydania towaru kupującemu, w razie wymiany towaru termin ten biegnie od początku. Jeśli zastrzeżenia co do jakości towaru powstały przed upływem 6 miesięcy od daty jego wydania, przyjmuje się, że niezgodność towaru z umową istniała w chwili jego wydania. Omówione prawa przysługują konsumentowi niezależnie od praw wynikających z gwarancji.

Miniwykład

Udzielenie kupującemu gwarancji jest czymś dodatkowym, następuje bez odrębnej opłaty, przez oświadczenie gwaranta, zamieszczone w dokumencie gwarancyjnym lub reklamie. Gwarancja w szczególności określa obowiązki gwaranta i uprawnienia konsumenta. Gwarancja na sprzedany towar konsumpcyjny nie wyłącza, nie ogranicza ani nie zawiesza uprawnień kupującego wynikających z niezgodności towaru z umową. To konsument ocenia, które uprawnienia są dla niego korzystniejsze – może dochodzić swoich praw albo z tytułu gwarancji, albo z tytułu niezgodności towaru z umową. W ramach zadania domowego możemy poprosić, aby uczniowie przynieśli na zajęcia gwarancje towarów nabytych w ostatnim czasie przez ich bliskich i wspólnie omówić ich zapisy.

Coraz częściej zdarza się, że sprzedawcy oferują również możliwość skorzystania z instytucji odpłatnego przedłużenia gwarancji, najczęściej przy zakupie różnych sprzętów gospodarstwa domowego lub sprzętów elektronicznych. Jest to rodzaj dodatkowego ubezpieczenia, z którego można skorzystać w przypadku uszkodzenia produktu po wygaśnięciu gwarancji, np. w sytuacji nieszczęśliwego wypadku. Prześledźmy z uczniami dyskusję na ten temat na jednym z forów dyskusyjnych np.: <http://supermarket.blox.pl/2011/12/Euro-RTV-AGD-wciska-klientom-przedluzenie.html>.

Warto również zastanowić się, jakie są możliwości zwrotu towaru, który jest dobrej

jakości i nie posiada żadnych uszkodzeń, ale jest na przykład w złym rozmiarze albo po prostu kupiliśmy go zbyt pochopnie. Dobrym sposobem może być wykorzystanie pracy z kazusami.

Kazus 3

Konsumentka Katarzyna Strojna kupiła nowe buty. Niestety po powrocie do domu okazało się, że są za duże i spadają podczas chodzenia. Chciałaby je oddać z powrotem do sklepu. Czy ma do tego prawo?

W takiej sytuacji zwrot towaru zależy wyłącznie od dobrej woli sprzedawcy. Część sklepów, zwłaszcza tych większych, oferuje kupującym możliwość zwrotu nienoszono- nego obuwia po uprzednim okazaniu paragonu. Tak również będzie w sytuacji, gdy buty okażą się zbyt małe lub zbyt duże. Takie uprawnienia konsumentów nie wynikają jednak z przepisów prawa, ale są efektem określonej polityki danego sprzedawcy. Oznacza to, że o zwrocie towaru decydują indywidualnie przedsiębiorcy. Jeżeli więc w danych sklepie zwrot towaru nie jest możliwy, wtedy żądanie wymiany towaru ze względu na nieodpo- wiednie dobranie rozmiaru nie zostanie uwzględnione²⁴.

Materiał do kazusu 3

Art. 8. ustawy z dnia 27 lipca 2002 r. o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej oraz zmianie Kodeksu cywilnego

1. Jeżeli towar konsumpcyjny jest niezgodny z umową, kupujący może żądać doprowadzenia go do stanu zgodnego z umową przez nieodpłatną naprawę albo wymianę na nowy, chyba że naprawa albo wymiana są niemożliwe lub wymagają nadmiernych kosztów. Przy ocenie nadmierności kosztów uwzględnia się wartość towaru zgodnego z umową oraz rodzaj i stopień stwierdzonej niezgodności, a także bierze się pod uwagę niedogodności, na jakie naraziłby kupującego inny sposób zaspokojenia.

Kazus 4

Konsument Piotr Złotoręki zamówił przez Internet zestaw narzędzi do majsterkowania. Niestety po otrzymaniu przesyłki ocenił, że jakość narzędzi znacznie odbiega od tych, jakie były pokazane w ofercie internetowej na stronie sprzedawcy. Chciałby je odesłać. Czy może to zrobić?

Może zwrócić towar, nawet bez podania przyczyny – przy sprzedaży na odległość konsu- ment podlega szczególnej ochronie.

²⁴ Zob. <http://www.infor.pl/prawo/reklamacje/reklamacja-obuwia/252647,Czy-za-male-but-y-mozna-zwrocic-do-sklepu.html#ixzz2mdAhOZQB>.

Materiał do kazusu 4

Art. 2. ustawy z dnia 27 lipca 2002 r. o szczególnych warunkach sprzedaży konsumenckiej oraz o zmianie kodeksu cywilnego

1. Konsument, który zawarł umowę poza lokalem przedsiębiorstwa, może od niej odstąpić bez podania przyczyn, składając stosowne oświadczenie na piśmie w terminie dziesięciu dni od zawarcia umowy. Do zachowania tego terminu wystarczy wysłanie oświadczenia przed jego upływem.
2. Nie jest dopuszczalne zastrzeżenie, że konsumentowi wolno odstąpić od umowy za zapłatą oznaczonej sumy (odstępne).
3. W razie odstąpienia od umowy umowa jest uważana za niezawartą, a konsument jest zwolniony z wszelkich zobowiązań. To, co strony świadczyły, ulega zwrotowi w stanie niezmiennym, chyba że zmiana była konieczna w granicach zwykłego zarządu. Zwrot powinien nastąpić niezwłocznie, nie później niż w terminie czternastu dni. Jeżeli konsument dokonał jakichkolwiek przedpłat, należą się od nich odsetki ustawowe od daty dokonania przedpłaty.

Przy okazji omawiania tego kazusu można wprowadzić również pojęcie wady fizycznej i wady prawnej zakupionego towaru. Na początek warto podkreślić różnice między niezgodnością towaru z umową a wadą. Pierwsze pojęcie obowiązuje w relacjach między konsumentem a przedsiębiorcą, natomiast drugie dotyczy umów zawieranych między dwoma osobami fizycznymi albo dwoma przedsiębiorcami. Więcej informacji na ten temat można znaleźć na stronie internetowej: <http://www.infor.pl/prawo/prawa-konsumenta/prawa-konsumenta/93134,Wady-fizyczne-i-prawne.html#ixzz2mdVnzOSb>.

Mówiąc w uproszczeniu, wada fizyczna polega na zmniejszeniu wartości lub użyteczności rzeczy. Występuje także wtedy, gdy dana rzecz nie ma właściwości, o których istnieniu zapewniał sprzedający, lub gdy jest wydana w stanie niezupełnym. Wada prawna natomiast występuje np. wtedy, gdy sprzedana rzecz stanowi własność osoby trzeciej. Do wyjaśnienia tych kwestii również można wykorzystać kazusy.

Kazus 5

Konsument Jan Gospodarny kupił od swojego sąsiada ekspres do kawy. Kiedy odpakował go w domu, okazało się, że brakuje w nim pojemnika na wodę, przez co zaparzenie kawy jest niemożliwe, więc ekspres jest bezużyteczny. Czy prawo gwarantuje mu jakąś ochronę w takiej sytuacji?

Ekspres do kawy posiada wadę fizyczną. Jest bezużyteczny pod względem swojego przeznaczenia.

Materiał do kazusu 5

Art. 556. kodeksu cywilnego

§ 1. Sprzedawca jest odpowiedzialny względem kupującego, jeżeli rzecz sprzedana ma wadę zmniejszającą jej wartość lub użyteczność ze względu na cel w umowie oznaczony albo wynikający z okoliczności lub z przeznaczenia rzeczy, jeżeli rzecz nie ma właściwości, o których istnieniu zapewnił kupującego, albo jeżeli rzecz została kupującemu wydana w stanie niezupełnym (rękojmia za wady fizyczne).

Kazus 6

Konsumentka Anna Zaradna pożyczyła od swojej sąsiadki radio. Kiedy słuchała wieczorem muzyki, odwiedziła ją koleżanka, której radio bardzo się spodobało. Pani Anna postanowiła je sprzedać koleżance. Czy może?

Nie powinna, ponieważ sprzedane radio będzie obciążone poważną wadą prawną.

Materiał do kazusu 6

Art. 556. kodeksu cywilnego

§ 2. Sprzedawca jest odpowiedzialny względem kupującego, jeżeli rzecz sprzedana stanowi własność osoby trzeciej albo jeżeli jest obciążona prawem osoby trzeciej; w razie sprzedaży praw sprzedawca jest odpowiedzialny także za istnienie praw (rękojmia za wady prawne).

Kazus 7

Konsument Krzysztof Pechowoy kupił od znajomego rower. Najpierw okazało się, że nie da się na nim jeździć z powodu braku hamulców, a potem – że wcześniej ten rower został sprzedany komuś innemu, kto zapłacił za niego, ale nie odebrał od sprzedającego z powodu przedłużającej się choroby. Jakie prawa ma pan Krzysztof?

Zakupiona przez niego rzecz ma dwie wady jednocześnie – fizyczną i prawną.

Materiał do kazusu 7

Art. 560. kodeksu cywilnego

§ 1. Jeżeli rzecz sprzedana ma wady, kupujący może od umowy odstąpić albo żądać obniżenia ceny. Jednakże kupujący nie może od umowy odstąpić, jeżeli sprzedawca niezwłocznie wymieni rzecz wadliwą na rzecz wolną od wad albo niezwłocznie wady usunie. Ograniczenie to nie ma zastosowania, jeżeli rzecz była już wymieniona przez sprzedawcę lub naprawiana, chyba że wady są nieistotne.

§ 2. Jeżeli kupujący odstępuje od umowy z powodu wady rzeczy sprzedanej, strony powinny sobie nawzajem zwrócić otrzymane świadczenia według przepisów o odstąpieniu od umowy wzajemnej.

§ 3. Jeżeli kupujący żąda obniżenia ceny z powodu wady rzeczy sprzedanej, obniżenie powinno nastąpić w takim stosunku, w jakim wartość rzeczy wolnej od wad pozostaje do jej wartości obliczonej z uwzględnieniem istniejących wad.

§ 4. Jeżeli sprzedawca dokonał wymiany, powinien pokryć także związane z tym koszty, jakie poniósł kupujący.

5. Instytucje chroniące konsumenta

Miniwykład

W wielu sytuacjach prawa konsumenckie są respektowane i szanowane. Niestety zdarzają się i takie, w których sprzedawcy nie chcą rozpatrywać naszych skarg i reklamacji albo postępują nieuczciwie, narażając nas na różnego rodzaju szkody. Wtedy możemy zwrócić się o pomoc do odpowiednich instytucji.

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów podejmuje działania w przypadku naruszenia zbiorowych interesów konsumentów. Natomiast w sprawach indywidualnych **bezpłatną pomoc** prawną konsumenci mogą uzyskać u miejskiego lub powiatowego rzecznika konsumentów albo u dotowanych ze środków publicznych organizacji konsumenckich (Federacja Konsumentów, Stowarzyszenie Konsumentów Polskich).

Porady są udzielane pod bezpłatnym numerem infolinii **800 007 707** oraz adresem: porady@dlakonsumentow.pl

Ćwiczenie 5.1. Rzecznik konsumentów

Metoda: wizyta eksperta

Warto zaprosić na lekcję powiatowego rzecznika konsumentów. Jest to osoba, która działa w każdym powiecie, a do jej najważniejszych kompetencji należy: zapewnienie konsumentom bezpłatnego poradnictwa i informacji prawnej w zakresie ochrony ich interesów, podejmowanie w imieniu i na rzecz konsumentów interwencji, pomoc w kierowaniu spraw na drogę sądową oraz udzielanie wszelkich innych form wsparcia w zakresie ochrony prawa

konsumentów. Na stronach internetowych rzeczników znajduje się wiele informacji, które mogą być przydatne w opracowaniu zajęć o ochronie praw konsumentów.

Ćwiczenie 5.2. Przygotowanie skargi

Metoda: praca indywidualna

W ramach zapoznawania uczniów z prawami konsumentów warto opracować kilka kasusów i zlecić uczniom, aby przygotowali skargi do powiatowego rzecznika praw konsumentów w poszczególnych sprawach. Na przykład:

- • • zakup pary butów, które różnią się rozmiarem;
- • • wykupienie wczasów w biurze podróży, których standard nie jest zgodny z katalogową ofertą;
- • • odmowa przyjęcia reklamacji przez sprzedawcę w sklepie;
- • • oddanie niesprawnego komputera do punktu naprawy.

Można poprosić uczniów, aby wybrali kilka spraw związanych z ich własnymi doświadczeniami lub takich, które przydarzyły się komuś z rodziny lub przyjaciół. Jeśli to stosunkowo nowe zdarzenia, to warto zachęcić uczniów do podjęcia interwencji i wspólnego śledzenia jej rezultatów.

Ćwiczenie 5.3. Wizyta w sklepach

Metoda: projekt w ramach pracy domowej, praca w grupach

Dobrym ćwiczeniem do przeprowadzenia po omówieniu tematyki praw konsumenta może być sprawdzenie „dobrych praktyk”. Poprośmy uczniów, aby w ramach pracy domowej udali się do różnych sklepów lub punktów usługowych i zapytali, jak w praktyce wygląda możliwość złożenia reklamacji, skorzystania z gwarancji czy zwrotu towaru lub rezygnacji z usługi. Następnie wysłuchajmy wspólnie podczas lekcji wszystkich relacji i skomentujmy je. Warto wyraźnie podkreślić, że lepiej kupować i korzystać z usług szczególnie tam, gdzie prawa konsumenta są respektowane i szanowane. Trzeba jednak dodać i to, że zwrot rzeczy nieuszkodzonej, którą kupiliśmy pochopnie i która np. przestała nam się podobać lub nie jest dla nas odpowiednia, jest możliwy tylko w tych sklepach, gdzie wyrażają na to zgodę. Jest to miły ułkon w stronę klienta, a nie obowiązek prawny.

Na zakończenie można zaproponować uczniom przygotowanie plakatów, promujących wiedzę na temat praw konsumentów. Powstałe prace dobrze jest wykorzystać do zorganizowania szkolnej wystawy i konkursu na najlepszy plakat. Można zwrócić

się do powiatowego rzecznika konsumentów z prośbą o objęcie patronatu nad wystawą i konkursem oraz wydrukowanie kilku egzemplarzy najlepszego plakatu i umieszczenie ich w wybranych punktach.

6. Prawa konsumenta w Internecie

Miniwykład

Sz szczególnie interesujące dla uczniów mogą być zagadnienia związane z korzystaniem z Internetu, dlatego warto zwrócić uwagę na prawa konsumenta w sieci.

Materiały dodatkowe

Przydatne informacje dotyczące praw konsumentów w Internecie można znaleźć na stronie UOKiK pod adresem: http://uokik.gov.pl/konsument_w_sieci.php.

Często dokonujemy zakupów różnych rzeczy w sieci, zazwyczaj klikamy po prostu na dany przedmiot, umieszczamy go w wirtualnym koszyku, a następnie wypełniamy formularz zamówienia. W praktyce mamy do czynienia z zawarciem umowy kupna-sprzedaży i, niestety, w tym momencie pojawiają się wątpliwości, kiedy zostaje ona zawarta i w jakim miejscu, jaki jest sposób i czas jej wykonania.

Materiały dodatkowe

Więcej informacji na ten temat można znaleźć m.in. na stronie internetowej: <http://www.rp.pl/arttykul/656224.html>.

Ćwiczenie 6.1. Umowy zawierane na odległość

Metoda: praca indywidualna, każdy uczy każdego

Polećmy uczniom, żeby w ramach pracy domowej poszukali odpowiedzi na jedno z wylosowanych pytań, a następnie podczas lekcji poprośmy ich o podzielenie się zdobytą wiedzą i wspólnie ją uporządkujemy. Możemy wykorzystać metodę każdy uczy każdego.

Pytania do wylosowania:

- • • Jakie informacje przedsiębiorca jest zobowiązany podać konsumentowi do wiadomości przy zawieraniu umowy na odległość?
- • • Czy mogę odstąpić w ustawowym terminie 10 dni od umowy kupna towaru z licytacji na portalu aukcyjnym (np. Allegro)?
- • • Co mogę zrobić, jeśli po odbiorze towaru zakupionego na portalu aukcyjnym okaże się, że jest on wadliwy lub niezgodny z opisem, a minął już 10-dniowy termin na odstąpienie od umowy?
- • • Czy mogę bez konsekwencji zwrócić zakupiony na raty towar z prezentacji? Co z kredytem?
- • • Jakie są zasady dotyczące umów o usługi finansowe?
- • • Czy mogę odstąpić od umowy w 10-dniowym terminie, jeśli jestem przedsiębiorcą, a zakup miał związek z prowadzoną przeze mnie działalnością?
- • • Jaki termin ma sprzedawca na dostarczenie towaru zakupionego w sklepie internetowym?
- • • Czy trzeba zapłacić za dostawę towaru niezamówionego?
- • • Czy zapłacę karę finansową za odstąpienie od umowy na odległość?
- • • Co mogę zrobić, gdy się okaże, że przedsiębiorca, z którym zawarłem umowę, zawiesił lub zaprzestał prowadzenia działalności gospodarczej?

Miniwykład: junior na Allegro

Młodzież korzystająca z ograniczonej zdolności do czynności prawnych (temat omówiony w rozdziale o prawie cywilnym) często dokonuje sprzedaży drobnych rzeczy pomiędzy sobą i coraz częściej aktywność ta odbywa się za pomocą Internetu. Najpopularniejszy w Polsce do podejmowania tego typu działań jest serwis Allegro.

- • • Czym jest konto Junior?

Konto Junior to specjalne konto na Allegro, przeznaczone dla internautów między 13. a 18. rokiem życia. Młody człowiek może kupować i sprzedawać, wystawiać komentarze i dyskutować na forum. Do ukończenia 18 lat obowiązują go jednak ograniczenia w dostępie do niektórych usług.

- • • Kto może korzystać z konta Junior?

Każdy, kto ma ukończone 13 lat i uzyska zgodę rodziców lub opiekunów prawnych, może zarejestrować konto Junior. Pozwala ono **bezpiecznie i w pełni legalnie** samodzielnie kupować i sprzedawać przedmioty na Allegro. Daje gwarancję bezpieczeństwa transakcji. Chroni młodych ludzi przed konsekwencjami nieświadomego naruszenia przepisów, takich jak zakup bądź sprzedaż przedmiotu nieprzeznaczonego dla osób niepełnoletnich.

Ćwiczenie 6.2. O zakupach na Allegro

 Metoda: praca indywidualna, praca z Internetem

Wyjaśnijmy uczniom podstawowe zasady funkcjonowania konta Junior. Poprośmy, aby w ramach pracy domowej poszukali na ten temat informacji w Internecie, a następnie omówmy i uporządkujmy je wspólnie podczas lekcji.

Materiały do ćwiczenia

Więcej informacji można znaleźć na: <http://poznaj.allegro.pl/junior/>.

Ćwiczenie 6.3. Doświadczenia z zakupami na odległość

 Metoda: heureka, dyskusja

Zapytajmy uczniów o ich własne doświadczenia w korzystaniu z serwisu Allegro albo ze sprzedaży wysyłkowej. Zapytajmy, czy ktoś miał w związku z tym jakieś problemy, a jeśli tak, czego dotyczyły lub z czego wynikały.

Materiały do ćwiczenia

Użyteczne informacje na ten temat możemy znaleźć na stronie Federacji Konsumentów: <http://www.federacja-konsumentow.org.pl/>.

Prawo regulujące te zagadnienia to ustawa z dnia 2 marca 2000 r. o ochronie niektórych praw konsumentów oraz o odpowiedzialności za szkodę wyrządzoną przez produkt niebezpieczny (Dz.U. z 2000 r. Nr 22, poz. 271).

Ćwiczenie 6.4. Zasady dokonywania zakupów na odległość

 Metoda: praca w grupach, układanka

W zakładce „ABC Konsumenta” znajdziemy najczęściej zadawane pytania dotyczące sprzedaży wysyłkowej (wraz z gotowymi odpowiedziami), takie jak podane poniżej. Możemy podzielić uczniów na kilka drużyn, rozdać im porozcinane pytania i odpowiedzi i ogłosić konkurs na ułożenie układanki. Wygrywa drużyna, która jako pierwsza prawidłowo dopasuje odpowiedzi do pytań.

Pytania:

- • • Czy kupując w sklepie internetowym lub zamawiając produkt z katalogu, mamy takie same prawa, jak w sklepie tradycyjnym?

Tak, dokonując zakupów na odległość, mamy takie same prawa, jak przy zwykłym zakupie, a wręcz są one silniejsze z uwagi na brak osobistego kontaktu ze sprzedawcą (a także z produktem!).

- • • Czy możemy zrezygnować z zakupu w domu wysyłkowym lub sklepie internetowym?

Tak, możemy zrezygnować z zakupu dokonanego na odległość, czyli odstąpić od umowy w terminie 10 dni. Należy jednak pamiętać o pewnych wyjątkach. Przepisy, o których piszemy w tej ulotce, w ogóle nie dotyczą inwestycji kapitałowych, ubezpieczeń, usług bankowych, aukcji internetowych, nieruchomości.

- • • Kto ponosi koszty odesłania produktu?

Koszty odesłania towaru ponosi konsument, chyba że nie jest to zwrot rzeczy, a jej reklamacja. Jeżeli zostaje ona uznana, przedsiębiorca ma obowiązek zwrotu kosztów przesyłki towaru.

- • • W jakim czasie powinniśmy otrzymać zwrot pieniędzy?

Sprzedawca musi zwrócić pieniądze nie później niż w terminie 14 dni od daty otrzymania oświadczenia o odstąpieniu od umowy. W takim samym terminie należy odesłać towar.

- • • Jak zrezygnować z zakupu?

Odpowiednie oświadczenie należy złożyć na piśmie (!) i przesłać je listem poleconym (z potwierdzeniem odbioru) na adres firmy najpóźniej 10. dnia od daty zawarcia umowy o wykonanie usługi (ale przed rozpoczęciem jej wykonywania) bądź daty otrzymania zamówionego towaru.

- • • Czy możemy reklamować produkt zakupiony w Internecie lub z katalogu?

Towary zakupione na odległość reklamujemy na takich samych zasadach, jak rzeczy zakupione w zwykłym sklepie, z tym wyjątkiem, że dla celów dowodowych warto przesyłać pisma reklamacyjne także oddzielnym listem poleconym.

- • • Czy musimy płacić za paczkę, której nie zamawialiśmy?

Za towar, którego nie zamawialiśmy, nie mamy obowiązku płacić. Przesłanie niezamówionego towaru następuje na koszt i ryzyko przedsiębiorcy. Warto jednak się upewnić, czy rzeczywiście nie złożyliśmy zamówienia (czasem nie pamiętamy, że wypełniliśmy kupon w gazecie, dołączony np. do krzyżówki).

- • • Czy oferta, że „Wygrałeś 100 000 zł”, jest prawdziwa?

Takie oferty z reguły są próbą przestępczego wyłudzenia pieniędzy, szczególnie gdy wiążą się one na wstępie z koniecznością poniesienia pewnych kosztów (zapłata „kosztów administracyjnych”, zadzwonienie pod numer 0-701...). Przed skorzystaniem z takiej „okazji” proponujemy skontaktować się z Federacją Konsumentów.

Ćwiczenie 6.5. Ochrona adresu e-mail

Metoda: praca w grupach, mapa myśli

Przydatne dla uczniów mogą okazać się również porady dotyczące ochrony adresu e-mail-owego. Coraz więcej z nich od najmłodszych lat posiada skrzynkę internetową, dlatego warto, aby była zabezpieczona przed włamaniem się do niej nieuprawnionej osoby i kradzieżą danych osobowych. Możemy podzielić uczniów na grupy i poprosić o opracowanie w formie plakatu czy grafu poniższych informacji:

- • • **Umieszczając swój adres na stronie WWW, zamaskuj go**, niezależnie od tego, czy jest to twoja strona domowa, czy np. komentarz na blogu. W przypadku własnej strony WWW możesz umieścić adres w formie obrazka zamiast tekstu lub posłużyć się specjalnym zapisem używanym w HTML, który uczyni adres nieczytelnym w treści strony, ale widocznym przy jej wyświetleniu. Jeżeli podajesz adres, np. w komentarzu na forum, możesz wstawić ciąg znaków, który będzie umożliwiał chętnym do korespondencji łatwe zorientowanie się w prawdziwym adresie, ale zmyli programy wyszukujące, np.: jan@WYTNIJTOpoczta.serwerpocztowy.pl.
- • • **Używaj dwóch (lub więcej) adresów e-mail**. Jednym adresem posługuj się w korespondencji z osobami, którym ufasz (przyjaciółmi, znajomymi), a drugim tam, gdzie zachodzi ryzyko, że adres trafi w niepowołane ręce (np. przy zakładaniu kont w serwisach WWW). Jeżeli okaże się, że na konto „publiczne” zaczniesz otrzymywać dużą ilość spamu, po prostu z niego zrezygnuj i załóż nowe. W każdym przypadku wskazane jest oddzielenie konta służbowego, używanego w firmie, w której pracujesz, od prywatnego.
- • • **Czytaj dokładnie politykę prywatności serwisu WWW**, w którym zmuszony jesteś podać swój adres e-mail. Jeżeli taki dokument nie jest dostępny w żadnej formie, powinieneś potraktować serwis jako mało wiarygodny. Dotyczy to także serwisów oferujących bezpłatne konta pocztowe. Rejestrując się w nich, często wyrażamy zgodę na otrzymywanie korespondencji od firm trzecich. Takiej korespondencji nie możemy uznać za niezamawianą.
- • • **Unikaj prostych i krótkich adresów**. Choć są one wygodniejsze w stosowaniu, łatwo mogą paść ofiarą ataku słownikowego. Lepiej więc wybrać adres dłuższy, zawierający cyfry lub znaki specjalne, np. Imie.Nazwisko@poczta.serwerpocztowy.pl²⁵.

²⁵ Zob. http://uokik.gov.pl/konsument_w_sieci.php#faq966.

7. Podsumowanie

Miniwykład

Przypomnijmy uczniom wiedzę, jaką zdobyli podczas lekcji z prawa cywilnego o zdolności do czynności prawnych, ponieważ, zgodnie z przepisami prawa, młodzież poniżej 13. roku życia nie powinna samodzielnie dokonywać zakupów. W praktyce jednak robi to: kupuje drobne rzeczy w sklepikach szkolnych czy osiedlowych. Ponadto często decyduje w imieniu rodziców lub doradza im przy zakupach telefonów, laptopów i innych sprzętów o wartości znacznie przekraczającej wydatki związane z zaspokajaniem drobnych bieżących spraw życia codziennego lub (w przypadku osób, które ukończyły 13 lat) przewyższającej pieniądze oddane im przez rodziców do swobodnego użytku.

Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów apeluje, że jeżeli dwunastolatek będzie chciał bez obecności rodzica kupić odtwarzacz mp3, sprzedawca powinien odmówić. Warto jednak pamiętać, że umowa kupna-sprzedaży z osobą niepełnoletnią nie ma mocy prawnej. Jeśli rodzic nie zgadza się na zakup, ma prawo żądać jej unieważnienia i zwrotu pieniędzy. I jak podkreśla UOKiK, uznanie roszczeń opiekuna w przypadku produktów niebędących drobnymi zakupami to obowiązek sprzedającego, a nie jego dobra wola. Jeżeli dziecko bez zgody rodzica kupiło jakąś rzecz, a sprzedawca nie chce zwrócić pieniędzy, odmawia przyjęcia reklamacji wadliwego towaru, konsumenci mogą zgłaszać się po bezpłatną pomoc do miejskich lub powiatowych rzeczników konsumentów²⁶.

Ćwiczenie 7.1. Podsumowanie

Metoda: quiz

Na zakończenie tematyki praw ochrony konsumenta można zaproponować uczniom udział w teleturnieju sprawdzającym to, czego nauczyli się podczas zajęć. Do tego celu wykorzystajmy przykładowe pytania z zagadnień omówionych na lekcji:

- • • Czy właścicielka kwiaciarni, dokonując hurtowego zakupu na giełdzie kwiatowej, jest konsumentem?
- • • Czy ta sama właścicielka kwiaciarni kupująca wieczorem warzywa w sklepie osiedlowym jest konsumentką?

²⁶ Zob. <http://www.egospodarka.pl/56775,Nastolatek-jako-konsument,2,39,1.html>.

- • • Czy mechanik samochodowy kupujący bukiet kwiatów dla żony u właścicielki kwiaciarni jest konsumentem?
- • • Czy miejski rzecznik praw konsumentów może interweniować w sytuacji konfliktowej pomiędzy właścicielem warsztatu samochodowego a właścicielką sklepu z akcesoriami samochodowymi?
- • • Czy uszkodzona klawiatura w komputerze jest wadą fizyczną towaru?
- • • Czy mamy prawo zwrotu rzeczy kupionej przez Internet?
- • • Czy jeśli kupiony plecak przestał nam się podobać na drugi dzień po zakupie, mamy prawo go zwrócić?

Ćwiczenie 7.2. Sprawdzamy wiedzę

 Metoda: praca w grupach

Podzielmy uczniów na dwie grupy i poprośmy, żeby każda z nich przygotowała kilka pytań dla drużyny przeciwnej dotyczących tego, czego uczniowie nauczyli się podczas lekcji. Następnie grupy wymieniają się pytaniami i próbują na nie odpowiedzieć, sprawdzają, który zespół zdobył większą wiedzę.

**Prawo
rodzinne**

32. Prawo rodzinne. Uczeń:

- 1) analizuje małżeństwo jako instytucję prawną (warunki zawarcia, prawa i obowiązki małżonków, wspólnota majątkowa, rozwód, separacja, małżeństwo a konkubinaty);
- 2) wyjaśnia, na czym polega władza rodzicielska oraz jakie prawa i obowiązki mają dzieci;

Paulina Wiktorska

Prawo rodzinne

1. Rodzina

Ćwiczenie 1.1. Czym jest rodzina? .....

 Metoda: burza mózgów, heureza

Zastanówmy się z uczniami, czym w dzisiejszych czasach jest rodzina. Zapytajmy ich, jakie znają rodziny, w jakich konfiguracjach mieszkają ich znajomi. Współcześnie przez „małą” rodzinę (zwaną także nuklearną) najczęściej rozumie się mężczyznę i kobietę pozostających ze sobą w związku małżeńskim (lub nieformalnym) oraz ich małoletnie dzieci. Niekiedy jako „wielką” rodzinę określa się zamieszkujących wspólnie i pozostających we wspólnym gospodarstwie domowym członków kilku małych rodzin powiązanych ze sobą więzią pokrewieństwa i powinowactwa.

Zapytajmy uczniów, czy ich zdaniem rodzinę stanowią także:

- • • bezdzietne małżeństwo;
- • • bezdzietny konkubinaty;
- • • dwoje ludzi żyjących w nieformalnym związku i wychowujących dziecko jednego z nich;
- • • dwie kobiety będące w związku;
- • • dorosła kobieta mieszkająca z matką w podeszłym wieku.

Następnie zapytajmy uczniów, które z tych związków powinny mieć ochronę prawną (możliwość dziedziczenia, wspólnego rozliczania podatków, opieki medycznej wynikającej z uprawnienia jednej z osób w związku). Na koniec musimy przekazać uczniom wiedzę o tym, że w Polsce najpełniejszą ochronę prawną i przywileje ma związek małżeński (do osiągnięcia tego celu można wykorzystać metodę heurezy).

2. Małżeństwo jako instytucja prawna

Miniwykład

Małżeństwo nie jest jedynym modelem wspólnego życia. Są osoby, które żyją w związkach nieformalnych, to znaczy w takich, których nie regulują przepisy prawa rodzinnego. Jednak, według prawa, tylko małżonkom przysługują pewne przywileje, takie jak możliwość adoptowania dziecka, wspólnego rozliczania się z fiskusem, wzajemnego ustawowego dziedziczenia po sobie itp.

Małżonkowie mają równe prawa i obowiązki w małżeństwie. Są zobligowani do wspólnego pożycia, do wzajemnej pomocy i wierności oraz do współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój związek założyli.

Materiały dodatkowe

Instytucję małżeństwa reguluje kodeks rodzinny i opiekuńczy, którego tekst dostępny jest m.in. na stronie: <http://isap.sejm.gov.pl>.

Ćwiczenie 2.1. Przeszkody małżeńskie

Metoda: praca w grupach, kazusiki

Celem tego ćwiczenia jest uświadomienie uczniom, że nie zawsze i nie z każdym można zawrzeć małżeństwo, ponieważ istnieją „przeszkody małżeńskie”. Owe przeszkody można omówić na przykładzie problematycznych pytań i odpowiedzi. Podzielmy uczniów na grupy i rozdajmy im przygotowane wcześniej kartki, osobne z pytaniami i z odpowiedziami. Następnie poprośmy o przeczytanie głośno kolejnych pytań i o dopasowanie do nich odpowiedzi.

Materiały do ćwiczenia

- • • Czy małżeństwo w Polsce mogą zawrzeć dwie kobiety?

Nie. W prawie polskim małżeństwo jest związkiem kobiety i mężczyzny. Wynika to z Konstytucji RP oraz art. 1 kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego.

- • • Czy małżeństwo może zawrzeć 16-letni mężczyzna i 17-letnia kobieta?

Nie. Małżeństwo mogą zawrzeć wyłącznie osoby, które ukończyły 18 lat i wyjątkowo kobieta po ukończeniu 16 lat, jeżeli z ważnych powodów uzyskała na to zgodę sądu opiekuńskiego.

- • • Czy małżeństwo może zawrzeć 17-letnia rozwódka z 19-letnim mężczyzną?

Tak. Kobieta, która uzyskała pełną zdolność do czynności prawnych z powodu zawarcia małżeństwa za zgodą sądu nie traci tej zdolności po rozwodzie.

- • • Czy mężczyzna, który jest w związku małżeńskim, może poślubić kolejną kobietę?

Nie. Art. 13 kodeksu rodzinnego i opiekuńskiego mówi, że nie może zawrzeć małżeństwa osoba, która jest w związku małżeńskim, a ponadto bigamia stanowi przestępstwo przewidziane przez art. 208 kodeksu karnego.

- • • Czy mężczyzna może się ożenić z byłą żoną swojego wujka?

Tak. Zakaz zawarcia małżeństwa dotyczy tylko krewnych w linii prostej, a więc naszych przodków lub potomków (np. ojca, wnuczki, dziadka), oraz rodzeństwa, a także powinowatych w linii prostej – czyli naszych teściów. Religie czy wyznania mogą jednak mieć swoje przepisy dotyczące zasad zawierania małżeństw i ich nieważności. Jeżeli ktoś decyduje się na ślub katolicki, obowiązuje go kodeks prawa kanonicznego, który przewiduje, że małżeństwo jest nieważne, jeśli zostało zawarte: w linii prostej – między wszystkimi wstępnymi i zstępnymi (zarówno prawego pochodzenia, jak i naturalnymi), natomiast w linii bocznej – do czwartego stopnia włącznie.

- • • Czy chora psychicznie kobieta może zawrzeć małżeństwo?

Osoba chora psychicznie albo niedorozwinięta umysłowo, co do zasady, nie może zawrzeć małżeństwa. Jeżeli jednak jej stan zdrowia nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłych dzieci, sąd opiekuńczy może jej zezwolić na zawarcie takiego związku. Podobnie będzie z osobą ubezwłasnowolnioną częściowo. Natomiast osoba ubezwłasnowolniona całkowicie w ogóle nie może zawrzeć małżeństwa.

Miniwykład: pokrewieństwo

W rozmowie o rodzinie pojawiają się pojęcia pokrewieństwa i powinowactwa. Dobrą metodą ich wytłumaczenia jest wizualizacja definicji tych terminów za pomocą tabeli:

Pokrewieństwo – więź krwi, która oznacza pochodzenie określonych osób od wspólnego przodka.	Powinowactwo – więź między małżonkami i krewnymi małżonka.
Oblicza się je w liniach i stopniach.	Oblicza się je, podobnie jak pokrewieństwo, w liniach i stopniach (np. teściowa jest powinowatą w pierwszym stopniu, szwagier – powinowatym w drugim).
W linii prostej istnieje podział na linię wstępną (rodzice, dziadkowie) i zstępną (dzieci, wnuki, prawnuki itd.).	Więź ta nie gaśnie w przypadku ustania małżeństwa (śmierć, rozwód) z wyjątkiem jego unieważnienia.

Krewnymi w linii bocznej są osoby, które pochodzą od wspólnego przodka, ale nie są spokrewnione w linii prostej (rodzeństwo, wujowie, ciotki, kuzyni itd.).	Powinowactwo jest również przeszkodą do zawarcia małżeństwa (np. między teściem i synową), jednak z ważnych powodów sąd może zezwolić na zawarcie takiego małżeństwa (np. ciąża).
Stopnie oblicza się według liczby urodzeń od wspólnego przodka, np. dzieci są w stosunku do rodziców krewnymi pierwszego stopnia w linii prostej, wnuki do dziadków – krewnymi drugiego stopnia w linii prostej, brat i siostra – krewnymi drugiego stopnia w linii bocznej, a siostrzeńcy – krewnymi czwartego stopnia w linii bocznej.	
Z pokrewieństwem może wiązać się szereg skutków prawnych (w zależności od jego stopnia): przeszkoda do zawarcia małżeństwa, obowiązki i prawa alimentacyjne, prawa spadkowe.	

Miniwykład: małżeńskie ustroje majątkowe

Ustrój majątkowy to system stosunków prawnych regulujący sprawy majątkowe pomiędzy małżonkami, może być ustawowy (wynikający wprost z przepisów k.r. i o.) lub umowny (ustalony przez małżonków). Co do zasady, z chwilą zawarcia małżeństwa powstaje między mężem a żoną wspólność majątkowa. Nie polega ona jednak na tym, że wszystko, co posiadamy, staje się odtąd wspólne.

W ramach wspólności majątkowej istnieją trzy odrębne masy majątkowe: jeden majątek wspólny i dwa majątki osobiste małżonków, którymi każdy z nich zarządza osobiście, bez udziału współmałżonka. Majątkiem wspólnym zarządzają oboje małżonkowie razem. Do majątku osobistego należą m.in. przedmioty nabyte przed ślubem, odziedziczone lub otrzymane w formie darowizny, przedmioty służące do zaspokajania osobistych potrzeb, odszkodowania, nagrody, prawa autorskie oraz przedmioty majątkowe nabyte w zamian za składniki majątku osobistego. Do majątku wspólnego należą natomiast wynagrodzenia za pracę każdego z małżonków oraz dochody, jakie przynoszą majątek wspólny i majątki osobiste każdego z małżonków. Małżonkowie, zarówno przed zawarciem małżeństwa, jak i w trakcie jego trwania, mogą zawrzeć umowę w formie aktu notarialnego, w której rozszerzą lub ograniczą ustawową wspólność majątkową albo ustanowią rozdzielność majątkową. Rozdzielność majątkowa polega na tym, że istnieją wyłącznie dwa osobiste majątki małżonków i każdy z nich samodzielnie zarządza swoim majątkiem i pomnaża go. Rozdzielność majątkowa powstaje również z mocy prawa, kiedy dochodzi do rozwodu i separacji.

Warto również poruszyć temat podejmowania decyzji w małżeństwie, zwłaszcza w sprawach finansowych. Kiedy między małżonkami istnieje wspólność majątkowa, oboje mają obowiązek współpracować w zarządzaniu wspólnym majątkiem, w szczególności udzielać sobie wzajemnie informacji o stanie majątku i o podejmowanych przez siebie działaniach. Większość decyzji wymaga zgody współmałżonka (warto zilustrować to konkretnymi przykładami: sprzedaż wspólnego mieszkania, zaciągnięcie kredytu, kupno domu letniskowego). Samodzielnie jeden z małżonków może podejmować działania dotyczące bieżącego zarządzania majątkiem (np. codzienne zakupy, regulowanie opłat za usługi, wykupienie wczasów w biurze podróży) oraz wykonywanego przez siebie zawodu lub prowadzonej działalności gospodarczej. Oboje małżonkowie są odpowiedzialni solidarnie (czyli wspólnie) za zobowiązania zaciągnięte przez jednego z nich w sprawach wynikających z zaspokajania zwykłych potrzeb rodziny, czyli za swoje długi.

Materiały dodatkowe

Pomocne informacje na temat małżeńskich ustrojów majątkowych można znaleźć w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym lub na stronie internetowej, np.: <http://prawodla-kazdego.pl/artykuly/ustroje-maj%C4%85tkowe-ma%C5%82%C5%BConk%C3%B3w-ustawowy-umowny-i-przymusowy>.

3. Władza rodzicielska, czyli wzajemne obowiązki rodziców i dzieci

Ćwiczenie 3.1. Władza rodzicielska

 Metoda: burza mózgów

Omówienie wzajemnych obowiązków rodziców i dzieci powinniśmy zacząć od zdefiniowania pojęcia władzy rodzicielskiej. Metodą burzy mózgów zapytajmy uczniów, jak rozumieją ten termin. Słowo „władza” kojarzy się zazwyczaj z takimi pojęciami, jak: panowanie, rządzenie, wydawanie poleceń, egzekwowanie itp. Jednak pojęcie władzy rodzicielskiej jest nieco szersze, obejmuje nie tylko uprawnienia, lecz także obowiązki.

Na zakończenie ćwiczenia przytoczmy zapis z kodeksu rodzinnego i opiekuńczego.

Definicja

Władza rodzicielska obejmuje w szczególności obowiązek i prawo rodziców do wykonywania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz do wychowania dziecka, z poszanowaniem jego godności i praw. Dziecko pozostające pod władzą rodzicielską winno rodzicom posłuszeństwo, a w sprawach, w których może samodzielnie podejmować decyzje i składać oświadczenia woli, powinno wysłuchać opinii i zaleceń rodziców formułowanych dla jego dobra. Władza rodzicielska powinna być wykonywana tak, jak tego wymaga dobro dziecka i interes społeczny. Rodzice przed powzięciem decyzji w ważniejszych sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka powinni je wysłuchać, jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości dziecka na to pozwala, oraz uwzględnić w miarę możliwości jego rozsądne życzenia. Rodzice wychowują dziecko pozostające pod ich władzą rodzicielską i kierują nim. Obowiązani są troszczyć się o fizyczny i duchowy rozwój dziecka i przygotować je należycie do pracy dla dobra społeczeństwa odpowiednio do jego uzdolnień. Art. 95 i 96 k.r. i o.

Władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom. Obejmuje w szczególności obowiązek i prawo rodziców do wykonywania pieczy nad osobą i majątkiem dziecka oraz do wychowania dziecka z poszanowaniem jego godności i praw. Co do zasady, rodzice sprawują ją niepodzielnie, to znaczy, że w wielu sytuacjach dotyczących dziecka wymagane są zgodne decyzje, oświadczenia woli lub podpisy obojga rodziców, np. pod wnioskiem o wydanie paszportu. Kiedy mówimy o obowiązkach rodziców i dzieci, myślimy zazwyczaj o tym, że

rodzice zobowiązani są do opieki nad dziećmi, zapewnienia im utrzymania, wykształcenia, wypoczynku. Warto podkreślić, że również dzieci mają obowiązki wobec rodziców. Można wprost przytoczyć art. 95 § 2 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego:

Dziecko pozostające pod władzą rodzicielską winno rodzicom posłuszeństwo, a w sprawach, w których może samodzielnie podejmować decyzje i składać oświadczenia woli, powinno wysłuchać opinii i zaleceń rodziców formułowanych dla jego dobra.

Ćwiczenie 3.2. Dziecko i jego decyzje

 Metoda: kazusiki, praca w grupach

Można odwołać się tu do zajęć o prawie cywilnym i zapytać uczniów, w jakich sprawach i od jakiego wieku dziecko może podejmować samodzielne decyzje (podkreślmy, że po uprzednim wysłuchaniu zdania rodziców). Jednak również rodzice przed podjęciem decyzji w ważniejszych sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka powinni je wysłuchać i uwzględnić w miarę możliwości jego rozsądne życzenia (art. 95 § 4 k.r. i o.).

Dobrym pomysłem jest podanie konkretnych przykładów i przedyskutowanie ich wspólnie z uczniami:

• • • *Czteroletnia Kasia wyjęła ze skarbonki 35 zł i poprosiła rodziców, aby wydali je na zakup plażowej piłki.*

Czy rodzice powinni uwzględnić jej życzenie jako rozsądne?

• • • *Sześcioletni Maciek żądał, żeby rodzice pozwolili mu zostać wegetarianinem.*

Czy rodzice powinni uwzględnić jego życzenie jako rozsądne?

• • • *Siedemnastoletnia Monika zapytała rodziców o zgodę na wyjazd z przyjaciółmi pod namiot?*

Czy rodzice powinni uwzględnić jej życzenie jako rozsądne?

• • • *Dziesięcioletni Dawid, któremu dziadek zapisał w testamencie mieszkanie, zażądał, aby rodzice je sprzedali i kupili mu tonę zabawek.*

Czy rodzice powinni uwzględnić jego życzenie jako rozsądne?

• • • *Piętnastoletni Szymon chce przestać chodzić na lekcje religii.*

Czy rodzice powinni uwzględnić jego życzenie jako rozsądne?

Można też podzielić uczniów na 2-osobowe zespoły, w których jedna osoba jest rodzicem, druga – dzieckiem. Poprośmy o podanie argumentacji uzasadniającej stanowisko każdej ze stron (art. 95 § 2 i 4 k.r. i o.). Wprawdzie dziecko winne jest rodzicom posłuszeństwo,

to jednak rodzice, sprawując władzę rodzicielską, powinni brać pod uwagę zdanie dziecka, stosownie do jego wieku.

Miniwykład

Rodzice i dzieci bardzo często skutecznie przekonują się nawzajem o słuszności swoich argumentów w sprawach spornych i w rezultacie udaje się je rozwiązać. Może się jednak zdarzyć, że do porozumienia między rodzicami a dziećmi nie dojdzie lub że każdy z rodziców będzie miał odmienne zdanie. W przypadku braku porozumienia decyzję podejmuje sąd rodzinny.

Nierozstrzygniętą sprawę można skierować do sądu rejonowego, do wydziału rodzinnego i nieletnich, w miejscu zamieszkania lub pobytu dziecka, którego dotyczy wniosek. Jeżeli dziecko nie ma miejsca zamieszkania lub pobytu na terenie RP, właściwym urzędem będzie Sąd Rejonowy dla m. st. Warszawy. Do sądu może wystąpić rodzic, składając wniosek o rozstrzygnięcie w istotnych sprawach dziecka wobec braku porozumienia między rodzicami, skrócony odpis aktu urodzenia dziecka, skrócony odpis aktu małżeństwa oraz stosowną opłatę sądową.

Materiały do ćwiczenia

Internetowa baza wiedzy na temat prawa rodzinnego: <http://praworodzinne.info/baza-wiedzy/>

Ćwiczenie 2.3. Gdy osoba nieletnia zostaje rodzicem

Metoda: praca indywidualna, praca w grupach, praca z Internetem

Ciekawym zagadnieniem jest również kwestia wieku, w jakim można zostać rodzicem. Żeby móc sprawować władzę rodzicielską, trzeba być osobą pełnoletnią. W życiu zdarzają się również i takie sytuacje, kiedy ktoś zostaje rodzicem, kiedy jeszcze sam jest pod władzą rodzicielską. Warto zadać uczniom pytanie, jak wygląda wówczas sytuacja prawna nowo narodzonego dziecka i niepełnoletniego rodzica. Możemy poprosić uczniów, aby spróbowali samodzielnie, w ramach zadania domowego, poszukać odpowiedzi na to pytanie, a następnie wspólnie na zajęciach omówić wyniki ich pracy.

Materiały do ćwiczenia

Można to sprawdzić na stronach internetowych: http://www.poradnikzdrowie.pl/ciaza-i-macierzynstwo/nastolatka-w-ciazy-nieletniej-matce-nie-przysluguja-prawa-rodzicielskie_40386.html;
<http://dzieci.pl/gid,14398295,img,14398417,kat,1033597,title,Nastoletni-rodzice-jakie-maja-prawa,galeria.html>;

http://www.dlarodzinki.pl/rodzice/kariera-prawo-finanse/nieletnia-mama/nastoletnia-ciaza-co-z-prawami-rodzicielskimi-gdy-nastolatka-rodzi-dziecko,267_3679.html.

Miniwykład: alimenty

Warto omówić również pojęcie obowiązku alimentacyjnego rodziców względem dzieci, który jest uregulowany w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Obowiązek dostarczania środków utrzymania, a w miarę potrzeby także środków wychowania (obowiązek alimentacyjny), obciąża krewnych w linii prostej oraz rodzeństwo. Rodzice obowiązani są zatem w pierwszej kolejności do świadczeń alimentacyjnych względem dziecka, które nie jest jeszcze w stanie utrzymać się samodzielnie, chyba że dochody z majątku dziecka wystarczają na pokrycie kosztów jego utrzymania i wychowania. Oznacza to, że na rodzicach ciąży obowiązek alimentacyjny nawet wobec dziecka pełnoletniego, które nie jest jeszcze w stanie samodzielnie się utrzymać. Nie ma tutaj ściśle określonej granicy wiekowej. Wszystko zależy od konkretnego przypadku. O alimenty od rodziców można ubiegać się zarówno podczas trwania małżeństwa, jak i po jego zakończeniu. Dzieci rozstających się małżonków mają prawo do ubiegania się o alimenty, a jeżeli nie są pełnoletnie, wnioski o zasądzenie alimentów składa w imieniu dziecka małżonek, u którego dziecko ma stałe miejsce pobytu, natomiast po ukończeniu 18. roku życia ubieganie się o alimenty jest wyłącznym prawem dziecka. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę również na to, że po uzyskaniu pełnoletności powstaje również obowiązek alimentacyjny dzieci wobec rodziców. Zasadniczo obowiązek ten powstaje niezależnie od tego, czy rodzice wcześniej sprawowali władzę rodzicielską nad dzieckiem i czy faktycznie się nim zajmowali. Osoba zobowiązana może jednak uchylić się od wykonania obowiązku alimentacyjnego, jeżeli byłoby to sprzeczne z zasadami współżycia.

Materiały dodatkowe

Więcej informacji na temat alimentów w serwisie Infor.pl:

<http://www.infor.pl/prawo/alimenty/alimenty-na-dziecko/285623,Alimenty-na-dziecko-vademecum.html#ixzz2ijmac2p1>.

Wzory wniosków o alimenty dostępne m.in. na: http://prawoity.pl/pisma/?pismo=pozew_o_alimenty.

4. Kiedy małżeństwo się kończy – rozwód i separacja

Miniwykład

Kiedy dochodzi do rozpadu więzi uczuciowych między małżonkami, zwykle towarzyszą temu ogromne emocje, stres, poczucie krzywdy. Trzeba jednak pamiętać o tym, że małżeństwo jest instytucją prawa cywilnego i jego faktyczny rozpad następuje wraz z rozwiązaniem stosunku prawnego. Małżonkowie, którzy chcą się rozstać, mają do wyboru dwie drogi prawne – rozwód lub separację.

Możemy te dwie drogi porównać za pomocą dużej tabeli wyświetlanej na rzutniku.

Rozwód	Separacja
Kończy małżeństwo	Nie kończy małżeństwa
Możliwy przy zupełnym i trwałym rozpadzie pożycia.	Możliwa przy zupełnym (ale nie trwałym!) rozpadzie pożycia.
Może być orzekany na zgodny wniosek małżonków, z winy jednego z nich lub z winy obojga.	Może być orzekana na zgodny wniosek małżonków, z winy jednego z nich lub z winy obojga.
Skutki	Skutki
Rozwiedziony małżonek może ponownie zawrzeć małżeństwo.	Separowany małżonek nie może ponownie zawrzeć małżeństwa.
Między małżonkami powstaje rozdzielnosc majątkowa.	Między małżonkami powstaje rozdzielnosc majątkowa.
Małżonkowie tracą prawo do ustawowego dziedziczenia po sobie i renty.	Małżonkowie tracą prawo do ustawowego dziedziczenia po sobie i renty.
Sąd decyduje o tym, komu przysługuje opieka nad małoletnimi dziećmi.	Sąd decyduje o tym, komu przysługuje opieka nad małoletnimi dziećmi.

Po rozwodzie małżonkowie mogą wrócić do swoich nazwisk sprzed ślubu.	Separowani małżonkowie nie mogą wrócić do pierwotnie noszonych nazwisk.
	Jeżeli wymagają tego względy słuszności (decyzja sądu), separowani małżonkowie obowiązani są do wzajemnej pomocy.

Materiały dodatkowe

Źródła pomocnicze w Internecie: http://wyborcza.pl/1,76842,8210676,Rozwod_a_separacja.html;
<http://www.infor.pl/prawo/rozwojy/sprawa-rozwodowa/293409,Czym-rozni-sie-rozwoj-od-separacji.html>;
<http://separacja.pl/definicje.html>.

Pomocne lektury:

A. Bodnar i in., *Rozwód i separacja: komentarz*, Warszawa 2011.

Ćwiczenie 4.1. Wsparcie przy rozwodzie

Metoda: wizyta eksperta

Przy okazji omawiania tematyki rozwodowej warto poruszyć wątek psychologiczny, podejmując na ten temat dyskusję z uczniami. Można w tym celu zaprosić na zajęcia psychologa z organizacji pozarządowej albo pracownika socjalnego z ośrodka pomocy społecznej. Uczniowie powinni wiedzieć, że nie jest wstydem korzystanie z pomocy specjalisty, który może pomóc przeżyć trudny okres rozpadu małżeństwa.

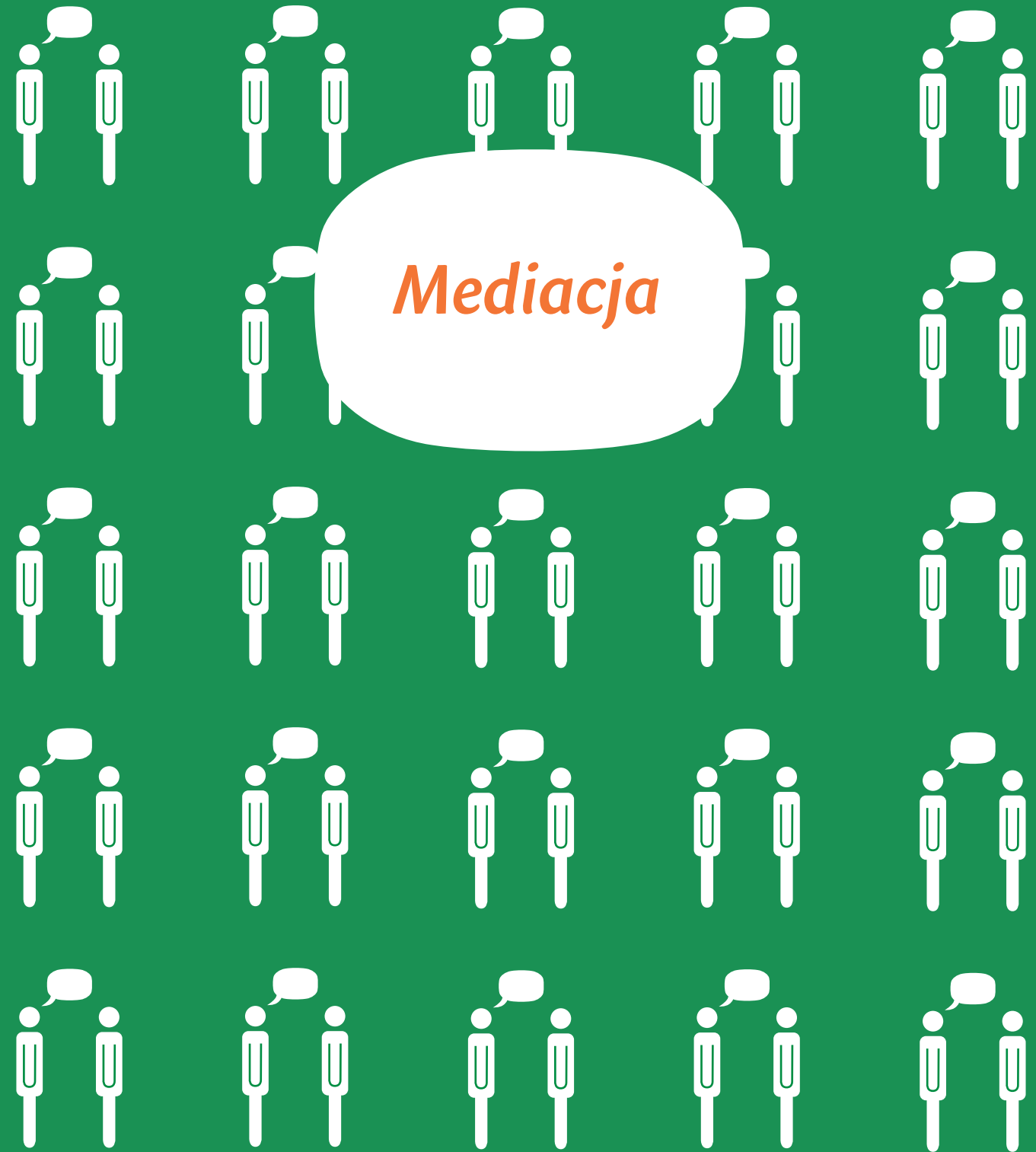
Materiały do ćwiczenia

Warto skorzystać z dostępnych źródeł internetowych:

<http://www.rodzice.pl/jestem-mama/samotna-mama/rozwoj-oczami-dziecka.html>;

http://www.brpd.gov.pl/publikacjaskany/Dziecko_w_rozwojzie_-_poradnik_dla_rodzicow.pdf.

Mediacja

IV etap edukacyjny, zakres podstawowy

2. Prawo i sądy. Uczeń:
6) przedstawia uczestników i przebieg procesu sądowego: cywilnego i karnego;
uzasadnia znaczenie mediacji;

Joanna Kubiak

Mediacja

1. Czym jest mediacja

Kiedy powiemy: „proces sądowy”, 99% naszych rozmówców będzie dokładnie wiedziało, co mamy na myśli. W przypadku słowa „mediacja” nie należy się tego spodziewać. Mimo że nie jest to wcale nowa instytucja (w sprawach nieletnich sprawców czynu karalnego pojawiła się w systemie prawnym już w 1998 r.), to jednak termin „mediacja” może wywołać całkiem zaskakujące obrazy w głowie naszych rozmówców.

Ćwiczenie 1.1. Czym jest mediacja? .....

 Metoda: praca indywidualna, praca z Internetem

Przed przeprowadzeniem lekcji na temat mediacji zadajemy uczniom pracę domową, której celem jest znalezienie definicji słowa „mediacja”, opisu roli mediatora, zasad mediacji oraz sfer życia i gałęzi prawa, w jakich stosuje się mediację.

Definicja i zasady mediacji

Miniwykład

Mediacja (łac. *mediare* – być w środku) jest metodą rozwiązywania sporów, w której neutralna i bezstronna osoba trzecia (mediator) pomaga stronom konfliktu wypracować własne, wspólnie akceptowane rozwiązanie, które następnie jest spisywane w formie ugody. Mediacja wpisuje się w filozofię sprawiedliwości naprawczej, której celem nie jest ukaranie sprawcy, ale naprawienie wyrządzonej szkody. Podstawowe zasady mediacji to: dobrowolność, poufność i akceptowalność zasad mediacji oraz bezstronność i neutralność pracy mediatora. Zasady te usankcjonowane są przepisami prawa, np. przepisami kodeksu postępowania cywilnego (art. 183¹–183¹⁵).

Zasadą, która odróżnia mediację od innych sposobów rozwiązywania konfliktów, jest

neutralność mediatora. Mediator nie ma interesu w tym, by zapisy ugody brzmiały tak czy inaczej, raczej zadaje pytania, niż daje odpowiedzi. Dzięki temu strony identyfikują się z zapisami ugody i chętniej je realizują. Ważne, by przy omawianiu zasad zwrócić na to uczniom uwagę.

Ćwiczenie 1.2. Mediacja, czyli rozwiązywanie sporów

 Metoda: praca w grupach

Lekcję o mediacji zaczynamy prośbą, aby uczniowie w parach wymienili się informacjami, które przygotowali w domu, ze szczególnym zwróceniem uwagi na podstawowe zasady mediacji, a następnie przedstawili zdobyte informacje reszcie klasy.

Moderując dyskusję uczniów, kładziemy nacisk na właściwe dla mediacji pojęcie **rozwiązywania sporów**, w odróżnieniu od rozstrzygania, które pojawia się zawsze tam, gdzie konflikt zakończony jest podjęciem decyzji, wydaniem wyroku przez osobę trzecią (sędziego czy arbitra). Rozmawiamy o korzyściach i trudnościach związanych z rozwiązywaniem konfliktów. Jakie zalety, według uczniów, ma rozwiązywanie sporów?

Materiały dodatkowe

Więcej informacji o instytucji mediacji można znaleźć na stronach internetowych: firmy Wolters Kluwer: <http://www.mediacje.lex.pl/>; Centrum Mediacji Partners Polska: <http://www.mediacja.org/>; Stowarzyszenia Interwencji Prawnej: <http://interwencjaprawna.pl/dzialalnosc/o-srodek-mediacji/>. Możemy także pokazać uczniom krótki film, który zwięźle ilustruje podstawy mediacji: <https://www.youtube.com/watch?v=UvjoB15qf3U>

Ćwiczenie 1.3. Zasady mediacji

 Metoda: praca w grupach

Dzielimy uczniów na pięć grup i każdej z nich dajemy jedną z zasad mediacji do przeanalizowania. Zadaniem zespołów jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, co oznacza dana zasada, czemu służy i dlaczego ważne jest jej przestrzeganie oraz jakie działania mediatora wspierają daną zasadę (prosimy o podanie konkretnych przykładów działań). Przedstawiciele każdej z grup prezentują to, co udało im się ustalić, nauczyciel moderuje dyskusję na ten temat.

Materiały do ćwiczenia

Do pogłębienia wiedzy na temat zasad mediacji przydatne będą następujące serwisy: <http://www.mediacja.com/index.php/Zasady-mediacji.html>; <http://interwencjaprawna.pl/dzialalnosc/o-srodek-mediacji/dlaczego-mediacja/>.

Lektura:

Mediacje: teoria i praktyka, red. E. Gmurzyńska, R. Morek, Warszawa 2009.

Obszary mediacji

Miniwykład

Mediacje w prawie polskim można prowadzić w sprawach cywilnych (w tym w sprawach rodzinnych, gospodarczych, z zakresu prawa pracy), karnych, w sprawach z nieletnim sprawcą czynu karalnego, w sprawach szkolnych, a nawet w sprawach administracyjnych. Mediacja może być prowadzona na podstawie postanowienia sądu lub z inicjatywy stron, które zgłosiły się do mediatora prywatnie.

W krajach takich jak Stany Zjednoczone, Anglia, Szkocja czy Niemcy w wielu szkołach działa system mediacji rówieśniczej. Oznacza to, że do pełnienia roli mediatora szkolnego zostają przygotowani niektórzy uczniowie. Pomagają oni kolegom rozwiązywać drobne konflikty tak, że niepotrzebna jest interwencja osoby dorosłej. W Polsce jest to praktykowane w bardzo niewielu placówkach.

Ćwiczenie 1.4. System mediacji rówieśniczej

 Metoda: praca w grupach

Możemy zaproponować uczniom ćwiczenie polegające na tym, by w pięcioosobowych grupach zaprojektowali system mediacji rówieśniczej w swojej szkole (Czy to by się sprawdziło? Na jakiej zasadzie będą wybierani mediatorzy? Gdzie można w szkole prowadzić mediację, by zachować poufność? Jak monitorować realizację ugody? itd.).

2. Mediacja i negocjacje problemowe, czyli obie strony mogą wygrać

Miniwykład

Mediacja to nic innego jak negocjacje wspomagane przez osobę trzecią. Teoretycy, określając rolę mediatora, nazywają go czasem „nauczycielem negocjacji problemowych”. Prowadzi on negocjacje stron, skupiając rozmowę na ich problemach i potrzebach, tak aby sprawdzić, czy mogą być one realizowane równoległe. Mediacja opiera się na odejściu od sztywnych stanowisk i żądań, które dla przeciwnej strony mogą być trudne do zrealizowania, a nawet upokarzające. Celem mediacji jest to, żeby wszyscy odeszli od stołu z twarzą i z poczuciem wygranej.

Ćwiczenie 2.1. Negocjacje o pomarańcze

Metoda: praca w grupach

Klasycznym, jednak bardzo pomocnym i obrazowym zadaniem, tłumaczącym mechanizmy i specyfikę negocjacji problemowych, jest ćwiczenie z pomarańczami.

- • • Dzielimy klasę na 6-osobowe zespoły. Każdy zespół dzielimy jeszcze na pół – dwie 3-osobowe strony negocjacyjne (A i B). Prosimy uczniów, by przygotowali sobie stolik i po trzy krzesła po jego przeciwnych stronach. W kilku takich grupach będą jednocześnie prowadzone negocjacje. Wcześniej kupujemy tyle pomarańczy, ile przewidujemy 6-obowych grup, i zapowiadamy uczniom, że będą prowadzić negocjacje o pomarańcze. Główną zasadą jest zakaz stosowania przemocy i używania rąk podczas zadania. Zapraszamy wszystkie osoby A w jeden róg sali. Informujemy je, że mają zdobyć pomarańczę, bo potrzebna jest im skórka do zrobienia ciasta. Jest to instrukcja poufna. Zapraszamy osoby B i informujemy je, że pomarańcza jest im potrzebna, żeby wycisnąć z niej sok. Następnie wszyscy wracają do swoich stolików negocjacyjnych. Na wykonanie zadania mają 3 minuty. Kładziemy pomarańcze i mówimy „Start”. Nie wtrącamy się, tylko mierzymy czas.

Po zakończeniu zadania pytamy:

- • • Jaki był cel grup i czy każda grupa zdobyła to, co chciała?
- • • Może w którejś grupie jedna ze stron została z niczym, a druga przejęła całą pomarańczę? Jak się czuje strona, która przegrała, wiedząc, że zwycięzcom potrzebna była tylko skórka lub miąższ?
- • • Może któraś z grup osiągnęła rezultat wygrany–wygrany – jak to się udało zrobić? Jak czuły się strony w tej sytuacji?

- • • Jaki jest rezultat negocjacji? Czy są zadowoleni, czy mogli osiągnąć więcej?
- • • Czy interesy, potrzeby obu grup były sprzeczne?

Zwykle w grupie gimnazjalistów czy licealistów zdarza się osoba, która uważa, że nie należy poprzestać na zrealizowaniu jedynie swoich potrzeb (czyli w tym przypadku zdobyć skórkę lub miąższ), jeśli była szansa na to, żeby pokonać przeciwnika – przejąć całą pomarańczę. To dobry przyczynek do dyskusji na temat tego, co oznacza wygrana i jakie znaczenie dla przyszłych relacji ma umiejętność poprzestania na realizacji swoich potrzeb i odstąpienie od rozgromienia przeciwnika.

Materiały dodatkowe

Materiały na temat negocjacji problemowych można znaleźć:

E. Kastora, *Wygrany – wygrany*, „Twój biznes” 2009, czerwiec:

http://grupatc.pl/wiadomosci/czytaj/36/wygrany_wygrany.

Materiały programu ORE *Rozwiązywanie konfliktów w szkole* na stronie:

http://www.ore.edu.pl/strona-ore/index.php?option=com_content&view=article&id=308&Itemid=932.

3. Jak przygotować symulację mediacji

Ćwiczenie 3.1. Symulacja mediacji

Metoda: praca w grupach, scenka

Symulacje mediacji są zwykle elementem szkoleń dla osób, które chcą zostać mediatorami, i odbywają się po dokładnej analizie roli mediatora, nauce psychologii konfliktu i elementów warsztatu mediatora, jakimi są np. techniki aktywnego słuchania. Jednak możemy się pokusić o przygotowanie na lekcję ćwiczenia umożliwiającego wejście w rolę stron i mediatora. Wcześniej jednak uczniowie powinni poznać przynajmniej zasady mediacji i specyfikę negocjacji problemowych.

Wśród różnych typów mediacji najlepiej zaproponować typową sprawę szkolną, np. dotyczącą cyberprzemocy, która obecnie w szkołach zdarza się dość często. Będzie to okazja, aby uczniowie weszli w rolę sprawcy i ofiary tego typu agresywnego zachowania. Podpowiadamy mediatorom, aby zapytali sprawców o motywację i czynniki, które ułatwiły im

działanie. Symulacja mediacji będzie dobrym momentem, żeby uczniowie zastanowili się nad „efektem kabiny pilota”, właściwym dla tego typu działań²⁷.

Napisać nienawistny post czy wystać zdjęcie jest łatwo, bo nie widzimy ofiary. Podobnie pilotom myśliwców łatwiej przychodzi bombardowanie miast, niż żołnierzom piechoty strzelanie do wroga.

Materiały do ćwiczenia

Przed przeprowadzeniem symulacji posiedzenia mediacyjnego pokazujemy uczniom materiał pt. „Można inaczej” przygotowany przez Stowarzyszenie Interwencji Prawnej w ramach projektu „Porozmawiamy o tym, co nas łączy. Promocja mediacji międzykulturowej w szkole”. Pokazuje on mediatora przy pracy, pełni też rolę instruktarzową: <http://interwencjaprawna.pl/dzialalnosc/o-srodek-mediacji/dlaczego-mediacja/>.

Do przeprowadzenia symulacji mediacji potrzebne jest napisanie ról dla stron i wskazówek dla mediatora. Będziemy dzielić klasę na 3-osobowe grupy (tzw. gniazda) – dla każdego gniazda potrzebujemy kompletu materiałów (rola ofiary, sprawcy i wskazówki dla mediatora).

Rola to subiektywny opis sytuacji widzianej z perspektywy jednej ze stron. Do mediacji nadają się sprawy, w których zachodzi zgodność obu stron co do faktów, które miały miejsce.

Przykład symulacji

Role stron

Karolina

Jesteś uczennicą klasy 2b gimnazjum. Do tej pory lubiłaś swoją klasę. Jednak niedawno, podczas wyjazdu na zieloną szkołę miała miejsce sytuacja, która wszystko zmieniła. Przebierałaś się w swoim pokoju, kiedy nagle do pokoju wbiegł Antek. Odwróciłaś się, nagle błysnął flesz i zatrzasnęły się drzwi. Wszystko działo się bardzo szybko. Wściekłaś się, ale zaraz o tym zapomniałaś. Po powrocie z wyjazdu zaczęłaś mieć wrażenie, że ludzie podśmiewają się z ciebie i szepczą za plecami. Dopiero po paru dniach dowiedziłaś się od koleżanki z równoległej klasy, że wtedy na wyjeździe Antek zrobił ci zdjęcie, na którym jesteś półnaga i wyglądasz okropnie. Powysyłał je wielu znajomym i teraz widzieli je chyba pół szkoły.

²⁷ Efekt kabiny pilota (*cockpit effect*) – w badaniach nad mechanizmami agresji elektronicznej Michael Walrave i Wannes Heirman (2009) przyrównują sprawców tego działania do pilotów myśliwców, którzy bombardując miasta, przeżywali dużo mniejszy stres niż żołnierze zadający cierpienie w bezpośredniej walce (szerzej na ten temat: J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*, Kraków 2012).

Jesteś wściekła, czujesz się upokorzona. Jak Antek mógł być tak podły? A koleżanki? Dlaczego tyle czasu nic nie wiedziałaś? Idąc korytarzem szkolnym, zastanawiasz się, kto jeszcze widział cię na zdjęciu. Postanowiłaś powiedzieć o wszystkim rodzicom. Twój ojciec poszedł do wychowawczynie i zażądał, by szkoła coś w tej sprawie zrobiła. Zaproponowano ci mediację. Zgodziłaś się, choć nie do końca wiesz, w czym rzecz. Chcesz, żeby Antek cię przeprosił i to tak, by dowiedziela się o tym cała szkoła. Chcesz mu powiedzieć, jak się czułaś. Jesteś też ciekawa, jak on się zachowa.

Antek

Jesteś uczniem klasy 2b gimnazjum. Uczysz się raczej dobrze i nigdy nie miałeś w szkole poważniejszych kłopotów. Teraz jednak sprawy mają się inaczej. Wszystko przez jedno zdjęcie, które zrobiłeś podczas wyjazdu na zieloną szkołę. Biegłeś odnieść komórkę do pokoju, ale pomyliłeś drzwi i znalazłeś się w pokoju dziewczyn. A tam, Karolina bez bluzki, prawie goła, na dodatek miała bardzo głupią minę. No więc cyk, zrobiłeś jej dla żartu fotkę i wybiegłeś. Karolina na fotce wyglądała tak śmiesznie i tak żałośnie, że niewiele myśląc, przesłałaś ją swoim kolegom. Właściwie nie zdawałaś sobie sprawy, że w parę dni fotka obiegnie prawie całą szkołę. Nawet przez moment byłeś dumny z tego towarzyskiego sukcesu. Przez parę dni Karolina w ogóle nie załapała, co się dzieje. Dopiero ktoś z innej klasy jej powiedział i poszła na skargę do rodziców. Teraz wzywają cię na jakąś mediację i jest straszna afera. To miał być tylko żart, przecież nic takiego nie zrobiłeś. Choć fakt, że sprawy wymknęły ci się spod kontroli. Chcesz jakoś załagodzić sprawę.

Mediator powinien dostać instrukcję już na wcześniejszej lekcji, by mógł się przygotować. Należy powiedzieć uczniom, że w tego typu sprawach zwykle prowadzi się spotkania wstępne – mediator rozmawia oddzielnie z każdą ze stron. W symulacji obie strony od razu spotkają się na posiedzeniu wspólnym.

Przykładowa instrukcja dla mediatora

1. Powiedz stronom, na czym polega mediacja, i przedstaw jej zasady.
2. Przedstaw zasady prowadzenia rozmowy (nie przerywamy sobie nawzajem, traktujemy się z szacunkiem, to mediator udziela głosu) – zapytaj strony, czy godzą się na takie zasady.
3. Udziel głosu najpierw jednej, potem drugiej z osób, pytaj „Co się zdarzyło?”, „Jak się wtedy czułeś / czułaś?”. Następnie powtórz to, co usłyszałeś własnymi słowami, żeby wyjaśnić ewentualne wątpliwości i potwierdzić, że słuchałeś.
4. Dopytuj tak, by druga strona mogła dobrze zrozumieć punkt widzenia, uczucia, potrzeby drugiej osoby. Rozmawiając z osobą poszkodowaną, mediator dopytuje o skutki, jakie miało dla niej zdarzenie. Rozmawiając ze sprawcą / sprawczynią zdarzenia dopytaj o motywacje i o to, czy osoba ta w momencie zdarzenia zdawała sobie sprawę, jak to wszystko się skończy.

5. Zapytaj o to, czego osoba poszkodowana oczekuje od sprawcy. Co musi się stać, żeby uczniowie nadal mogli chodzić do jednej klasy / szkoły?
6. Zapytaj sprawcę o jego propozycje.
7. Dopilnuj, żeby zadośćuczynienie było precyzyjnie określone. Na przykład, jeśli mają to być przeprosiny, to czy powinny być to przeprosiny publiczne, jeśli tak, to gdzie, kiedy, w jakiej formie powinny mieć miejsce itd. Pracę mediatora ułatwia pisemna forma ugody. Deklaracje spisane na papierze mają zawsze większą wagę.
8. Zapytaj, czy obie strony są zadowolone z treści ugody.

W podsumowaniu ćwiczenia pytamy każdego mediatora, co mu się udało, a co było trudne i jak czuł się w swojej roli. Czy udało mu się zachować neutralność, czy nie podpowiadał rozwiązań. Pytamy stron, jak się czuły w czasie mediacji, co zrobił mediator, żeby pomóc im dojść do porozumienia, czy udało mu się zachować bezstronność, czy taki sposób rozwiązywania konfliktów uważają za skuteczny i przyjazny.

Czasem pozornie drobny incydent powoduje, że do osób, które brały w nim udział, zostają przypisane stałe role – ofiary lub sprawcy. Mediacja ofiara – sprawca pomaga się od tych ról uwolnić, odczarować je. W szczególności pomaga ofierze zdarzenia skonfrontować się ze sprawcą, wyrazić swój żal, złość, opowiedzieć o konsekwencjach, które musiała ponieść. Z kolei sprawca ma szansę wytłumaczyć, co nim powodowało, może wziąć odpowiedzialność za to, co faktycznie zrobił, ma też wpływ na kształt zadośćuczynienia.

III etap edukacyjny

4. Być obywatelem. Uczeń:

- 1) wyjaśnia, jak człowiek staje się obywatelem w sensie formalnym (prawo ziemi, prawo krwi, nadanie obywatelstwa);
- 2) podaje przykłady uprawnień i obowiązków wynikających z posiadania polskiego obywatelstwa; (...)

IV etap edukacyjny, zakres podstawowy

1. Młody obywatel w urzędzie. Uczeń:

- 1) wyjaśnia, jak nabywa się obywatelstwo polskie i unijne;
- 2) ustala, w jakim urzędzie i w jaki sposób uzyskuje się dowód osobisty, paszport, prawo jazdy, jak rejestruje się motocykl i samochód; (...)
- 4) uzyskuje informację publiczną na zadany temat w odpowiednim urzędzie;
- 5) wyjaśnia, co może zrobić obywatel, gdy nie zgadza się z decyzją urzędu;
- 6) sporządza urzędowy wniosek, skargę i odwołanie.

IV etap edukacyjny, zakres rozszerzony

11. Obywatel i obywatelstwo. Uczeń:

- 1) przedstawia procedury nabywania i zrzekania się polskiego obywatelstwa;
- 2) wyjaśnia, czym obywatelstwo różni się od narodowości; (...).

Obywatel w urzędzie

1. Administracja publiczna to nie tylko urząd

Miniwykład

Aby zrozumieć, dlaczego prawo administracyjne jest takie specyficzne – nie jest skodyfikowane, nie występuje w nim równorzędność stron; należy zastanowić się nad definicją samej administracji publicznej. Na samym początku trzeba umiejscowić administrację w trójpodziale władz: nie jest to władza ustawodawcza ani sądownicza, jest to władza wykonawcza.

Termin „administracja” pochodzi od łac. *ministrare*, czyli służyć. Administracja oznacza nie tylko służbę, ale także zarządzanie, prowadzenie, a czasem nawet kierowanie i przewodnictwo.

Ćwiczenie 1.1. Administracja na przestrzeni wieków

Metoda: heureka

Zajęcia można rozpocząć od wprowadzenia uczniów w pojęcie administracji, zasad prawa administracyjnego. W tym celu zapytajmy uczniów:

- • • Po co Maryja z Józefem jechali do Betlejem? (To wydarzenie jest odzwierciedleniem panujących ówczesnie praw administracyjnych. Od czasów biblijnych, kiedy Maryja z Józefem wybierali się do Betlejem, gdzie odbywał się powszechny spis ludności, który służył przede wszystkim poborcom podatkowym, do czasów obecnych, kiedy demokracja zmieniła administrację publiczną w służbę swoim obywatelom.)
- • • Jak zmieniła się administracja na przestrzeni wieków? Czy wynalezienie telefonu, radia, telewizji miało i ma wpływ na kształt administracji?

Materiały do ćwiczeń

- • • Kto tworzy administrację?

Organy, instytucje, urzędy i ludzie zatrudnieni w poszczególnych korpusach urzędniczych.

Ćwiczenie 1.2. Czym jest administracja publiczna? – wszechobecność administracji

Metoda: burza mózgów, praca w grupach

Aby uzmysłowić uczniom wszechobecność administracji, umieszczamy na tablicy zdjęcie skrzyżowania ulic (może to być skrzyżowanie dobrze wszystkim znane albo atrakcyjne ze względu na wielość obiektów administracyjnych), ewentualnie rozdajemy mniejsze zdjęcia (po jednym na ławkę lub na kilkuosobową grupę). Następnie polecamy uczniom, aby wskazali wszystkie obiekty, wydarzenia widoczne na zdjęciu, które kojarzą im się z administracją publiczną.

To, co może znaleźć się na zdjęciach: urzędy, szkoły, szpitale, więzienie, biblioteka, ratusz, kościół, cerkiew, dom modlitewny, skwery z zielenią, same drogi, znaki drogowe, oświetlenie, wodociągi, wypadek samochodowy, straż pożarna, karetka, strajk górników, impreza masowa na stadionie narodowym, straż miejska. Wszystkie wymienione obiekty mają związek z administracją publiczną, każde działania widocznych podmiotów jest regulowane prawem administracyjnym. Wszystko, co przedstawione jest na zdjęciach, stanowi formę działania administracji: reglamentacyjną – ograniczanie w prawach swoich obywateli (umieszczanie znaków: zakaz wjazdu, zakaz kąpielii), porządkową (służby porządkowe), opiekuńczą (pomoc społeczna: dom dziecka), świadcząca (szkoły, przedszkola, przychodnie, szpitale, punkty dostarczające media: wodę, prąd, gaz).

Uczniowie mogą wskazać na zdjęciu następujące obszary i podmioty, które wchodzi w zakres prawa administracyjnego: **ochrona środowiska** – segregacja śmieci; **prawo do zrzeszania się** – fundacje (np. Fundacja TVN „nie jesteś sam”); **stowarzyszenia** – klub szachisty; **prawo do wyznania** – kościół, cerkiew; **podmioty administracji** – straż pożarna, policja; tzw. **zakłady publiczne** – takie, do których każdy z nas ma dostęp, choć niekiedy

- • • Po co się tworzy administrację?

Aby działała w imieniu i na rachunek państwa (administracja rządowa) oraz w imieniu własnym i na własny rachunek (administracja samorządowa).

- • • Co to jest „organ administracji”?

Organ administracji to człowiek (lub grupa ludzi) znajdujący się w strukturze organizacyjnej państwa lub samorządu terytorialnego, posiadający upoważnienie do stosowania środków władczych, powołany w celu realizacji norm prawa administracyjnego, działający w granicach przyznanych mu przez prawo kompetencji. Przykładem organu administracji jest wojewoda, a nie pan Kowalski, który ten urząd sprawuje. Administracja działa na podstawie prawa i w granicach określonych prawem. Obywatel może robić wszystko, czego prawo nie zakazuje, a administracja może robić tylko to, na co jej prawo zezwala.

ograniczony: biblioteka, szpital, szkoła, muzeum, dom dziecka, ale też więzienie. Ponadto administracja w swoich zadaniach zajmuje się drogami, zielenią miejską, placami zabaw. Warto pamiętać, że to my, obywatele możemy pomagać administracji w podejmowaniu decyzji. Możemy wypowiadać się na taki temat, jak: gdzie ma stanąć nowy plac zabaw, a może nie ma już małych dzieci w naszym bloku i potrzebujemy boiska do gry w koszykówkę, piłkę nożną, a może potrzebujemy miejsca do wyprowadzania psów (więcej w rozdziale *Samorząd terytorialny*).

Ćwiczenie 1.3. Administracja a podmioty prywatne • • • • •

Metoda: heureka

Zastanówmy się wraz z uczniami, które funkcje administracji mogą być wykonywane przez podmioty prywatne.

Niekiedy administracja publiczna jest monopolistą, np. przy wykonywaniu takich zadań, jak wydawanie dowodów osobistych czy wydawanie pozwolenia na budowę. Są jednak obszary, w których administracja publiczna przestała już być monopolistą, np.: służba zdrowia czy szkolnictwo. W tych przypadkach możemy mówić o zwiększeniu konkurencji, a co za tym idzie, jakości świadczonych usług.

Dowód osobisty, paszport

Miniwykład

Dowód osobisty jest dokumentem stwierdzającym tożsamość osoby, poświadczającym obywatelstwo polskie oraz uprawniającym obywateli polskich do przekraczania granic państw członkowskich Unii Europejskiej, państw Europejskiego Obszaru Gospodarczego nienależących do Unii Europejskiej oraz państw niebędących stronami umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym, których obywatele mogą korzystać ze swobody przepływu osób na podstawie umów zawartych przez te państwa z Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, uznających ten dokument za wystarczający do przekraczania ich granicy.

Dowód osobisty musi posiadać każdy polski obywatel, zamieszkały na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej:

- • • od ukończenia 18. roku życia;
- • • od ukończenia 15. roku życia, w przypadku gdy rozpoczął pracę, nie zamieszkuje wspólnie z rodzicami lub opiekunami prawnymi lub też nie pozostaje pod władzą rodzicielską lub opieką.

Dowód osobisty **może** otrzymać osoba będąca polskim obywatelem, która:

- • • ukończyła 13. rok życia (osoby w wieku od 13 do 18 lat, ubiegające się o dowód osobisty, składają wniosek w obecności przedstawiciela ustawowego lub opiekuna prawnego, który również podpisuje wniosek);
  - • • nie ukończyła 13. roku życia, na uzasadniony wniosek rodziców lub opiekunów (wymaga się wówczas obecności wnioskodawcy i obojga przedstawicieli ustawowych lub opiekunów prawnych. W przypadku dzieci do 5 lat obecność dziecka nie jest wymagana).
- Dowód osobisty jest ważny:
- • • 10 lat od daty jego wydania, w przypadku osób, które ukończyły 18. rok życia;
  - • • 5 lat od daty jego wydania, w przypadku osób, które nie ukończyły 18. roku życia;
  - • • na czas nieoznaczony, w przypadku osób, które ukończyły 65. rok życia, o ile zwróciły się o wydanie dowodu osobistego z takim terminem ważności.

Wniosek o wydanie dowodu osobistego składa się w miejscu stałego pobytu.

Jeżeli ktoś mieszka:

- • • w Warszawie, będzie to Delegatura Biura Administracji i Spraw Obywatelskich w konkretnej dzielnicy (np. Mokotów, Bielany);
- • • w Białymstoku, będzie to Urząd Miejski w Białymstoku;
- • • w mniejszej miejscowości (we wsi Bogusze), będzie to właściwy urząd gminy (w Sokółce);
- • • gdy brak stałego pobytu, będzie to miejsce ostatniego stałego pobytu. Jeśli nie można określić miejsca stałego pobytu, wniosek składa się w Urzędzie Miasta Warszawy, w dzielnicy Śródmieście.

Paszport – dokument tożsamości, wydawany przez wojewodę, a za granicą przez konsula, uprawniający do przekraczania granic państwowych. Zawiera dane biometryczne w postaci wizerunku twarzy i odcisków palców (małoletni do 12. roku życia są zwolnieni z obowiązku pobierania odcisków palców).

Paszport jest ważny:

- • • 10 lat od daty wydania, w przypadku osób powyżej 13. roku życia;
- • • 5 lat od daty wydania, w przypadku osób poniżej 13. roku życia.

Czy jedna osoba może posiadać dwa paszporty?

Drugi paszport może być wydany przez Ministra Spraw Wewnętrznych w wyjątkowych sytuacjach dotyczących osoby występującej o ten paszport, w szczególności uzasadnionych: względami ochrony życia i zdrowia tej osoby; poważnymi trudnościami w prowadzeniu przez nią działalności humanitarnej; posiadaniem w paszporcie wiz lub pieczęci potwierdzających przekraczanie granicy państw lub pobyt na ich terytorium, co uniemożliwia lub znacznie utrudnia wjazd na terytorium innego państwa; względami bezpieczeństwa państwa.

Ponadto taki paszport może być też wydany przez wojewodę, w przypadku kiedy

zabraknie miejsca na pieczęć w jednym dokumencie, a jest w nim wiza, na podstawie której chcemy przekroczyć granicę.

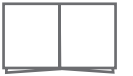
Materiały dodatkowe

Ustawa z dnia 9 stycznia 2009 r. o zmianie ustawy o ewidencji ludności i dowodach osobistych (Dz.U. Nr 39, poz. 306).

Ustawa z dnia 13 lipca 2006 r. o dokumentach paszportowych (Dz.U. 2012 poz. 1415).

Informacje dotyczące wyrobienia dowodów osobistych i paszportów:

<https://www.msw.gov.pl/pl/dowody-i-paszporty>.

Ćwiczenie 1.3. Jak wyrobić dowód osobisty lub paszport

Metoda: praca w grupach

Poprośmy uczniów o znalezienie w Internecie dokumentów potrzebnych do wydania dowodu osobistego lub paszportu. Można klasę podzielić na mniejsze grupy, które sprawdzą zarówno to, czy potrafią odnaleźć wszystkie dokumenty, jak i to, czy potrafią je sami wypełnić. Następnie przedstawią wszystkim sposób uzyskania poszczególnych dokumentów w formie prezentacji, skeczu czy plakatów.

Ćwiczenie 1.4. Podróże bez paszportu

Metoda: praca indywidualna, praca z Internetem

Można zadać pytanie, w formie pracy domowej, do jakich krajów ma prawo wjechać osoba posiadająca jedynie dowód osobisty. Informacje na ten temat można uzyskać z przewodnika Ministerstwa Spraw Zagranicznych *Polak za granicą*, który znajduje się w sieci pod adresem <http://poradnik.poland.gov.pl/>.

Ćwiczenie 1.5. Wyrabianie dowodu osobistego

Metoda: praca indywidualna, praca z dokumentem

Aby sprawdzić teorię w praktyce, uczniowie mogą wyrobić sobie dowód osobisty.

Wydanie dowodu jest bezpłatne, ale wymaga też zaangażowania rodziców.

Materiały do ćwiczeń:

Wymagane dokumenty:

- • • wniosek o wydanie dowodu osobistego (do pobrania na stronie: <https://www.msw.gov.pl/pl/wazne-informacje/dla-obywatela/9558,Wszystko-o-dowodach-osobistych.html>);
- • • dwie wyraźne i jednakowe fotografie o wymiarach 35 x 45 mm, odzwierciedlające aktualny wizerunek osoby, której wniosek dotyczy, przedstawiające tę osobę bez nakrycia głowy i okularów z ciemnymi szklami w taki sposób, aby ukazywały głowę w pozycji lewego półprofilu i z widocznym lewym uchem, z zachowaniem równomiernego oświetlenia twarzy;
- • • odpis skrócony aktu urodzenia – w przypadku osób, które nie zawarły małżeństwa;
- • • odpis skrócony aktu małżeństwa.

Ćwiczenie 1.6. Dowód osobisty: dla kogo i na jak długo?

 Metoda: praca w grupach, praca indywidualna, praca z dokumentem

Uczniowie zastanawiają się, której z poniższych osób może być wydany dowód, a której z nich musi być wydany i jaki będzie jego termin ważności. To zadanie może być także wykonane w formie pracy domowej:

- • • Ula, 5 lat;
- • • Janek, 16 lat;
- • • Marcin, 13 lat;
- • • Stefan, 89 lat.

2. Obywatelstwo

Obywatelstwem nazywamy więź prawną łączącą jednostkę z państwem, na mocy której jednostka ma określone prawa i obowiązki wobec państwa, a państwo – analogicznie – ma obowiązki i prawa wobec jednostki.

Prawa i obowiązki wynikające z posiadania obywatelstwa RP

Miniwykład

Prawa wynikające z posiadanego obywatelstwa określa Konstytucja RP oraz ustawy.

Prawa polskiego obywatela:

- • • wolność sumienia i religii;
- • • wolność twórczości artystycznej i badań naukowych;
- • • wolność nauczania;
- • • wolność zgromadzeń;
- • • wolność zrzeszania się;
- • • prawo do uczestnictwa w życiu publicznym: a) prawo wyborcze, b) prawo obywateli do dostępu do służby publicznej na zasadach równości, c) prawo do informacji o działalności władz i instytucji publicznych, d) prawo inicjatywy ustawodawczej;
- • • prawo składania petycji, wniosków oraz skarg zbiorowych i indywidualnych do organów publicznych;
- • • swoboda działalności gospodarczej;
- • • wolność wyboru zawodu i miejsca pracy, zakaz pracy przymusowej;
- • • prawo do nauki: bezpłatne nauczanie w szkołach publicznych z możliwością ustawowego wprowadzenia opłat za naukę w publicznych szkołach wyższych, wolność nauczania i tworzenia szkół niepublicznych, autonomia wyższych uczelni;
- • • prawo do opieki zdrowotnej świadczonej przez publiczną służbę zdrowia;
- • • obowiązek państwa zapewnienia prawnej ochrony rodziny i praw dziecka.

Obowiązki polskiego obywatela:

- • • służba wojskowa;
- • • podatki;
- • • wierność Rzeczypospolitej Polskiej i troska o dobro wspólne;
- • • dbałość o stan środowiska;
- • • przestrzeganie prawa RP.

Ćwiczenie 2.1. Prawa i obowiązki obywatela Polski

 Metoda: każdy uczy każdego

Uczniowie mogą napisać na małych samoprzylepnych karteczkach, jakie prawa i obowiązki wynikają z posiadania obywatelstwa polskiego. Przyklejają je na tablicę w jednej z dwóch kolumn: **PRAWA** lub **OBOWIĄZKI**. Następnie podzieleni na grupy uzupełniają swoją wiedzę o kolejne prawa i obowiązki wynikające z: Konstytucji RP, ustawy o wolności

sumienia i wyznania, ustawy o zgromadzeniach publicznych, ustawy o stowarzyszeniach, ustawy o fundacjach. Nauczyciel można dać uczniom do pracy tylko pierwsze artykuły tych ustaw, z których wynikają prawa i obowiązki.

Prawo krwi czy prawo ziemi

Miniwykład

Prawo krwi i prawo ziemi są sposobami na nabycie obywatelstwa. W Polsce mamy do czynienia z prawem krwi (*ius sanguinis*): dziecko nabywa obywatelstwo polskie, gdy przynajmniej jedno z rodziców jest obywatelem polskim. Wyjątkowo stosuje się zasadę prawa ziemi, gdy dziecko urodziło się na terytorium Polski, a jego rodzice są nieznanymi, nie posiadają żadnego obywatelstwa lub ich obywatelstwo jest nieokreślone.

Obywatelstwo polskie, bezpaństwowiec, posiadacz kilku obywatelstw, obywatel UE

Miniwykład

Obywatelstwo polskie nabywa się:

- 1) z mocy prawa – poprzez urodzenie, kiedy jedno z rodziców jest Polakiem albo kiedy dziecko zostało znalezione na terytorium RP;
- 2) przez nadanie – Prezydent RP nadaje obywatelstwo na wniosek cudzoziemca;
- 3) przez uznanie – np. wojewoda uznaje za polskiego obywatela cudzoziemca: przebywającego nieprzerwanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej co najmniej od 3 lat, na podstawie zezwolenia na osiedlenie się, który posiada w Polsce stabilne i regularne źródło dochodu oraz tytuł prawny do zajmowania lokalu mieszkalnego; przebywającego nieprzerwanie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej co najmniej od 2 lat na podstawie zezwolenia na osiedlenie się, który pozostaje co najmniej od 3 lat w związku małżeńskim zawartym z obywatelem polskim lub nie posiada żadnego obywatelstwa;
- 4) przez przywrócenie – osobom, które zrzekły się obywatelstwa polskiego na ogół z przyczyn prześladowania po I i II wojnie światowej; **ale nie przywraca się polskiego obywatelstwa cudzoziemcowi, który:**
  - • • dobrowolnie wstąpił w okresie od 1 września 1939 r. do 8 maja 1945 r. do służby w wojskach Państw Osi lub ich sojuszników;
  - • • przyjął w okresie od 1 września 1939 r. do 8 maja 1945 r. urząd publiczny w służbie Państw Osi lub ich sojuszników;
  - • • działał na szkodę Polski, a zwłaszcza jej niepodległości i suwerenności, lub uczestniczył w łamaniu praw człowieka.

Bezpaństwowiec (apatryda) – osoba nieposiadająca obywatelstwa żadnego kraju. Bezpaństwowcem można być od urodzenia albo stać się nim w drodze utraty obywatelstwa jednego państwa i nieuzyskania innego obywatelstwa. Sytuacja prawna bezpaństwowca jest bardzo niekorzystna, gdyż wobec braku obywatelstwa nie korzysta on z ochrony i opieki państwa pobytu ani też żadnego innego państwa, nie posiada praw politycznych, może zostać wydalony z kraju.

Czy możemy posiadać kilka obywatelstw?

Jeżeli posiadamy kilka obywatelstw, a w tym i obywatelstwo polskie, to mamy wobec Rzeczypospolitej Polskiej takie same prawa i obowiązki jak osoba posiadająca wyłącznie obywatelstwo polskie. Jednocześnie polski obywatel nie może wobec władz Rzeczypospolitej Polskiej powoływać się ze skutkiem prawnym na posiadane równocześnie obywatelstwa innego państwa i na wynikające z niego prawa i obowiązki, to znaczy, że nie możemy unikać płacenia podatków, zastaniając się obywatelstwem państwa, w którym podatków nie ma (San Marino, Andora, Kajmany).

Obywatelstwo Unii Europejskiej ma każdy obywatel państwa należącego do UE.

Nie zastępuje ono jednak obywatelstwa krajowego. Nie można posiadać także samodzielnego obywatelstwa UE bez posiadania obywatelstwa któregoś z państw członkowskich.

Prawa obywatela UE:

- • • swoboda przepływu osób: przemieszczanie się, zamieszkiwanie, swoboda poszukiwania zatrudnienia, wykonywania pracy, korzystania z prawa przedsiębiorczości oraz świadczenia usług we wszystkich państwach członkowskich;
- • • prawo wyborcze w wyborach lokalnych – możliwość brania udziału w wyborach lokalnych przez osoby w państwach ich zamieszkania, których nie są obywatelami;
- • • prawo wyborcze w wyborach do Parlamentu Europejskiego;
- • • europejska inicjatywa ustawodawcza²⁸;
- • • możliwość zwracania się z petycją do Parlamentu Europejskiego;
- • • opieka dyplomatyczna i konsularna – w przypadku gdy obywatel UE znajduje się na terytorium państwa trzeciego, w którym jego państwo nie posiada placówki dyplomatycznej, może skorzystać z opieki dyplomatycznej dowolnego innego państwa UE;
- • • dostęp do dokumentów UE – odnosi się do wszelkich dokumentów przechowywanych przez instytucje unijne, tj. dokumentów sporządzanych lub otrzymywanych przez nie

²⁸ Obywatele Unii Europejskiej mogą wnioskować o podjęcie przez Komisję Europejską proponowanej przez nich inicjatywy ustawodawczej. Wprowadzono możliwość zbierania podpisów on-line, która będzie ułatwieniem dla młodego pokolenia łatwo mobilizującego się dzięki Facebookowi i Twitterowi. Przydatny link: <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/initiatives/ongoing>.

i pozostających w ich posiadaniu, na wszystkich obszarach działalności Unii Europejskiej, np.: wnioski Komisji Europejskiej, decyzje ramowe, umowy międzynarodowe, konwencje.

Ćwiczenie 2.2. Czy ktoś może nam odebrać obywatelstwo?

 Metoda: burza mózgów

Zadajemy pytanie: „Czy można odebrać naszemu obywatelowi polskie obywatelstwo?”. Wśród odpowiedzi mogą się pojawić takie, które wskazują, że można je odebrać, np. w przypadku działań na szkodę kraju, szpiegostwa na rzecz innego państwa czy też popełnienia zbrodni. Jest to jednak nieprawda.

Obywatel polski może zrzec się obywatelstwa polskiego po uzyskaniu zgody Prezydenta RP. Nikt nie może pozbawić go obywatelstwa!

3. Postępowanie administracyjne

Terminy

Miniwykład

Zgodnie z art. 35 § 1 k.p.a. **organy administracji publicznej obowiązane są załatwiać sprawy bez zbędnej zwłoki, nie później jednak niż w terminie miesięcznym, a sprawy szczególnie skomplikowane – w terminie dwóch miesięcy.** Ustawowy termin załatwienia sprawy zależy przede wszystkim od stopnia złożoności sprawy. Załatwienie sprawy wymagającej postępowania wyjaśniającego powinno mieć miejsce nie później niż w ciągu miesiąca, a sprawy szczególnie skomplikowanej – nie później niż w ciągu dwóch miesięcy od dnia wszczęcia postępowania, w postępowaniu odwoławczym zaś – w ciągu miesiąca od dnia otrzymania odwołania.

Jeżeli początkiem terminu określonego **w dniach** jest pewne zdarzenie, przy obliczaniu tego terminu **nie bierze się pod uwagę dnia, w którym zdarzenie nastąpiło.** Upływ ostatniego z wyznaczonej liczby dni uważa się za koniec terminu (np. 7-dniowy termin od 10 maja upłynie 17 maja).

Terminy określone **w tygodniach** kończą się z upływem tego dnia w ostatnim tygodniu, który nazwą odpowiada początkowemu dniowi terminu (np. od piątku do

piątku w następnym tygodniu). Przy czym w terminach liczonych w tygodniach uwzględniamy również pierwszy dzień, od którego liczymy termin.

Terminy określone **w miesiącach** kończą się z upływem tego dnia w ostatnim miesiącu, który odpowiada początkowemu dniowi terminu (np. termin miesięczny od 13 maja kończy się 13 czerwca), a gdyby takiego dnia w ostatnim miesiącu nie było – w ostatnim dniu tego miesiąca (np. termin miesięczny od 31 stycznia mija 28 lub 29 lutego, jeżeli mamy do czynienia z rokiem przestępnym).

Warto zapamiętać, że jeżeli koniec terminu przypada na **dzień ustawowo wolny od pracy**, za ostatni dzień terminu uważa się najbliższy następny dzień powszedni. A zatem, jeśli termin mija w niedzielę, to ostatnim dniem dla tej sprawy będzie najbliższy poniedziałek. Trzeba jednak pamiętać, że choć sobota jest dniem wolnym od pracy, to nie jest dniem ustawowo wolnym od pracy w rozumieniu ustawy z dnia 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy.

Ważne!

Termin uważa się za zachowany, jeżeli przed jego upływem pismo zostało:

- • • wysłane w formie dokumentu elektronicznego w rozumieniu przepisów ustawy z 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne, za poświadczaniem przedłożenia do organu administracji publicznej;
- • • nadane w polskiej placówce pocztowej operatora publicznego (czyli tylko w Poczcie Polskiej S.A.);
- • • złożone w polskim urzędzie konsularnym;
- • • złożone przez żołnierza w dowództwie jednostki wojskowej;
- • • złożone przez członka załogi statku morskiego kapitanowi statku;
- • • złożone przez osobę pozbawioną wolności w administracji zakładu karnego.

Co zrobić, jeśli obywatel (strona) zapomniał dokonać czynności w terminie?

W razie uchybienia terminu można próbować zastosować instytucję przywrócenia terminu na prośbę zainteresowanego, jeżeli uprawdopodobni on, że uchybienie nastąpiło bez jego winy. Prośbę o przywrócenie terminu należy wnieść w ciągu 7 dni od dnia ustania przyczyny uchybienia terminu.

Ćwiczenie 3.1. Obliczanie terminów

 Metoda: miniwykład, praca indywidualna

Prezentujemy uczniom zasady obliczania terminów (na slajdzie, plakacie czy poprzez rozdanie informacji na kartkach). Prosimy o wskazanie daty końca następujących terminów:

Ćwiczenie 3.2. Przywrócenie terminu

Metoda: burza mózgów

Pytamy uczniów, jakie okoliczności ich zdaniem mogą usprawiedliwić niedotrzymanie terminu w postępowaniu administracyjnym (np. pobyt w szpitalu i brak możliwości złożenia pisma, trudne warunki atmosferyczne uniemożliwiające komunikację, powódź, choroba dziecka i konieczność sprawowania nad nim opieki bez możliwości znalezienia zastępstwa). Uprawdopodobnienie oznacza, że nie trzeba tego faktu udowadniać. Wystarczy podać przekonujące fakty na poparcie swojego wniosku. Jednocześnie z wniesieniem prośby należy dopełnić czynności, dla której określony był termin (np. wraz z podaniem o przywrócenie terminu od razu wnieść odwołanie od decyzji, którego nie wnieśliśmy w terminie).

Decyzja administracyjna

Miniwykład

Z zasady wymogi stawiane prawidłowo wydanej decyzji administracyjnej określone są w art. 107 § 1 k.p.a. W myśl postanowień tego przepisu decyzja powinna zawierać:

- • • oznaczenie organu administracji publicznej;
- • • datę wydania;
- • • oznaczenie strony lub stron;
- • • powołanie podstawy prawnej;
- • • rozstrzygnięcie;
- • • uzasadnienie faktyczne i prawne;
- • • pouczenie, czy i w jakim trybie służy od niej odwołanie;
- • • podpis z podaniem imienia i nazwiska oraz stanowiska służbowego osoby upoważnionej do wydania decyzji.

Jeżeli od decyzji służy powództwo do sądu powszechnego lub skarga do sądu administracyjnego, to decyzja winna zawierać stosowne pouczenie.

Ćwiczenie 3.3. Jak powinna wyglądać decyzja administracyjna • • • • •

Metoda: kazus

Kwestię tego, jak powinna wyglądać prawidłowo wydana decyzja administracyjna, możemy omówić z uczniami na przykładzie poniższego kazusu:

Karolina Mewa zwróciła się do Burmistrza Miasta z wnioskiem o przyznanie dodatku mieszkaniowego. Po przeanalizowaniu sprawy organ administracji publicznej umorzył postępowanie, wskazując w jednozdaniowym uzasadnieniu, że w myśl obowiązujących przepisów Karolina Mewa nie spełnia ustawowych przesłanek przyznania tego świadczenia. Burmistrz nie pouczył Karoliny Mewy o tym, że może się odwołać od jego rozstrzygnięcia.

Polecenia:

- a) Odpowiedz, jakie elementy powinny znaleźć się w tym rozstrzygnięciu.
- b) Oceń formalną poprawność uzasadnienia tego rozstrzygnięcia.

Rozwiązania:

- a) Elementy, które powinny znaleźć się w prawidłowo oznaczonej decyzji, wymienia art. 107 § 1 k.p.a.
- b) Przytoczone jednozdaniowe uzasadnienie nie spełnia wymogów wynikających z przepisów zawartych w k.p.a. Przede wszystkim owo jednozdaniowe uzasadnienie nie realizuje zasady przekonywania wyrażonej w art. 11 k.p.a. Ponadto uzasadnienie decyzji winno składać się z dwóch części: uzasadnienia faktycznego i prawnego. Uzasadnienie faktyczne winno w całościowy sposób odzwierciedlać efekty postępowania wyjaśniającego, zmierzającego do ustalenia sytuacji, uzasadnienie prawne zaś – wyjaśniać stronie obowiązujący w danym zakresie stan prawny. Przytoczone w kazusie zdanie nie realizuje wskazanych wymogów, co zdecydowanie wskazuje na jego wadliwość.

Jak wynika z treści kazusu, doręczona wnioskodawczyni decyzja nie zawierała pouczenia. Decyzja o umorzeniu postępowania, wydana przez organ pierwszej instancji, podlega zaskarżeniu w drodze odwołania. Zgodnie z art. 111 § 1 k.p.a., strona może w terminie 14 dni od dnia doręczenia lub ogłoszenia decyzji żądać jej uzupełnienia, m.in. co do prawa odwołania. W tym wypadku, w myśl art. 111 § 2 k.p.a., termin dla strony do wniesienia odwołania biegnie od dnia doręczenia jej odpowiedzi.

Materiały do ćwiczenia

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (wyciąg)
Art. 11.

Organy administracji publicznej powinny wyjaśniać stronom zasadność przesłanek, którymi

kierują się przy załatwieniu sprawy, aby w ten sposób w miarę możliwości doprowadzić do wykonania przez strony decyzji bez potrzeby stosowania środków przymusu.

(...)

Art. 107.

§ 1. Decyzja powinna zawierać: oznaczenie organu administracji publicznej, datę wydania, oznaczenie strony lub stron, powołanie podstawy prawnej, rozstrzygnięcie, uzasadnienie faktyczne i prawne, pouczenie, czy i w jakim trybie służy od niej odwołanie, podpis z podaniem imienia i nazwiska oraz stanowiska służbowego osoby upoważnionej do wydania decyzji lub, jeżeli decyzja wydana została w formie dokumentu elektronicznego, powinna być opatrzona bezpiecznym podpisem elektronicznym weryfikowanym za pomocą ważnego kwalifikowanego certyfikatu. Decyzja, w stosunku do której może być wniesione powództwo do sądu powszechnego lub skarga do sądu administracyjnego, powinna zawierać ponadto pouczenie o dopuszczalności wniesienia powództwa lub skargi.

§ 2. Przepisy szczególne mogą określać także inne składniki, które powinna zawierać decyzja.

§ 3. Uzasadnienie faktyczne decyzji powinno w szczególności zawierać wskazanie faktów, które organ uznał za udowodnione, dowodów, na których się oparł, oraz przyczyn, z powodu których innym dowodom odmówił wiarygodności i mocy dowodowej, zaś uzasadnienie prawne – wyjaśnienie podstawy prawnej decyzji, z przytoczeniem przepisów prawa.

§ 4. Można odstąpić od uzasadnienia decyzji, gdy uwzględnia ona w całości żądanie strony; nie dotyczy to jednak decyzji rozstrzygających sporne interesy stron oraz decyzji wydanych na skutek odwołania.

§ 5. Organ może odstąpić od uzasadnienia decyzji również w przypadkach, w których z dotychczasowych przepisów ustawowych wynikała możliwość zaniechania lub ograniczenia uzasadnienia ze względu na interes bezpieczeństwa Państwa lub porządek publiczny.

(...)

Art. 111.

§ 1. Strona może w terminie czternastu dni od dnia doręczenia lub ogłoszenia decyzji zażądać jej uzupełnienia co do rozstrzygnięcia bądź co do prawa odwołania, wniesienia w stosunku do decyzji powództwa do sądu powszechnego lub skargi do sądu administracyjnego albo sprostowania zamieszczonego w decyzji pouczenia w tych kwestiach.

§ 1a. Organ administracji publicznej, który wydał decyzję, może ją uzupełnić lub sprostować z urzędu w zakresie, o którym mowa w § 1, w terminie czternastu dni od dnia doręczenia lub ogłoszenia decyzji.

§ 1b. Uzupełnienie lub odmowa uzupełnienia decyzji następuje w formie postanowienia.

§ 2. W przypadku wydania postanowienia, o którym mowa w § 1b, termin dla strony do wniesienia odwołania, powództwa lub skargi biegnie od dnia jego doręczenia lub ogłoszenia.

Odwołanie od decyzji administracyjnej

Miniwykład

Odwołanie daje możliwość obywatelowi (stronie) zaskarżenia decyzji administracyjnej, na organy prowadzące zaś postępowanie administracyjne nakłada obowiązek ponownego rozpatrzenia sprawy zarówno formalnie, jak i merytorycznie, w trybie postępowania administracyjnego. Organ odwoławczy nie może działać z urzędu. Dopiero odwołanie wniesione przez stronę powoduje, że organ wyższego stopnia ma obowiązek przeprowadzić postępowanie odwoławcze.

Odwołanie mogą wnieść następujące podmioty:

- • • obywatel (osoba zainteresowana, strona) mający interes prawny w postępowaniu;
- • • reprezentant strony (zarówno reprezentant strony niebędącej osobą fizyczną, przedstawiciel ustawowy osoby fizycznej, a także jej pełnomocnik);
- • • przedstawiciel organizacji społecznej, która została dopuszczona do udziału w postępowaniu;
- • • prokurator;
- • • Rzecznik Praw Obywatelskich.

Kodeks postępowania administracyjnego nie zawiera wymogów formalnych odwołania. Wystarczy, jeśli obywatel spełni wymogi formalne poprawnego podania, a w treści pisma wyrazi niezadowolenie z treści decyzji organu pierwszej instancji. Odwołanie można również wnieść ustnie do protokołu lub drogą elektroniczną. Odwołanie od decyzji organu pierwszej instancji wnosi się za jego pośrednictwem do organu drugiej instancji (odwołanie od decyzji starosty należy dostarczyć do starostwa, natomiast starosta przekazuje je organowi odwoławczemu).

Ćwiczenie 3.4. Odwołanie od decyzji

 Metoda: kazus

Kwestię odwołania od decyzji administracyjnej możemy omówić na następującym kazusie:

Dnia 8 kwietnia 2013 r. Jakubowi Grygo doręczono decyzję prezydenta miasta z 3 kwietnia 2013 r. o odmowie zameldowania go w lokalu pod adresem X. Prezydent w doręczonej decyzji pouczył Jakuba Grygo, iż w przypadku niezadowolenia z jego decyzji może złożyć od niej odwołanie wprost do organu wyższego stopnia. Dalej wskazano, iż odwołanie wnosi się w terminie 20 dni od doręczenia decyzji. Jakub Grygo, kierując się pouczeniem, wniósł odwołanie za pośrednictwem poczty, wysyłając pismo na adres organu odwoławczego w dniu 26 kwietnia 2013 r.

Polecenia:

- a) Odpowiedz, czy decyzja organu pierwszej instancji zawierała prawidłowe pouczenie.
- b) Oceń kwestię dochowania terminu wniesienia odwołania.

Rozwiązania:

- a) Pouczenie zawarte w decyzji Prezydenta nie było całkowicie prawidłowe. Organ wadliwie określił zarówno termin, jak i sposób wniesienia odwołania. Pouczono stronę o możliwości wniesienia odwołania w terminie 20 dni od dnia doręczenia decyzji organu pierwszej instancji. W myśl art. 129 § 2 i 3 k.p.a., w przypadku braku odrębnych regulacji odwołanie należy wnieść w terminie 14 dni od dnia doręczenia, względnie ogłoszenia decyzji. Ponadto organ pouczył, iż odwołanie należy wnieść wprost do organu wyższego stopnia. W myśl art. 129 § 1 k.p.a., odwołanie wnosi się bowiem do organu odwoławczego za pośrednictwem organu, który wydał decyzję.
- b) Decyzja została doręczona 10 kwietnia 2013 r. Zgodnie z art. 57 § 1 k.p.a., terminy określone w dniach liczymy w następujący sposób: nie uwzględnia się dnia, w którym nastąpiło zdarzenie początkowe, a upływ ostatniego z wyznaczonej liczby dni uważa się za koniec terminu. W kasusie 14-dniowy termin do wniesienia odwołania upływa z dniem 24 kwietnia 2013 r. Ponadto odwołanie winno zostać skierowane do organu, który wydał decyzję w pierwszej instancji, a nie do organu odwoławczego. Jakub Grygo nadał odwołanie na pocztę dnia 26 kwietnia 2013 r. (a więc po upływie terminu), nadto skierował je na adres organu odwoławczego. Zgodnie z art. 112 k.p.a., błędne pouczenie w decyzji co do prawa odwołania, nie może szkodzić stronie, która zastosowała się do tego pouczenia. Przepis ten niewątpliwie będzie miał zastosowanie w tej sprawie. Jakub Grygo, wnosząc odwołanie 26 kwietnia 2013 r., uczynił to w trakcie 20-dniowego terminu wynikającego z pouczenia. Dodatkowo trzeba przypomnieć, że podanie wniesione do organu niewłaściwego przed upływem przepisanego terminu uważa się za wniesione z zachowaniem terminu (art. 65 § 2 k.p.a.). Konsekwencją zastosowania się Jakuba Grygo do błędnego pouczenia będzie to, iż jego odwołanie będzie musiało zostać potraktowane jako wniesione w terminie, bez potrzeby występowania przez stronę z wnioskiem o przywrócenie terminu do wniesienia odwołania.

Materiały do ćwiczenia

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (wyciąg)

Rozdział 10. Terminy

Art. 57.

§ 1. Jeżeli początkiem terminu określonego w dniach jest pewne zdarzenie, przy obliczaniu tego terminu nie uwzględnia się dnia, w którym zdarzenie nastąpiło. Upływ ostatniego z wyznaczonej liczby dni uważa się za koniec terminu.

§ 2. Terminy określone w tygodniach kończą się z upływem tego dnia w ostatnim tygodniu, który nazwą odpowiada początkowemu dniowi terminu.

§ 3. Terminy określone w miesiącach kończą się z upływem tego dnia w ostatnim miesiącu, który odpowiada początkowemu dniowi terminu, a gdyby takiego dnia w ostatnim miesiącu nie było – w ostatnim dniu tego miesiąca.

§ 4. Jeżeli koniec terminu przypada na dzień ustawowo wolny od pracy, za ostatni dzień terminu uważa się najbliższy następny dzień powszedni.

§ 5. Termin uważa się za zachowany, jeżeli przed jego upływem pismo zostało:

- 1) wysłane w formie dokumentu elektronicznego do organu administracji publicznej, a nadawca otrzymał urzędowe poświadczenie odbioru,
- 2) nadane w polskiej placówce pocztowej operatora wyznaczonego w rozumieniu ustawy z dnia 23 listopada 2012 r. – Prawo pocztowe,
- 3) złożone w polskim urzędzie konsularnym,
- 4) złożone przez żołnierza w dowództwie jednostki wojskowej,
- 5) złożone przez członka załogi statku morskiego kapitanowi statku,
- 6) złożone przez osobę pozbawioną wolności w administracji zakładu karnego.

Art. 58.

§ 1. W razie uchybienia terminu należy przywrócić termin na prośbę zainteresowanego, jeżeli uprawdopodobni, że uchybienie nastąpiło bez jego winy.

§ 2. Prośbę o przywrócenie terminu należy wnieść w ciągu siedmiu dni od dnia ustania przyczyny uchybienia terminu. Jednocześnie z wniesieniem prośby należy dopełnić czynności, dla której określony był termin.

§ 3. Przywrócenie terminu do złożenia prośby przewidzianej w § 2 jest niedopuszczalne.

Art. 59.

§ 1. O przywróceniu terminu postanawia właściwy w sprawie organ administracji publicznej. Od postanowienia o odmowie przywrócenia terminu służy zażalenie.

§ 2. O przywróceniu terminu do wniesienia odwołania lub zażalenia postanawia ostatecznie organ właściwy do rozpatrzenia odwołania lub zażalenia.

Art. 60.

Przed rozpatrzeniem prośby o przywrócenie terminu do wniesienia odwołania lub zażalenia organ administracji publicznej na żądanie strony może wstrzymać wykonanie decyzji lub postanowienia.

(...)

Art. 65.

§ 1. Jeżeli organ administracji publicznej, do którego podanie wniesiono, jest nie-właściwy w sprawie, niezwłocznie przekazuje je do organu właściwego, zawiadamiając jednocześnie o tym wnoszącego podanie. Zawiadomienie o przekazaniu powinno zawierać uzasadnienie.

§ 2. Podanie wniesione do organu niewłaściwego przed upływem przepisanego terminu uważa się za wniesione z zachowaniem terminu.

Skargi i wnioski

Miniwykład

Skargę oraz wniosek może wnieść każdy (również organizacja społeczna, np. stowarzyszenie czy fundacja) w interesie własnym, innych osób (tylko za ich zgodą) oraz w interesie publicznym. Jest to wolne od opłat i może zostać zrealizowane w dowolnej formie – pisemnej, ustnej do protokołu, faksem itp.

Skargi mogą być złożone w dowolnym czasie, przez dowolną liczbę osób. Zgodnie z treścią art. 227 k.p.a. skargi dotyczą:

- 1) naruszenia praworządności i zasad państwa prawnego;
- 2) zaniedbania lub nienależytego wykonywania czynności przez właściwe organy albo przez ich pracowników;
- 3) naruszenia interesów skarżących;
- 4) przewlekłego załatwiania spraw.

Poza tym skargi mogą dotyczyć nienależytego lub nieterminowego załatwienia wniosku (w terminie dłuższym niż miesiąc), ale też treścią ich może być każdy zarzut niezgodnego z prawem działania bądź zaniechania organu administracji publicznej.

Wniosek może dotyczyć zarówno działania, jak i zaniechania działania przez organ. Jego treść może dotyczyć w szczególności:

- 1) wdrożenia rozwiązań zasady praworządności w podejmowanych działaniach;
- 2) ulepszenia organizacji pracy;
- 3) usprawnienia pracy danego urzędu jako całości czy też jednostki organizacyjnej wyodrębnionej w tym urzędzie, ale też organów organizacji społecznych (typu stowarzyszenia czy związki zawodowe) oraz zakładu przedsiębiorstwa z udziałem Skarbu Państwa;
- 4) zapobiegania nadużyciom (zarówno kompetencyjnym, jak i ekonomicznym);
- 5) respektowania zasady ochrony własności obywateli;
- 6) lepszego zaspokajania potrzeb ludności.

Przykłady wniosków:

- • • o nadanie zasłużonej osobie honorowego obywatelstwa gminy (uchwałę w tym zakresie podejmuje rada gminy);
- • • o wniosek racjonalizatorski z zakresu zaspokojenia potrzeb ludności poprzez przetłumaczenie nazw i tekstów umieszczonych na tablicy danego urzędu lub instytucji użyteczności publicznej na język obcy.

Zasady rozpatrywania wniosków są analogiczne jak w przypadku skarg.

Ćwiczenie 3.5. Co chciałbyś zmienić? . . . . .

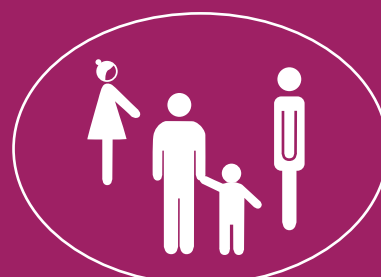
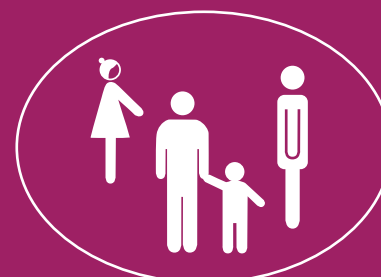
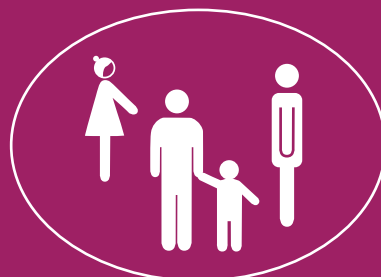
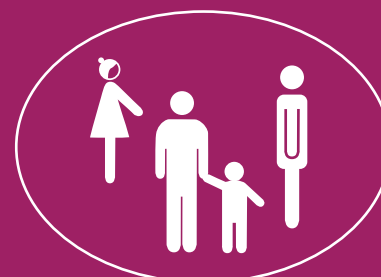
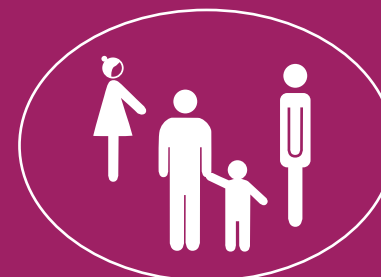
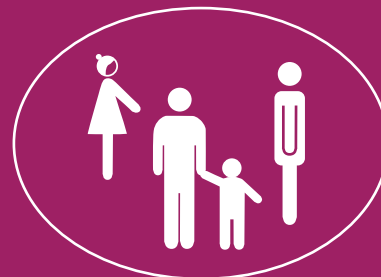
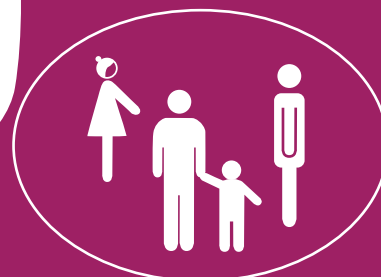
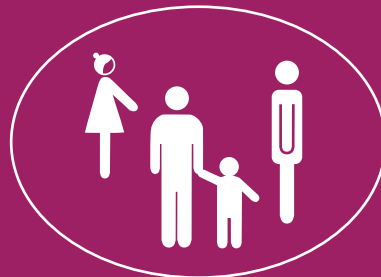
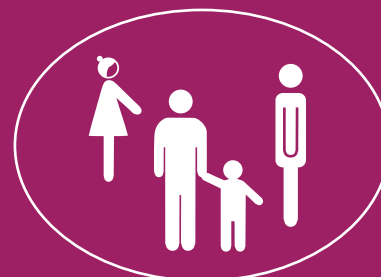
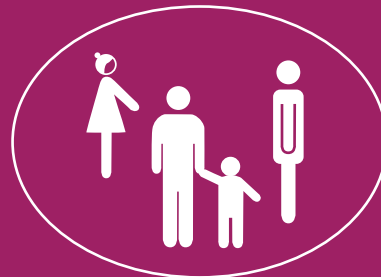

Metoda: praca indywidualna

Poprośmy uczniów, by zastanowili się, co chcieliby zmienić w swoim otoczeniu (szkole, gminie, powiecie). Następnie zaproponujemy, aby w ramach lekcji lub pracy domowej, przygotowali przykład wniosku do właściwego organu z propozycjami rozwiązania konkretnej sytuacji lub ulepszenia lokalnej wspólnoty. O tym, jak napisać taki wniosek, możemy przeczytać na stronie Fundacji im. Stefana Batorego pod adresem:

http://www.batory.org.pl/ftp/korupcja/sciagawka2_skargi_i_wnioski.pdf.

*Samorząd
terytorialny*

Podstawa programowa

III etap edukacyjny

16. Samorzady i ich znaczenie. Uczeń:

- 1) uzasadnia potrzebę samorządności w państwie demokratycznym i podaje przykłady działania (...) samorządów mieszkańców;
- 2) wyjaśnia, na czym polegają zasady decentralizacji

17. Gmina jako wspólnota mieszkańców. Uczeń:

- 2) wymienia najważniejsze zadania samorządu gminnego i wykazuje, jak odnosi się to do jego codziennego życia;
- 3) przedstawia sposób wybierania i działania władz gminy, w tym podejmowania decyzji w sprawie budżetu;
- 4) nawiązuje kontakt z lokalnymi instytucjami publicznymi i organizacjami pozarządowymi oraz podejmuje współpracę z jedną z nich (w miarę swoich możliwości);
- 5) pisze podanie, krótki list w sprawie publicznej i wypełnia prosty druk urzędowy;
- 6) odwiedza urząd gminy i dowiaduje się, w jakim wydziale można załatwić wybrane sprawy.

18. Samorząd powiatowy i wojewódzki. Uczeń:

- 1) przedstawia sposób wybierania samorządu powiatowego i wojewódzkiego oraz ich przykładowe zadania;
- 2) porównuje – na wybranych przykładach – zakres działania samorządu wojewódzkiego z zakresem działania wojewody;

IV etap edukacyjny, zakres podstawowy

1. Młody obywatel w urzędzie. Uczeń:

- 3) podaje formalne warunki, jakie spełnić musi obywatel, by wziąć udział w wyborach;
- 4) uzyskuje informację publiczną na zadany temat w odpowiednim urzędzie;
- 6) sporządza urzędowy wniosek, skargę i odwołanie.

IV etap edukacyjny, zakres rozszerzony

28. Samorząd terytorialny w Polsce. Uczeń:

- 1) omawia formy demokracji przedstawicielskiej i bezpośredniej w samorządach terytorialnych; opisuje instytucję referendum lokalnego;
- 2) przedstawia zadania i kompetencje samorządu gminnego, powiatowego i wojewódzkiego;
- 3) wyjaśnia, jakie są źródła dochodów samorządów (dochody własne, dotacje, subwencje) i jak jest uchwalany budżet gminy;
- 4) znajduje i analizuje informacje na temat dochodów i wydatków własnej gminy;
- 5) opisuje uprawnienia nadzorcze premiera i wojewody wobec samorządów terytorialnych;
- 6) rozważa problemy oraz perspektywy rozwoju własnej gminy, powiatu lub regionu na podstawie samodzielnie zebranych materiałów.

Samorząd terytorialny

1. Struktura administracji publicznej

Kary i środki karne

Miniwykład

Administracja publiczna to zespół podmiotów, organów i instytucji państwowych, rządowych, samorządowych i innych, uprawnionych do realizacji zadań z zakresu administracji publicznej. Podstawowymi rodzajami administracji publicznej są administracja rządowa i administracja samorządowa (samorząd terytorialny). To na nich spoczywa głównie ciężar administrowania sprawami publicznymi. Do tego wykonywaniem administracji zajmują się nie tylko podmioty nazywane organami administracji publicznej, lecz także takie podmioty, które jak może się wydawać, nie mają z administracją wiele wspólnego (np. zakład karny, prywatne przedsiębiorstwo zajmujące się zbiórką odpadów czy fundacja prowadząca szkołę podstawową).

Samorząd terytorialny jest częścią administracji publicznej, w ramach której wykonuje samodzielnie zadania publiczne. Ma także prawną możliwość stosowania środków władczych, gdyż organy samorządu terytorialnego stanowią akty prawa miejscowego oraz wydają decyzje administracyjne. Podstawowa różnica między administracją samorządową a rządową wynika z posiadania przez samorząd terytorialny odrębnej od państwa podmiotowości prawnej (posiada osobowość prawną oraz samodzielność w wykonywaniu zadań publicznych).

Ćwiczenie 1.1. Czym jest samorząd terytorialny?

 Metoda: praca w grupach, w koło Macieju

Uczniowie w parach zastanawiają się z czym kojarzy im się samorząd terytorialny i jakie zadania realizuje. Odpowiedzi zapisujemy na arkuszu papieru i umieszczamy w widocznym miejscu. Na zakończenie, odnosząc się do podanych odpowiedzi, przedstawiamy definicję samorządu terytorialnego oraz omawiamy charakteryzujące go cechy.

Ćwiczenie 1.2. Organy władzy publicznej

 Metoda: praca w grupach, w koło Macieju

Dzielimy uczniów na grupy i prosimy, aby wypełnili poniższą tabelkę, zaznaczając krzyżykiem odpowiednie kratki, np. rada gminy to organ: kolegialny, wybierany w wyborach bezpośrednich, stanowiący, władzy samorządowej. Wskazując konkretny organ, winniśmy wytłumaczyć w kilku słowach, jaka jest jego rola i jak jest wybierany (monokratyczny, kolegialny, samorządowy itd.).

Organ	Monokratyczny	Kolegialny	Wybierany w wyborach bezpośrednich	Stanowiący	Wykonawczy	Władzy samorządowej	Władzy rządowej
Prezes Rady Ministrów	X				X		X
Wojewoda	X				X		X
Minister	X				X		X
Rada gminy		X	X	X		X	
Rada powiatu		X	X	X		X	
Sejmik województwa		X	X	X		X	
Wójt, burmistrz, prezydent	X		X		X	X	
Zarząd powiatu		X			X	X	
zarząd		X			X	X	

Ćwiczenie 1.3. Ostatnie wybory samorządowe

 Metoda: praca w parach, dyskusja

Na podstawie analizy ostatnich wyborów samorządowych na wójta, burmistrza czy prezydenta miasta w swoich miejscowościach, uczniowie ustalają, gdzie wygrana nastąpiła w I turze głosowania, a gdzie konieczna była II tura. Znalezienie tych informacji powierzamy uczniom w ramach pracy domowej wykonywanej w parach. Jeśli wiele osób mieszka w jednej miejscowości, grupom można przypisać zadanie poszukania tych informacji także o sąsiednich gminach. Prosimy także, by przemyśleli i przygotowali argumenty do dyskusji: O czym świadczy to, że była jedna albo dwie tury wyborów? Czy np. jest to efekt popularności sprawującego do tej pory funkcję wójta czy prezydenta i społecznego uznania jego działalności? Czy też może jest to efekt słabej konkurencji? Następnie w klasie przeprowadzamy na ten temat dyskusję, podsumowując wyniki pracy domowej. Staramy się porównać doświadczenia różnych gmin.

Materiały dodatkowe

<http://mamprawowiedziec.pl/>

Serwis MamPrawoWiedziec.pl zbiera informacje o wyborach i osobach pełniących wybieralne funkcje publiczne. Prowadzi go Stowarzyszenie 61. Możemy dzięki niemu wyszukiwać interesujące treści według klucza dowolnych słów, tworzyć własne zestawienia danych o osobach pełniących funkcje publiczne, przeglądać główne głosowania z wybranych kategorii tematycznych. Serwis prezentuje dane o doświadczeniu zawodowym i społecznym, poglądach, aktywności i stanie majątku posłów, senatorów, posłów do Parlamentu Europejskiego oraz kandydatów na te funkcje. Sprawdźmy naszych przedstawicieli oraz przyszłych kandydatów do funkcji publicznych.

Miniwykład: sądowe

W Polsce orzecznictwo sądowe ma w systemie źródeł prawa miejsce całkowicie odmienne od występującego w krajach anglosaskich, w których to wydany wyrok w indywidualnej sprawie staje się precedensem, mającym później znaczenie przy orzekaniu w podobnych sprawach. Niemniej jednak orzecznictwo sądowe, w tym orzecznictwo sądów administracyjnych, ma duże znaczenie w procesie interpretacji prawa i jego stosowania. W szczególności, organy stosujące prawo, posługują się wykładnią zaproponowaną przez Naczelny Sąd Administracyjny, gdyż w przeciwnym razie istnieje duże prawdopodobieństwo, iż podjęta decyzja nie utrzyma się na etapie sądowej kontroli.

Materiały dodatkowe

Centralna Baza Orzeczeń Sądów Administracyjnych znajduje się pod adresem:

<http://orzeczenia.nsa.gov.pl/cbo/query>

Korzystając z Centralnej Bazy, możemy przeanalizować konkretne stany faktyczne związane z administracją samorządową.

2. Zadania jednostek samorządu terytorialnego

Ćwiczenie 2.1. Linia życia

 Metoda: praca indywidualna, praca w grupach

Każdy z uczniów rysuje tzw. linię życia (poziomą długą kreskę), na której umieszcza znane mu wydarzenia z życia człowieka, podczas których ma się kontakt z administracją publiczną na szczeblu lokalnym. Mogą to być takie sytuacje, jak narodziny, rozpoczęcie nauki, małżeństwo, uzyskanie prawa jazdy itp. Dzielimy uczniów na grupy, w których zbieramy wszystkie propozycje, a następnie prezentujemy na forum klasy. Zadanie można wzbogacić o przyporządkowanie do wskazanych wydarzeń wieku, jaki należy uzyskać, by móc np. otrzymać prawo jazdy, przestać się uczyć lub zawrzeć związek małżeński.

Ćwiczenie 2.2. Organy władzy publicznej

 Metoda: praca w grupach, praca z aktem prawnym, mapa myśli

Dzielimy uczniów na 4 grupy. Następnie każdej z nich wskazujemy określone organy władzy funkcjonujące w województwie: gmina, powiat, województwo, administracja rządowa w województwie (wojewoda oraz jego służby, inspekcje i straże), wraz z odpowiednimi fragmentami ustaw, w których zapisane są ich kompetencje. Zadaniem uczniów jest zapoznanie się z tekstami i określenie, na jakim obszarze działają te organy oraz jakie mają funkcje. Na zakończenie każda z grup przedstawia swoje wyniki na forum klasy. Można to zrobić także w formie graficznej.

Przygotowując teksty źródłowe do ćwiczenia, warto posłużyć się następującymi aktami prawnymi: ustawa o samorządzie gminnym, ustawa o samorządzie powiatowym, ustawa o samorządzie województwa, ustawa o wojewodzie i administracji rządowej w województwie.

Materiały do ćwiczenia

Akty prawne możemy znaleźć w Bazie Internetowej Systemu Aktów Prawnych (ISAP), która zawiera opisy bibliograficzne i teksty aktów prawnych opublikowanych w wydawnictwach urzędowych: Dzienniku Ustaw oraz Monitorze Polskim, wydawanych przez prezesa Rady Ministrów: <http://isap.sejm.gov.pl/>.

Ćwiczenie 2.4. Funkcje administracji lokalnej

 Metoda: praca w grupach

Dzielimy uczniów na grupy i polecamy im wykonanie zadania w ramach pracy domowej. Niech każda z nich ustali, jakie jednostki oraz instytucje są odpowiedzialne w gminie i powiecie za wybrane funkcje (np. z zakresu ochrony zdrowia, oświaty, pomocy społecznej, ochrony środowiska, przeciwdziałania bezrobociu), a następnie przedstawi zakres ich działalności na forum całej klasy. Dotyczyć to może m.in. żłobków, przedszkoli, szkół, zakładów opieki zdrowotnej, straży miejskiej, policji, straży pożarnej, spółek komunalnych (np. wodociągi, ciepło, odpady, transport i komunikacja), domów kultury, ośrodków sportu, bibliotek, urzędów pracy, inspektoratów budowlanych czy sanitarnych.

Ćwiczenie 2.5. Czy straż miejska jest potrzebna?

 Metoda: dyskusja kontrolowana

Przeprowadzamy debatę oksfordzką, która w swojej treści ogniskuje się wokół jednozdaniowego hasła-tezy, np. „Czy straż miejska jest potrzebna?”, lub innych kwestii związanych z samorządem terytorialnym. Poszczególne strony debaty mają przekonać innych do słuszności tak sformułowanej tezy lub też ją podważyć i obalić. Przygotowując się do debaty, warto zapoznać się przede wszystkim z zadaniami, jakie prawo stawia tej formacji. Warto też prześledzić artykuły w mediach (różnych) na temat potrzeby funkcjonowania tej instytucji. Niektóre samorzady likwidują tę coraz bardziej niepopularną służbę, której wizerunek najmocniej popsuły fotoradary. Możemy też zaprosić przedstawiciela straży miejskiej na spotkanie lub debatę.

Materiały do ćwiczenia

Przykładowy regulamin debaty oksfordzkiej znajduje się na stronie: http://www.wsap.edu.pl/pub/debaty/regulamin_do.pdf.

Materiały dodatkowe

Informacje o działalności samorządu terytorialnego, w tym organów władzy, radnych i współpracy z biznesem oraz organizacjami pozarządowymi, można znaleźć w: ABC samorządu terytorialnego (poradnik nie tylko dla radnych), http://www.frdl.org.pl/pliki/frdl/document/publikacjeFRDL/Poradnik%20dla%20radnych_ABC_samorzadu.pdf.

3. Przejawy demokracji bezpośredniej w samrządzie terytorialnym

Miniwykład

Współczesna demokracja nie jest możliwa bez aktywnego uczestnictwa w niej obywateli. Mają oni prawo, a nawet obowiązek (w zależności od rodzaju kultury politycznej), uczestniczyć w kształtowaniu, budowaniu demokracji w ich państwie. **Demokracja bezpośrednia, czyli prawo obywateli do bezpośredniego angażowania się w proces podejmowania decyzji, stała się nieodłącznym elementem współczesnego państwa prawnego i zapewnia prawo obywateli do bezpośredniego udziału w procesie podejmowania decyzji.**

Ustawodawca polski na poziomie samorządu terytorialnego wyróżnia dwa sposoby angażowania się społeczności lokalnych w sprawowanie władzy: **referendum lokalne i konsultacje społeczne**. Mieszkańcy mają prawo rozstrzygnięcia w drodze referendum o sprawach dotyczących danej wspólnoty samorządowej, w tym o odwołaniu pochodzących z wyborów bezpośrednich organów stanowiących samorządu terytorialnego (rady gminy, rady powiatu, sejmiku województwa) oraz wójta, burmistrza czy prezydenta.

Ćwiczenie 3.1. Referendum lokalne

 Metoda: praca indywidualna, praca w grupach

Ciekawym ćwiczeniem może być ustalenie, czy na terenie waszego województwa kiedykolwiek odbywało się referendum lokalne i jaki był jego wynik. Jaki był jego przedmiot? Czy było ważne i rozstrzygające?

Materiały do ćwiczenia

Informacje o referendach lokalnych przeprowadzanych na terenie Polski i w jej poszczególnych jednostkach samorządu terytorialnego możemy znaleźć lub uzyskać za pośrednictwem Państwowej Komisji Wyborczej i delegatur terenowych Krajowego Biura

Wyborczego. Na stronie www.pkw.gov.pl znajdują się dane adresowe, związane z tym obwieszczenia i komunikaty. Pod adresem http://www.jawnosc.pl/wp-content/uploads/2013/11/referenda_lokalne_raport_kprp_20130925_131447.pdf znajduje się materiał szczegółowo opisujący instytucję referendum lokalnego wraz z analizą referendum, jakie odbyły się w Polsce.

Miniwykład

Drugą możliwością zaangażowania mieszkańców w sprawy lokalne są **konsultacje społeczne**. Instytucja konsultacji z mieszkańcami służy udziałowi społeczności lokalnych w podejmowaniu rozstrzygnięć ważnych dla danej wspólnoty samorządowej i jest jedną z form włączania obywateli w proces podejmowania decyzji przez władzę publiczną. W procesie konsultacji zainteresowane jednostki czy podmioty, np. organizacje pozarządowe, wyrażają swoją opinię na temat zamierzeń władz samorządowych. Otwartość władzy na zapraszanie obywateli do wpływania na otaczającą ich rzeczywistość we współpracy z decydentami to bardzo pozytywny standard działania podmiotów publicznych. Władze samorządowe działają na podstawie udzielonego im przez mieszkańców mandatu, wynikającego z wyborów. Nie muszą one uwzględniać uwag mieszkańców, gdyż to organy podejmujące decyzje ponoszą za nie odpowiedzialność. Ważnym elementem jest jednak zagwarantowanie tego, by zainteresowani mogli składać swoje opinie. Konsultacje mają więc charakter opiniotwórczy. Są pomocne organom stanowiącym samorządu terytorialnego przy podejmowaniu decyzji w ważnej dla mieszkańców sprawie. W wyniku konsultacji uzewnętrznia się opinie, życzenia oraz oczekiwania mieszkańców co do sposobu rozstrzygnięcia sprawy należącej do właściwości rady. Istotą konsultacji jest zasięgnięcie opinii wśród zainteresowanych mieszkańców na temat sprawy poddanej konsultacji. Najczęściej z mieszkańcami konsultuje się kwestie dotyczące planów zagospodarowania przestrzennego i przewidywanych inwestycji. Może chodzić o budowę spalarni, nazwę ulicy czy urządzenie parku, ofertę domów kultury lub planów dotyczących kierunków przyszłego rozwoju miasta.

Ćwiczenie 3.2. Konsultacje społeczne w gminie

 Metoda: praca w grupach, wizyta w urzędzie, praca z dokumentem, praca z Internetem

Dzielimy uczniów na grupy i prosimy, by w ramach pracy domowej udali się do urzędu gminy i dowiedzieli się, czy rada gminy przyjęła w uchwale generalne zasady i tryb przeprowadzania konsultacji w gminie. Taki dokument, o ile został przyjęty, możemy także znaleźć, posługując się stroną Biuletynu Informacji Publicznej danej gminy. Jeżeli rada gminy nie przyjęła takiej odrębnej ogólnej regulacji, konsultacje przeprowadzane są w gminach na podstawie odrębnych uchwał, każdorazowo w razie konieczności ich przeprowadzania.

W kolejnym etapie zadania prosimy uczniów, by wyszukali ogłoszenia o przeprowadzanych konsultacjach oraz ich wynikach. Uzyskane informacje o zasadach konsultacji, przykładach i sprawozdaniach z ich przeprowadzenia uczniowie prześlą na forum klasy w trakcie następnego spotkania.

Materiały do ćwiczenia

Przykłady dobrych praktyk konsultacji w kraju i za granicą:

- • • <http://konsultacje.um.warszawa.pl/opis-projektu/>;
- • • http://konsultacje.um.warszawa.pl/baza_wiedzy/dobre_praktyki.

Przykłady konsultowania działań ze społecznością lokalną w województwie podlaskim: regulacji prawnych, zakresów tematycznych oraz wyników:

- • • http://www.owop.org.pl/public/uploaded_files/file/Ekspertyza%20OWOP%20cz_%2011.pdf.

Ćwiczenie 3.3. Budżet obywatelski

 Metoda: praca w grupach, wizyta eksperta

Ostatnio wiele miast podejmuje konsultacje w sprawie wprowadzenia budżetów obywatelskich (partycypacyjnych), czyli demokratycznego procesu podejmowania decyzji, w którym każda mieszkanka i każdy mieszkaniec miasta decyduje o tym, w jaki sposób wydawać część budżetu danej gminy, powiatu czy województwa. Być może taki budżet został uchwalony także w waszej miejscowości. Jeśli tak, to warto sprawdzić, jak przebiegał ten proces. Można podzielić uczniów na grupy i poprosić, by porozmawiali z różnymi uczestnikami tego procesu (urzędnikami, mieszkańcami, organizacjami pozarządowymi). Informacje na temat uchwalania i przebiegu głosowania nad budżetem obywatelskim oraz zaangażowania innych podmiotów w ten proces możemy uzyskać w urzędzie gminy czy miasta. Jeśli nie, to warto się zastanowić, w jakim zakresie w waszej gminie czy mieście taki budżet byłby przydatny. O jakich rzeczach uczniowie jako mieszkańcy chcieliby decydować? Można urządzić spotkanie z przedstawicielami urzędu miasta czy gminy lub z radnym i zapytać go o budżet partycypacyjny oraz o powody jego niewprowadzenia w danej gminie czy mieście.

Materiały do ćwiczenia

Przydatne informacje o budżecie obywatelskim:

- • • <http://www.institutobywatelski.pl/14426/publikacje/raporty/raport-budzet-partycypacyjny-krotka-instrukcja-obslugi>;
- • • <http://www.budzetobywatelski.elblag.eu/>;

- • • <http://budzet.dlalodzi.info/>.

Przydatne informacje o budżecie gminy:

- • • <http://www.maszglos.pl/wp-content/uploads/2013/05/Bud%C5%BCet-Gminy.pdf>;
- • • http://siecobywatelska.pl/files/broszura_lmb_24ao.pdf.

Ćwiczenie 3.4. Rozegraj miasto

Metoda: gra planszowa

Ciekawym materiałem edukacyjnym służącym pobudzeniu postaw obywatelskich i rozwoju kompetencji społecznych wśród młodzieży gimnazjalnej i ponadgimnazjalnej jest edukacyjna gra planszowa „Rozegraj miasto”.

Materiały do ćwiczenia

Gra została przygotowana przez Urząd Miasta Stołecznego Warszawy i jest dostępna nieodpłatnie na stronie internetowej:

<http://konsultacje.um.warszawa.pl/content/gru-edukacyjna-rozegraj-miasto>. Aby otrzymać bezpłatnie grę do celów edukacyjnych, należy napisać na adres konsultacje@um.warszawa.pl z podaniem uzasadnienia, gdzie gra będzie wykorzystywana. Warunkiem otrzymania gry będzie odesłanie jednostronicowego sprawozdania z przeprowadzenia rozgrywki. Osoby, które nie pracują z młodzieżą, a chciałyby zagrać w tę grę, również mogą to zrobić. Wystarczy pobrać ze strony wszystkie elementy gry i wydrukować je.

Metoda gry pozwala na aktywne poznawanie technik prowadzenia konsultacji społecznych. Uczniowie wcielają się w przedstawicieli różnych grup interesów, ucząc się negocjowania swoich stanowisk i osiągania optymalnego dla wszystkich stron rozwiązania. Dowiadują się, w jaki sposób podejmować współpracę z władzami oraz innymi uczestnikami życia publicznego, a także zyskują wiedzę na temat zasad owocnej dyskusji, formułowania skutecznych argumentów i wyrażania ich na forum.

Miniwykład: uchwałodawcza

W niektórych miejscowościach mieszkańcy mają prawną możliwość przedkładania radom gmin i powiatów obywatelskiej inicjatywy uchwałodawczej, która jest uchwaloną przez radnych w statucie gminy czy powiatu propozycją zgłaszania przez obywateli rozwiązań dotyczących prawa miejscowego.

Szerszy opis takiej inicjatywy wraz z filmem poglądowym możemy znaleźć na stronie kampanii „Masz głos. Masz wybór.” (www.maszglos.pl), gdzie pod adresem: <http://www.maszglos.pl/personal/groups/inicjatywa-uchwalodawcza-2013/> znajduje się film instruktażowy.

Ćwiczenie 3.5. Inicjatywa uchwałodawcza w twojej gminie

Metoda: praca indywidualna, praca w grupach

Można poprosić uczniów, aby za pomocą Biuletynu Informacji Publicznej znaleźli na stronie samorządu statut jednostki i sprawdzili, czy zawarta jest w nim możliwość zgłaszania inicjatywy uchwałodawczej przez mieszkańców. W przypadku zaistnienia takiej potrzeby i chęci ze strony uczniów można pokusić się, w przypadku braku w gminie inicjatywy uchwałodawczej, o przygotowanie wraz z uczniami wniosku do przewodniczących rad o podjęcie uchwały umożliwiającej taką inicjatywę, na mocy art. 241 kodeksu postępowania administracyjnego.

Materiał do ćwiczenia

O tym, jak napisać taki wniosek, możemy przeczytać pod adresem: http://www.batory.org.pl/ftp/korupcja/sciagawka2_skargi_i_wnioski.pdf.

4. Młodzieżowa rada gminy

Miniwykład

Jednym ze sposobów zainteresowania młodzieży sprawami lokalnymi i systematycznego zaangażowania ich w życie swojej społeczności jest powołanie, a następnie działalność młodzieżowej rady gminy. Gremium to może być utworzone w gminie na podstawie art. 5b ustawy o samorządzie gminnym. Możliwość ta wpisana jest w działania podejmowane przez gminę na rzecz wspierania i upowszechniania idei samorządowej wśród jej mieszkańców, ze szczególnym uwzględnieniem młodzieży. Warto, prowadząc zajęcia dotyczące samorządu terytorialnego, poświęcić trochę czasu tej kwestii.

Ćwiczenie 4.1. Młodzieżowa rada w twojej gminie

Metoda: wizyta eksperta, ankieta

Warto zastanowić się, dlaczego i w jaki sposób samorzady lokalne powinny wspierać działania młodych ludzi. Możemy sprawdzić, czy w gminie została powołana młodzieżowa rada gminy. Jeżeli tak, warto zaprosić przewodniczącego takiej rady lub jej radnego na spotkanie z uczniami poświęcone pracy młodzieżowej rady gminy, przyszłych wyborów do niej oraz zalet owego gremium.

Uczniowie mogą przygotować specjalną ankietę, której przeprowadzenie wśród młodzieży pozwoliłoby uzyskać informację o tym, jakie oczekiwania ma ona wobec takiej rady, gdyby powstała ona w ich gminie. Chodzi o to, by ankietę pokazała potrzeby, problemy i trudności lokalnej młodzieży. Ankietę tę warto potem przeprowadzić w waszej szkole, a także po wcześniejszym porozumieniu się z uczniami innych szkół. Z uzyskanymi wynikami można zapoznać radnych z rady gminy waszej miejscowości, którzy być może, poznawszy je, zdecydowaliby się na powołanie takiej rady.

Materiały do ćwiczenia

Przy rozmowie przydatny może być materiał Centrum Edukacji Obywatelskiej: http://www.ceo.org.pl/sites/default/files/CEO/davBinary/Publikacje/broszura_mob.pdf.

Materiały dodatkowe

Informacje na temat młodzieżowych rad gmin, zasad ich powoływania i funkcjonowania oraz przykłady dobrych praktyk znajdziemy na stronie <http://www.mlodzielowarada.org.pl/>. Warto też zajrzeć na stronę <http://gramywrade.pl/> poświęconej projektowi, w ramach którego rozgrywana jest gra będąca symulacją działalności młodzieżowej rady gminy.

5. Uprawnienia i obowiązki radnego

Ćwiczenie 5.1. Obowiązki radnego

 Metoda: burza mózgów, praca w grupach, praca z Internetem

Pytamy uczniów, jakie prawa i obowiązki, ich zdaniem, związane są z pełnieniem funkcji radnego w gminie. Wśród odpowiedzi mogą znaleźć się m.in.: udział w pracach rady (sejmiku) oraz komisjach, utrzymywanie więzi z mieszkańcami (poprzez dyżury radnych, kontakty z mieszkańcami: osobiste, telefoniczne lub z wykorzystywaniem poczty elektronicznej), ochrona prawna przewidziana dla funkcjonariuszy publicznych, dieta za udział w pracach rady, ochrona trwałości stosunku pracy oraz zwolnienia od pracy, obowiązek składania oświadczeń majątkowych, zakaz dodatkowych zajęć, które mogłyby podważyć zaufanie, ograniczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej.

Ćwiczenie 5.2. Wynagrodzenie radnego

 Metoda: praca w grupach, praca z Internetem

Dzielimy uczniów na grupy i prosimy ich, by w ramach pracy domowej znaleźli informacje na temat zasad obliczania diety radnych w ich gminie, powiecie i województwie. Jeśli nie będzie ich w Biuletynie Informacji Publicznej, można złożyć wniosek w trybie ustawy o dostępie do informacji publicznej.

Ćwiczenie 5.3. List do radnego

 Metoda: praca w grupach

Podstawową zaletą ustroju demokratycznego jest to, że obywatele mogą bezpośrednio decydować o swoim kraju lub mieście. W tym celu warto uczestniczyć w życiu publicznym, nie tylko poprzez wybory, lecz także poprzez zgłaszanie swoich wniosków czy skarg do wybieranych przez mieszkańców przedstawicieli w samorządzie terytorialnym. Proponujemy, aby uczniowie przygotowali list do radnego, w którym zwróciliby uwagę na, ich zdaniem, ważne kwestie dla ich własnej gminy wymagające, według nich, interwencji lub poprawy. Mogą one dotyczyć zarówno problemów bardziej ogólnych, jak np. przyszłość młodych osób, bezrobocie, ochrona środowiska, jak i kwestii bieżących, związanych np. z koniecznością naprawy chodnika, załatwienia dziury w jezdni, uporządkowania terenu zielonego czy też oferty zajęć w lokalnym domu kultury. Tego typu listy można doręczyć radnym osobiście, przychodząc na ich dyżur w urzędzie gminy, za pośrednictwem poczty, kierując je na urząd gminy, lub elektronicznie, wykorzystując podawane przez niektórych radnych adresy poczty elektronicznej na stronach urzędów. W tym ostatnim wypadku będzie to też możliwość sprawdzenia, czy taki radny rzeczywiście korzysta z poczty elektronicznej i odpowiada swoim wyborcom.

6. Rozwiązania antykorupcyjne w samorządzie terytorialnym

Miniwykład

W przyjętych rozwiązaniach prawnych dotyczących samorządu terytorialnego możemy znaleźć regulacje mające na celu przeciwdziałanie korupcji, nepotyzmowi, konfliktowi interesu czy nadużywaniu funkcji do własnych prywatnych interesów. Na skuteczne kształtowanie

postaw etycznych funkcjonariuszy publicznych składają się nie tylko zakazy, nakazy i inne ograniczenia o charakterze antykorupcyjnym oraz sankcje za ich naruszenie, ale także instrumenty związane z kształtowaniem etosu służby publicznej (np. akt ślubowania radnego, kodeksy etyczne pracowników samorządowych). W związku z tym, przy okazji omawiania tematyki samorządowej, warto zwrócić uwagę także na te aspekty.

Ćwiczenie 6.1. Mity na temat korupcji

 Metoda: praca indywidualna, praca w grupach, wizyta eksperta

Rozdajemy uczniom lub grupom uczniów zamieszczone poniżej mity związane z korupcją (bez zawartych pod nimi odpowiedzi). Zadaniem uczniów jest przeanalizowanie podanych twierdzeń, oznaczenie ich mianem prawdy lub fałszu, a następnie przedstawienie na forum klasy swoich odpowiedzi i argumentów za wybranym stanowiskiem. Uzupełnieniem takich zajęć może być zaproszenie prokuratora, policjanta lub przedstawiciela Centralnego Biura Antykorupcyjnego, który opowie uczniom o praktykach korupcyjnych i ściganiu przestępstw z nimi związanych.

Materiały do ćwiczenia²⁹

1. Korupcja może być korzystna – „oliwi” niesprawną maszyną urzędniczą i przyczynia się do bardziej dynamicznego rozwoju ekonomicznego.

NIEPRAWDA! Koszty społeczne, poniesione w wyniku decyzji podjętej z innych przyczyn niż merytoryczne, są wielokrotnie wyższe niż ewentualne korzyści wynikające ze sprawności działania.

2. Drobną korupcją nikomu nie szkodzi – nie ma nic złego w tym, że dam kanarowi w łapę.

NIEPRAWDA! System, w którym nie płacimy za bilety i od czasu do czasu wręczamy łapówkę kontrolerowi (niższą od przepisowej kary za jazdę na gapę), jest szkodliwy dla całego społeczeństwa, narażając bowiem MZK na szkodę (brak dochodów z biletów i z kar), zmuszamy je do podnoszenia cen biletów, uniemożliwiamy modernizację pojazdów i podwyższenie pensji kierowcom (i kontrolerom). Ten sam mechanizm działa w przypadku każdej korupcji np. nieuczciwie wygranych przetargów – tracimy na tym wszyscy.

3. Ludzie dają się korumpować, bo za mało zarabiają.

NIEPRAWDA! Decyzja o tym, czy dać / wziąć łapówkę, odwołuje się do naszego systemu wartości – jest wyborem moralnym, nie finansowym. Najlepszym dowodem na to jest fakt, że w afery finansowe bywają wplątani urzędnicy wszystkich szczebli – zarówno ci o stosunkowo niskich dochodach, jak i ci o bardzo wysokich.

²⁹ Opracowanie na podstawie materiału Programu Przeciw Korupcji Fundacji im. Stefana Batorego

4. Popełnia przestępstwo tylko ten, kto bierze.

NIEPRAWDA! Prawo mówi o korupcji czynnej (dawanie) i biernej (branie) – obie są karalne.

5. Korupcja jest wszędzie taka sama.

NIEPRAWDA! Istnieją państwa (choćby Dania), w których korupcja jest na minimalnym poziomie, a wśród obywateli nie ma praktycznie najmniejszego przyzwolenia na takie praktyki. W innych państwach (np. w Hong Kongu) udało się ją zdecydowanie ograniczyć.

6. Przeciętny obywatel jest wobec korupcji całkowicie bezradny.

NIEPRAWDA! Masz wiele możliwości działania – nie musisz się zgadzać na korupcję. Możesz włączyć się w działania organizacji zwalczających to szkodliwe zjawisko, a przede wszystkim nie musisz dawać ani brać łapówek!

7. Korupcja jest uwarunkowana kulturowo.

TAK, ALE: Kulturę życia społecznego należy kształtować – jest to zadanie długofalowe, ale możliwe do wykonania.

8. Korupcję trudno udowodnić, gdyż obu stronom (dającej i biorącej) zależy na tym, żeby rzecz się nie wydała.

TAK, ALE: Można i trzeba dążyć do tego, aby ludzie przerywali związaną z tym zмовę milczenia. W końcu osoba, która po raz dziesiąty zmuszana jest do wręczenia łapówki, prędzej czy później zechce całą rzecz ujawnić. Także metody operacyjne stosowane przez policję czy CBA (np. podsłuchy, łapówka kontrolowana) przyczyniają się do ujawniania przestępstw korupcyjnych.

9. Nie da się przekonać ludzi, żeby nie dawali łapówek.

NIEPRAWDA! Muszą tylko zrozumieć, że mimo doraźnej korzyści w ogólnym rozrachunku tylko na tym tracą, że są po prostu okradani.

Ćwiczenie 6.2. Sposoby aktywności obywatelskiej w walce z nieprawidłowościami w samorządzie terytorialnym

 Metoda: kazus, burza mózgów, praca w grupach, w koło Macieju

Zamiast wprowadzenia do zajęć prosimy uczestników o wysłuchanie kazusu (dla ułatwienia można wcześniej zapisać kazus na tablicy lub flipcharcie albo wyświetlić na rzutniku) i zastanowienie się, co można zrobić w przedstawionej sytuacji.

Kazus

W miejscowości Paprotki Dolne od trzech kadencji rządzi ten sam burmistrz, który wraz z resztą wyższych urzędników miejskich tworzy grupę towarzysko-rodzinną, której funkcjonowanie opiera się na zasadzie wzajemności. Większość stanowisk w urzędach samorządowych została obsadzona przez działaczy partyjnych związanych z burmistrzem. Dzięki temu

wszyscy oni są zadowoleni, gdyż powiązania z lokalnymi przedsiębiorcami ułatwiają też uzyskanie dodatkowych zarobków. Niestety, do grona niezadowolonych należy reszta mieszkańców, która uważa, że poprzez rządy tego „układu”, działania władz szkodzą mieszkańcom, panuje łapówkarstwo i rozrzutność miejskimi pieniędzmi, nepotyzm (obsadzanie stanowisk swoimi znajomymi, osobami bez koniecznych kwalifikacji), a policja nie interesuje się działalnością władz samorządowych, gdyż komendant jest dobrym znajomym burmistrza.

Podczas omawiania należy zwrócić uwagę na następujące działania:

- • • podjęcie indywidualnej „walki”;
- • • szukanie pomocy u innej instytucji lub organizacji;
- • • zrzeczenie się zainteresowanych osób mających wspólny problem w jedną grupę i podjęcie wspólnego działania.

Po zakończeniu dyskusji należy rozdać uczniom kopie poniższej tabeli i poprosić ich o uzupełnienie jej w odniesieniu do analizowanej wcześniej sytuacji, a następnie o podzielenie się chętnych swoimi przemyśleniami z całą grupą. Warto w tym miejscu przeprowadzić burzę mózgów, aby zebrać propozycje dotyczące korzyści, jakie mogą mieć ludzie ze wspólnego, grupowego działania.

Na koniec tego ćwiczenia można podpowiedzieć uczniom, że w przypadku opisanej sytuacji niezadowoleni obywatele mogliby utworzyć własną grupę, np. stowarzyszenie, której celem miałyby być monitoring (obserwacja działań) lokalnego samorządu. Taka grupa mogłaby otrzymać wsparcie od organizacji antykorupcyjnych w formie przygotowania jej członków do obserwacji władz samorządowych. Efektem ich działań mógłby być wzrost aktywności społecznej obywateli oraz wykrycie nieprawidłowości w funkcjonowaniu miasta, związanych z naruszaniem przepisów prawnych (np. ustawy o zamówieniach publicznych czy ustawy o pracownikach samorządowych). Dzięki temu przeciwko burmistrzowi mogłoby zostać wszczęte śledztwo przez prokuraturę. Niezadowoleni z działalności władz lokalnych mieszkańcy mogliby utworzyć także własny komitet wyborczy, który wystartowałby w wyborach do rady gminy. Być może udałoby się wtedy przekonać mieszkańców do swoich postulatów i drogą wyborów samorządowych doprowadzić do zmiany prawa lokalnego oraz istniejącej praktyki.

Materiały do ćwiczenia

Decyzja	Zalety	Wady
Podjęcie samodzielnego działania		
Zwrócenie się do istniejącej instytucji lub organizacji zajmującej się tym problemem		
Stworzenie grupy wspólnie działających osób		

7. Współpraca samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi

Miniwykład

Organizacje pozarządowe to wszystkie podmioty, które nie są organami lub jednostkami podległymi administracji publicznej oraz których działalność nie jest nastawiona na osiągnięcie zysku. Czasami o organizacjach pozarządowych mówi się „trzeci sektor”, w odróżnieniu od sektora publicznego (administracji) oraz sektora prywatnego (biznesu) nastawionego na osiągnięcie zysku. Przede wszystkim są to stowarzyszenia i fundacje oraz niektóre kościelne osoby prawne. Jednostki samorządu terytorialnego (gminy, powiaty, województwa) są głównym partnerem organizacji pozarządowych. Organizacje pozarządowe działające na danym terytorium i prowadzące działalność pożytku publicznego mogą uczestniczyć w realizacji zadań publicznych. Ich współpraca z administracją może mieć zasadniczo dwie formy: **pozafinansową** (np. konsultowanie z organizacjami pozarządowymi projektów aktów normatywnych w dziedzinach dotyczących działalności statutowej organizacji, tworzenie wspólnych zespołów konsultacyjnych o charakterze doradczym lub inicjatywnym, wzajemne informowanie się o planowanych kierunkach działalności i współdziałania w celu zharmonizowania tych kierunków, promocja i pomoc w organizacji wolontariatu, udostępnianie organizacjom pomieszczeń będących w dyspozycji samorządu) oraz **finansową**, która polega na przyznawaniu dotacji w organizowanych konkursach ofert.

Ćwiczenie 7.1. Inicjatywy obywatelskie w twojej miejscowości

 Metoda: wizyta eksperta

Zaprośmy na zajęcia przedstawiciela organizacji pozarządowej, członka lokalnej rady działalności pożytku publicznego lub pełnomocnika prezydenta, burmistrza czy starosty ds. organizacji pozarządowych, który może opowiedzieć o sytuacji trzeciego sektora w waszej miejscowości czy też podać przykłady ciekawych inicjatyw obywatelskich. Można też umówić się z jakąś lokalną organizacją pozarządową i złożyć wizytę w jej siedzibie. Warto też odwiedzić instytucję wspierającą organizacje trzeciego sektora, np. Centrum Wspierania Organizacji Pozarządowych.

Ćwiczenie 7.2. Organizacje pozarządowe a realizacja zadań publicznych

 Metoda: praca indywidualna

Dowiedzmy się, czy na terenie naszego powiatu występują przypadki zlecenia przez samorząd wykonywania zadań publicznych należących do samorządu terytorialnego organizacjom pozarządowym. Jakich spraw dotyczy tego rodzaju współpraca oraz jakie przepisy regulują tego typu działalność? Omawiamy to na konkretnych przykładach. Informacje z tym związane możemy znaleźć na stronie internetowej urzędu lub też poprosić uczniów, by poszukali ich wśród lokalnych organizacji pozarządowych, których większość bez wątpienia realizuje na zlecenie gminy czy powiatu tego typu zadania.

Ćwiczenie 7.3. Wspólna inicjatywa

 Metoda: zależy od formy wybranej aktywności

We współpracy z lokalną organizacją pozarządową przygotujemy jakąś inicjatywę społeczną, którą przeprowadzimy w trakcie zajęć lub też poza nimi. Może być to happening, zbiórka publiczna, praca przy odmalowaniu świetlicy dla dzieci, zajęcia w przedszkolu, spędzanie czasu z chorymi dziećmi w szpitalu dziecięcym lub wspólny festyn czy warsztaty nordic walking z udziałem seniorów.

Ćwiczenie 7.4. Wolontariat

 Metoda: zależy od formy wybranej aktywności

Warto zaangażować młodzież w wolontariat, który jest bezpłatnym, dobrowolnym, świadomym działaniem na rzecz innych, wykraczającym poza związki rodzinno-koleżeńsko-przyjacielskie. Wolontariuszem jest osoba, która ochotniczo i bez wynagrodzenia wykonuje świadczenia na zasadach określonych w ustawie o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Być może w waszym mieście działa biuro wolontariatu, prowadzące pośrednictwo pracy dla wolontariuszy. W tym wypadku można zaprosić przedstawiciela tej instytucji na spotkanie z uczniami lub udać się z nimi do takiego centrum. Adresy organizacji wspierających wolontariat oraz inne przydatne w tym zakresie informacje znajdziemy na stronie: www.wolontariat.org.pl.

Materiały dodatkowe

Przydatne strony internetowe dotyczące organizacji pozarządowych:

www.ngo.pl: największy portal w Polsce zajmujący się tematyką społeczeństwa obywatelskiego. Na bieżąco informuje o działaniach prowadzonych przez organizacje pozarządowe. Jest również źródłem informacji dla mediów, biznesu, instytucji publicznych oraz jednostek samorządu terytorialnego, które współpracują z organizacjami bądź są zainteresowane nawiązaniem takiej współpracy.

www.pozytek.gov.pl: strona Departamentu Pożytku Publicznego Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej dotycząca warunków organizacji pozarządowych i innych podmiotów prowadzących działalność pożytku publicznego, a także dla współpracy administracji publicznej z trzecim sektorem.

***Prawo dostępu
do informacji
publicznej***

III etap edukacyjny

17. Gmina jako wspólnota mieszkańców. Uczeń:
- 5) pisze podanie, krótki list w sprawie publicznej i wypełnia prosty druk urzędowy;
  - 6) odwiedza urząd gminy i dowiadyuje się, w jakim wydziale można załatwić wybrane sprawy.

IV etap edukacyjny, zakres podstawowy

1. Młody obywatel w urzędzie. Uczeń:
- 4) uzyskuje informację publiczną na zadany temat w odpowiednim urzędzie;
  - 5) wyjaśnia, co może zrobić obywatel, gdy nie zgadza się z decyzją urzędu;
  - 6) sporządza urzędowy wniosek, skargę i odwołanie.

IV etap edukacyjny, zakres rozszerzony

34. Prawo administracyjne. Uczeń:
- 1) odróżnia akty administracyjne od innego rodzaju dokumentów; rozpoznaje, kiedy akt administracyjny jest ważny; (...).

Jarosław Ruszewski

Prawo dostępu do informacji publicznej

Miniwykład

Prawo dostępu do informacji zostało zagwarantowane w art. 61 Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r., a jego uszczegółowienie znajduje się w ustawie o dostępie do informacji publicznej z dnia 6 września 2001 r. Nowoczesne państwo demokratyczne nie może sprawnie funkcjonować, jeżeli nie otworzy się na potrzeby swoich obywateli w zakresie powszechności informacji o sprawach publicznych. Mieszkaniec, który orientuje się w stanie spraw publicznych na swoim obszarze i korzysta z możliwości, jakie daje dostęp do informacji publicznych, staje się bardziej świadomy w dokonywanych przez siebie wyborach. Standardem państw o ugruntowanej demokracji jest to, że jawność życia publicznego jest powszechnie akceptowana. Sięgając do najwcześniejszych wzorców europejskich, należy tu wskazać na rozwiązania szwedzkie, które pod koniec XVIII w. zawierały prawo do informacji jako jedno z praw obywatelskich. Szwedzka ustawa konstytucyjna z 1776 r. o wolności prasy jest pierwszym znanym na świecie prawem dotyczącym jawności i dostępu do dokumentów publicznych. Co ciekawe, uchwalenie tej ustawy było wynikiem sporu dwóch partii politycznych, podczas którego jedna z nich, przeczuwając rychłe przejście do opozycji, przeforsowała regulację gwarantującą opozycji prawo druku oraz swobodnego rozpowszechniania faktów i opinii.

Dostęp do informacji publicznej ma dziś wpływ na realizację wielu zadań o charakterze edukacyjnym, społecznym czy uświadamiającym. Przyczynia się również do zapobiegania zjawisku korupcji i zwalczania go. Właściwie pojmowana jawność działania ma też uczynić z każdego obywatela czynnego i bardziej świadomego uczestnika wydarzeń publicznych. Nie zawsze poprzez pełnienie jakiejś funkcji przedstawicielskiej, lecz także poprzez działania o charakterze uświadamiającym i edukacyjnym.

1. Czym jest informacja publiczna?

Definicja

Zgodnie z ustawą o dostępie do informacji publicznej informacją publiczną jest każda informacja o sprawach publicznych. Jest to bardzo szeroka definicja, która wskazuje, że w zakres informacji publicznej wchodzi wszelkie informacje będące w posiadaniu danego podmiotu, jeżeli tylko dotyczą spraw publicznych.

Ćwiczenie 1.1. Mam prawo do informacji publicznej

 Metoda: praca indywidualna, praca w grupach, w koło Macieju

W celu uszczegółowienia pojęcia informacji publicznej zwracamy się do uczniów z prośbą, aby każdy z nich indywidualnie dokończył (pisemnie lub ustnie) następujące zdanie: „Mam prawo do informacji publicznej, czyli...”. Następnie każdy uczeń odczytuje lub wygłasza swoją propozycję. Można także przeprowadzić to ćwiczenie w grupach.

Aby ułatwić zadanie, wcześniej zapisać na tablicy lub wyświetlić na rzutniku art. 61 Konstytucji RP, mówiący o prawie dostępu do informacji publicznej. Należy pamiętać, że każda informacja o sprawach publicznych stanowi informację publiczną. Dlatego odpowiedzi uczniów powinny być korygowane jedynie pod tym kątem. Przykłady dokończenia zdania „Mam prawo do informacji publicznej, czyli...”:

- • • mam prawo wstępu na posiedzenie rady miasta”;
- • • mam prawo uzyskać w urzędzie protokół z posiedzenia komisji oświaty i wychowania;
- • • mogę uzyskać wgląd w budżet gminy na dany rok;
- • • mogę dowiedzieć się, czy władze planują likwidację szkoły;
- • • mogę dowiedzieć się, ile kosztował remont przedszkola;
- • • mogę dowiedzieć się, czy będzie budowane schronisko dla zwierząt;
- • • mogę zapytać, jakie wynagrodzenie miesięcznie pobiera osoba pełniącą funkcję skarbnika gminy.

Na zakończenie tego ćwiczenia należy podkreślić, że prawo do informacji publicznej przysługuje każdemu, a więc może jej żądać: cudzoziemiec, obywatel RP, osoba indywidualna, osoba prawna (np. stowarzyszenie, fundacja, spółka, spółdzielnia, instytucja państwowa).

Materiały do ćwiczenia

Art. 61 Konstytucji RP

1. Obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. Prawo to obejmuje również uzyskiwanie informacji

o działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego, a także innych osób oraz jednostek organizacyjnych w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa.

2. Prawo do uzyskiwania informacji obejmuje dostęp do dokumentów oraz wstęp na posiedzenia kolejalnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów, z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu.

2. Formy udostępniania informacji publicznej

Ćwiczenie 2.1. Jak uzyskać informację publiczną

 Metoda: burza mózgów

Pytamy uczniów, w jaki sposób możemy uzyskać informację publiczną. Zapisujemy na tablicy wymieniane propozycje. Następnie podajemy formy udostępniania informacji publicznej przewidziane przez ustawę o dostępie do informacji publicznej, o ile nie zostały one wskazane przez uczniów:

- • • dostęp do posiedzeń kolejalnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów (np. sesje rady gminy czy sejmiku województwa);
- • • udostępnianie materiałów, w tym audiowizualnych i teleinformatycznych, dokumentujących posiedzenia kolejalnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów;
- • • wgląd do dokumentów urzędowych;
- • • uzyskanie informacji przetworzonej;
- • • ogłaszanie informacji publicznych w Biuletynie Informacji Publicznej;
- • • udostępnianie informacji na wniosek, w formie ustnej lub pisemnej;
- • • udostępnianie informacji w drodze wyłożenia lub wywieszenia w miejscach ogólnie dostępnych;
- • • udostępnianie informacji przez zainstalowanie w miejscach ogólnie dostępnych urządzenia umożliwiającego zapoznanie się z tą informacją.

Jak widać, lista możliwości uzyskania informacji publicznej jest bardzo duża. W praktyce korzystamy głównie z informacji zamieszczonych na stronach BIP, uzyskiwanych w odpowiedzi na złożone wnioski oraz poprzez udział w posiedzeniach kolejalnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów, z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu. Warunki te spełniają: Sejm, Senat, rady gmin, rady powiatów

i sejmiki województw. Dodatkowo z przepisów ustaw samorządowych wynika, że każdy ma prawo wstępu na posiedzenia komisji rady gminy, powiatu czy sejmiku województwa.

Materiał dodatkowy

Przekształcenie informacji publicznej – zabieg o wymiarze czysto technicznym, odnoszący się jedynie do zewnętrznej formy danej informacji. Oznacza wyłącznie zmianę nośnika danych informacji publicznej, bez ingerencji w jej treść. Tylko w związku z przekształceniem wiąże się możliwość pobrania stosownych opłat.

Przetworzenie informacji publicznej – działania zmieniające informację już istniejącą. Przy przetworzeniu mamy do czynienia z pewnym wysiłkiem osoby, zmierzającym do otrzymania wyniku na podstawie posiadanych już danych. Połączenie posiadanych informacji ma sprawić, że otrzymamy nową informację. Przetworzenie to inaczej proces polegający na kompilacji posiadanych informacji, w wyniku którego otrzymamy nową treść lub całkiem nową informację.

Przykładem przekształcenia informacji będzie sporządzenie protokołu na piśmie, po odsłuchaniu informacji zawartej na taśmach magnetofonowych, przykładem przetworzenia będzie dokonanie pewnych porównań czy zestawień na podstawie otrzymanego protokołu.

Przekształceniem będzie zeskanowanie danej umowy i przesłanie jej pocztą elektroniczną, **przetworzeniem** zaś porównanie dwóch umów przedmiotowo jednorodnych, podpisywanych np. przez dwóch kolejnych wójtów, i wykazanie różnic pomiędzy nimi.

Ćwiczenie 2.2. Sesja rady gminy

Metoda: wizyta w urzędzie

Dobrą metodą na przybliżenie uczniom działalności rady gminy jest zapoznanie się z nią w praktyce. Możemy to zrobić, decydując się na bezpośrednie uczestnictwo wraz z uczniami w takiej sesji. Rada gminy obraduje na sesjach zwoływanych przez przewodniczącego w miarę potrzeby, nie rzadziej jednak niż raz na kwartał. Informacja o planowanej sesji powinna być ogólnodostępna również za pośrednictwem BIP i strony internetowej urzędu. Posiedzenia rady są jawne i nie musimy zapowiadać swojego uczestnictwa. Jednak ze względów organizacyjnych warto zgłosić taki zamiar wcześniej, zawiadamiając o tym przewodniczącego rady gminy. W tym celu powinniśmy wystąpić z odpowiednim pismem skierowanym na adres urzędu gminy. Warto w przekazywanej informacji wskazać, ile osób wybiera się na sesję i czy grupa zamierza uczestniczyć w całym posiedzeniu rady gminy, czy też tylko w jej części. Organy władzy publicznej są zobowiązane zapewnić

lokalowe lub techniczne środki umożliwiające uczestnictwo zainteresowanych osób.

Zanim uczniowie wybiorą się na sesję, warto przybliżyć im kompetencje rady gminy oraz zasady prowadzenia obrad i takich kwestii, jak np. kworum, udzielanie głosu przez przewodniczącego, głosowanie, interpelacja, zapytania radnych.

Innym sposobem umożliwiającym zapoznanie się z posiedzeniami rady gminy na żywo jest coraz częściej praktykowana w wielu samorządach możliwość śledzenia sesji rady gminy on-line. W tym przypadku potrzebujemy tylko połączenia z Internetem, co często, z uwagi na kwestie organizacyjne, może być łatwiejszym rozwiązaniem.

Bez względu na to, czy uczestniczyliśmy w sesji rady gminy, czy też oglądaliśmy ją za pośrednictwem Internetu, warto po jej zakończeniu zapytać uczniów o ich wrażenia dotyczące pracy tego gremium (ich wyobrażenia a rzeczywistość, aktywność radnych, porządek w trakcie posiedzenia itp.).

3. Biuletyn Informacji Publicznej (BIP)

Miniwykład

Przed rozpoczęciem szukania informacji publicznej należy przede wszystkim ustalić, która instytucja jest w jej posiadaniu. Dlatego w pierwszej kolejności zaleca się zajrzeć do jej Biuletynu Informacji Publicznej (BIP), który jest urzędowym publikatorem teleinformatycznym służącym powszechnemu bezpłatnemu dostępowi do informacji publicznej. Biuletyn taki powinna prowadzić w Internecie każda instytucja publiczna. Dostęp do informacji zawartych w BIP możliwy jest poprzez:

- • • stronę główną Biuletynu znajdującą się pod adresem www.bip.gov.pl, zawierającą podstawowe informacje o podmiotach (nazwa, dane teleadresowe, informacje o redaktorze strony) wraz z odsyłaczami do stron podmiotowych;
- • • strony przygotowane przez instytucje ustawowo zobowiązane do ich prowadzenia, z informacjami o własnej działalności. Każda instytucja publiczna (gmina, ministerstwo, inspekcja, policja itp.) na swojej stronie internetowej ma obowiązek zamieścić odnośnik do przypisanej jej witryny BIP, wykorzystując przy tym charakterystyczne białoczerwone logo.

Z uwagi na to, że w BIP musi być zawartych wiele istotnych informacji, pozwala to

obywatelom na uzyskanie przydatnych im materiałów bez konieczności wychodzenia z domu. Biuletyn zapewnia także anonimowość.

Ćwiczenie 3.1. Analiza BIP

 Metoda: praca z Internetem, praca w parach, dyskusja

Dla lepszego zrozumienia, czym jest BIP i jakie zawiera informacje, możemy, korzystając z Internetu, obejrzeć stronę BIP własnej jednostki samorządu terytorialnego (np. urzędu gminy czy miasta) i na jej przykładzie omówić z uczniami zakres wiadomości tam zamieszczonych. Możemy też poprosić uczniów, by sami znaleźli zamieszczone w BIP określone informacje, a następnie na kolejnym spotkaniu omówili swoje wyniki.

Przykłady materiałów do znalezienia w BIP:

- • • uchwała rady gminy (np. dotycząca nazwania ulicy w mieście);
- • • informacja o ogłoszonych konsultacjach społecznych (np. planu zagospodarowania przestrzennego);
- • • oświadczenia majątkowe radnych (np. szefów klubów radnych);
- • • ogłoszenia o naborze na wolne stanowiska w urzędzie (np. w 2013 r.);
- • • ogłoszenie o przetargu (np. na przebudowę ulicy).

Podczas omówienia wyników pracy możemy zapytać uczniów, czy dane informacje było łatwo odnaleźć, czy trudno; czy zadanie wymagało od nich poświęcenia małej czy dużej ilości czasu i z jakiego powodu (np. z uwagi na to, że dokumenty były nienazwane, że oświadczenia majątkowe radnych zamieszczono zbiorczo bez wyszczególniania ich nazwisk lub też określone dokumenty znajdowały się w innych folderach). Warto też zwrócić uwagę uczniów na to, że informacje zamieszczone w BIP powinny być aktualne oraz że podstawową zasadą witryny BIP jest jej czytelność (użytkownik strony BIP nie powinien być zmuszany do wykazywania się przy korzystaniu z niej szczególnymi umiejętnościami informatycznymi).

Materiały do ćwiczenia

Przykładowa analiza prawno-faktyczna stron Biuletynów Informacji Publicznej podlaskich jednostek samorządu terytorialnego znajduje się w raporcie pod adresem: http://www.jawnosc.pl/files/raport_jiK_II.pdf.

4. Wniosek o udostępnienie informacji publicznej

Miniwykład

Jeżeli poszukiwanej informacji nie ma w BIP ani nie została ona upowszechniona w żaden inny sposób, to możemy złożyć wniosek o jej udostępnienie. We wniosku określamy sposób i formę udzielenia informacji. Wniosek taki może być złożony ustnie, pisemnie, telefonicznie lub za pośrednictwem poczty elektronicznej. Jeśli informacja może być przekazana niezwłocznie, w formie ustnej lub pisemnej, osoba występująca o informację nie ma obowiązku składania pisemnego wniosku.

Bez wątplenia najlepszą formą – także dla celów dowodowych i ze względu na możliwości skontrolowania tego, czy otrzymamy odpowiedź na nasz wniosek we wskazanym terminie – jest złożenie wniosku w formie elektronicznej lub pisemnej. W przypadku złożenia wniosku na piśmie powinno się go przygotować w dwóch kopiach. Jedną kopię składamy w biurze podawczym czy sekretariacie, a na drugiej prosimy o poświadczenie złożenia wniosku opatrzone pieczęcią, podpisem i datą. Wniosek można także wysłać listem poleconym. Potwierdzenie osobistego złożenia wniosku lub nadania go listem poleconym, a także wysłania za pośrednictwem poczty elektronicznej powinniśmy starannie przechowywać. Stanowi to ważny dowód tego, że wniosek został złożony do określonej instytucji w ściśle określonym terminie. Ponadto potwierdzenie to umożliwi nam wystąpienie w sytuacji bezczynności ze skargą do wojewódzkiego sądu administracyjnego. Jeśli organ w terminie ustalonym przez prawo nie podjął żadnych czynności w sprawie lub nie zakończył postępowania wydaniem decyzji czy nie podjął czynności, do której był zobowiązany – pozostaje w bezczynności. Informacja publiczna powinna być udostępniona niezwłocznie, nie później niż w ciągu 14 dni.

Ćwiczenie 4.1. Sporządzamy wniosek o udostępnienie informacji publicznej

 Metoda: praca indywidualna, praca w grupach

Proponujemy uczniom przygotowanie przykładowego wniosku o udostępnienie informacji publicznej (indywidualnie lub w grupach). W piśmie należy określić sposób i formę udostępnienia interesującej nas informacji. Podmiot, do którego występujemy z wnioskiem, jest związany w tym zakresie treścią naszego wniosku. Jeśli, przykładowo, wnioskowaliśmy o przestanie skanów określonych dokumentów, urząd nie może autorytatywnie stwierdzić, że owszem, udostępni informacje, jednak tylko na miejscu do wglądu.

To wnioskodawca decyduje, w jakiej formie i w jaki sposób uzyska określone informacje. Jeśli organ nie może spełnić wniosku co do sposobu lub formy udostępnienia informacji, powinien powiadomić o tym wnioskodawcę i wskazać, w jaki inny sposób jest w stanie mu zadośćuczynić. Jeśli w ciągu 14 dni wnioskodawca nie złoży wniosku o udostępnienie informacji w sposób lub w formie wskazanych w powiadomieniu (czyli, w praktyce, nie zmieni swojego zdania co do formy czy sposobu udostępnienia) lub też nie odpowie na powiadomienie, organ może umorzyć postępowanie, wydając w tym zakresie decyzję administracyjną.

Przykładowy wzór wniosku znajduje się poniżej. Dla lepszego opanowania materiału można zdecydować się na złożenie 2–3 przygotowanych w ramach ćwiczenia wniosków do właściwych instytucji publicznych, biorąc pod uwagę interesujące uczniów zagadnienia. Uzyskane później informacje można przedstawić na forum klasy. Warto też zwrócić uwagę na terminowość uzyskanych odpowiedzi oraz ich treść (czy rzeczywiście odpowiada na postawione pytania).

Wniosek o udostępnienie informacji publicznej (wzór)

..... Wnioskodawca (imię i nazwisko lub nazwa instytucji; adres, telefon, e-mail)	..... (miejscowość, data)
..... (dokładne oznaczenie organu, do którego skierowany jest wniosek, np. Wójt Gminy...)	
Wniosek o udostępnienie informacji publicznej	
Na podstawie art. 2 ust. 1 i art. 10 ust. 1 ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (Dz. U. Nr 112, poz. 1198 ze zm.) wnoszę o udostępnienie następujących informacji:	
..... (Wskazujemy informację, o której udostępnienie wnioskujemy.)	
..... (Wskazujemy, w jakiej formie chcemy uzyskać informację.)	
Np.: Wnoszę o udostępnienie mi powyższych informacji w następujący sposób:	
– udostępnienie dokumentów do przeglądania (i ewentualnie kopiowania) w urzędzie w uzgodnionym terminie;	
– przesłanie informacji pocztą elektroniczną na adres poczty elektronicznej:	
– przesłanie informacji pocztą na podany powyżej adres;	
– inny sposób:	
.....	..... (podpis wnioskodawcy)

Warto podkreślić, że dostęp do informacji publicznej jest bezpłatny. Oznacza to, że nie można pobierać jakichkolwiek opłat za samo złożenie wniosku o dostęp do informacji publicznej, chyba że zasady udostępnienia danych informacji są uregulowane w przepisach innych ustaw, określających te sprawy odmiennie. Przykładowo przepisem szczególnym w tym zakresie są objęte akty wykonawcze do prawa geodezyjnego i kartograficznego (rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 19 lutego 2004 r. w sprawie wysokości opłat za czynności geodezyjne i kartograficzne oraz udzielanie informacji, a także za wykonywanie wyrysów i wypisów z operatu ewidencyjnego; Dz. U. z dnia 9 marca 2004 r.). Jeżeli zatem inne przepisy przewidują takowe opłaty, ich pobieranie jest prawnie uzasadnione. Należy jednak odróżnić bezpłatność dostępu do informacji publicznej od możliwości ponoszenia przez wnioskodawcę kosztów jej udzielenia (oznacza to, że np. gdy prosimy o dostarczenie informacji na płycie CD, a nie dostarczamy tej płyty, kosztem może być zakup tego nośnika informacji).

5. Odmowa udostępnienia informacji publicznej

Ćwiczenie 5.1. Kiedy można odmówić udostępnienia informacji publicznej

Metoda: burza mózgów

Na początku informujemy uczniów, że prawo dostępu do informacji, podobnie jak inne prawa i wolności człowieka, można w pewnych sytuacjach ograniczyć. Prosimy o zastanowienie się nad tym, co może decydować o takim ograniczeniu. Odpowiedzi zapisujemy na tablicy.

Możemy zadawać pytania pomocnicze, takie jak:

- • • Czy wszystkie dokumenty można przedstawiać zainteresowanym?
- • • Czy policja musi nam przedstawić informację o prowadzonych dochodzeniach i osobach podejrzewanych o popełnienie przestępstwa?
- • • Czy obywatel ma obowiązek przedstawiać władzy informację o sobie, swoich sprawach osobistych lub rodzinnych?

Po zakończeniu burzy mózgów tłumaczymy uczniom, odnosząc się do zapisanych na tablicy przykładów, że dostęp do informacji podlega ograniczeniom, które traktowane są

na zasadzie wyjątku, a ich ustanowienie ma na celu ochronę:

- • • informacji niejawnych lub innych tajemnic ustawowo chronionych – tajemnice określone w ustawach, które ze względu na wagę przedmiotu regulacji mają unormowania ograniczające dostęp do pewnych danych, np. tajemnica skarbową, bankową, telekomunikacyjną, lekarską;
- • • prywatności osoby fizycznej lub tajemnicy przedsiębiorcy – chronimy dobra osobiste, w tym: dane osobowe, życie osobiste, religijne, rodzinne i tajemnicę przedsiębiorcy (przemysłową, handlową, organizacyjną, korporacyjną). Ograniczenie to nie dotyczy informacji o osobach pełniących funkcje publiczne, mających związek z pełnieniem tych funkcji, w tym o warunkach powierzenia im i wykonywania przez nich funkcji, oraz przypadku, gdy osoba fizyczna lub przedsiębiorca rezygnują z przysługującego im prawa do ochrony ich prywatności.

Ćwiczenie 5.2. Dostęp do informacji publicznej w praktyce

 Metoda: praca w grupach, kazusy

Innym sposobem rozmawiania z uczniami na temat dostępu do informacji publicznej jest analiza przypadków. Dzielimy uczniów na kilka grup i każdej z nich przydzielamy po kilka przykładów. Zadaniem grup jest przeanalizowanie opisanych sytuacji i udzielenie odpowiedzi na postawione pytania. Członkowie innych grup mogą dopowiadać swoje uwagi. Prowadzący po prezentacji uczniów podaje właściwą odpowiedź zamieszczoną pod danym przypadkiem.

Kazus 1

Rada Gminy w Bobrowiskach Wielkich podjęła uchwałę, że jej posiedzenia będą się odbywać przy drzwiach zamkniętych. Jako argument wskazano, że dzięki temu radni nie będą się krępować obecnością mieszkańców i lokalnych mediów, a w konsekwencji będą lepiej pracować, gdyż „nie będą popisywać się”, a zajmą się rozpatrywaniem spraw w sposób merytoryczny.

1. Czy w opisanym przypadku dana instytucja miała prawo tak postąpić?
  2. Czy argumenty używane przez radnych były zgodne z obowiązującym prawem?
- Odp. Nie. Zgodnie z ustawą o dostępie do informacji publicznej posiedzenia kolegialnych organów władzy publicznej pochodzących z wyborów powszechnych są jawne i dostępne.

Kazus 2

Rada Miejska w Kozikach postanowiła utajnić protokół ze swoich obrad, tłumacząc zainteresowanym dziennikarzem, że obrady dotyczyły spraw „drażliwych społecznie” i lepiej, by mieszkańcy o tym za wcześnie nie wiedzieli.

1. Czy w opisanym przypadku dana instytucja miała prawo odmówić dostępu do informacji?
2. Czy argumenty używane przez urzędników przy odmowie dostępu do informacji były zgodne z obowiązującym prawem?

Odp. Nie. Rada, tak samo jak inne kolegialne organy władzy publicznej pochodzące z powszechnych wyborów, musi zawsze sporządzić i udostępnić protokoły lub stenogramy ze swoich obrad. Może tego zaniechać jedynie w przypadku udostępnienia materiałów audiowizualnych rejestrujących w pełni te obrady.

Kazus 3

Kazimierz Poszukujący, zamieszkały w gminie Popowo, zwrócił się na piśmie do wójta gminy o przekazanie mu informacji, które organizacje pozarządowe otrzymały w 2013 r. dotacje na realizację zadań publicznych z urzędu. Wójt odmówił mu udzielenia tej informacji, argumentując, że Kazimierz Poszukujący nie uzasadnił swojego wniosku o udostępnienie informacji w sposób wystarczający.

1. Czy w opisanym przypadku dana instytucja miała prawo odmówić dostępu do informacji?
2. Kto – waszym zdaniem – może złożyć wniosek o dostęp do dokumentów?
3. Czy forma, w jakiej zwrócono się o udostępnienie informacji publicznej, była prawidłowa?
4. Czy argumenty używane przez urzędników przy odmowie dostępu do informacji były zgodne z obowiązującym prawem?

Odp. W tym przypadku doszło do złamania prawa, gdyż od osoby wykonującej prawo do informacji publicznej nie wolno żądać wykazania interesu prawnego lub faktycznego, a więc w tej sytuacji Kazimierz Poszukujący nie musiał uzasadniać w żaden sposób swojego wniosku. Żądane przez niego dane mieściły się w pojęciu informacji publicznej, o której mowa w art. 6 ustawy o dostępie do informacji publicznej. W związku z tym, i z uwagi na to, że wnioskodawca nie musiał uzasadniać w żaden sposób swojego wniosku, wójt gminy był zobowiązany do udzielenia danej informacji publicznej. Dlatego doszło w tym przypadku do naruszenia prawa.

Kazus 4

Henryk Bliski złożył w urzędzie miasta wniosek o udostępnienie informacji publicznej, w którym domagał się odpowiedzi na następujące pytania: „Kto sporządził projekt kładki na rzece Sidorce? Ile kosztował ten projekt i z jakich środków został sfinansowany? Kto i kiedy wydał pozwolenie na budowę? Kto będzie wykonawcą kładki? Z jakich środków inwestycja ta zostanie sfinansowana?”. W części wniosku poświęconej na określenie sposobu i formy udostępnienia informacji napisał „kserokopia”. W odpowiedzi otrzymał pisemną odmowę, w której wskazano, że ze względu na szczegółowość pytań udzielenie na nie odpowiedzi wymaga zaangażowania pracowników, a tych z powodu sezonu urlopowego w urzędzie brakuje. Polecono Henrykowi Bliskiemu, aby zwrócił się ponownie z tym

wnioskiem po wakacjach, to będzie szansa, że uzyska wówczas odpowiedzi na nurtujące go pytania.

1. Czy w opisanym przypadku dana instytucja miała prawo odmówić dostępu do informacji?
2. Czy argumenty używane przez urzędników przy odmowie dostępu do informacji były zgodne z obowiązującym prawem?

Odp. W tym przypadku doszło do złamania prawa, gdyż organ jest zobowiązany do udzielenia odpowiedzi na postawione we wniosku pytania. Nie może przy tym powoływać się na podaną w kazusie argumentację. Jeżeli jednak udzielenie informacji pociąga za sobą dodatkowe koszty, to wówczas urząd może pobrać od Henryka Bliskiego opłatę w wysokości odpowiadającej tym kosztom. Należy jednak poinformować wnioskodawcę o wysokości opłaty.

Kazus 5

Walery Toczko, obywatel Ukrainy, zwrócił się do gminnego ośrodka pomocy społecznej z pisemnym wnioskiem o przekazanie mu informacji, czy ośrodek pomaga rzeczowo lub finansowo cudzoziemcom, a jeśli tak, to ilu osobom udzielił takiego wsparcia w 2012 r. W odpowiedzi na swój wniosek Walery Toczko otrzymał pismo pt. „Zawiadomienie”, mówiące o tym, że ośrodek nie może udzielić mu informacji na postawione pytania, gdyż nie jest on polskim obywatelem.

1. Czy w opisanym przypadku dana instytucja miała prawo odmówić dostępu do informacji?
2. Czy forma, w jakiej zwrócono się o udostępnienie informacji publicznej, była prawidłowa?
3. Czy argumenty używane przez urzędników przy odmowie dostępu do informacji były zgodne z obowiązującym prawem?

Odp. Zgodnie z art. 2 ust. 1 ustawy o dostępie do informacji, prawo dostępu do informacji publicznej przysługuje każdemu. Wynika z tego, że odnosi się ono również do osób, które nie mają polskiego obywatelstwa. Od osoby wykonującej prawo do informacji publicznej nie wolno żądać wykazania interesu prawnego lub faktycznego. Sposób zwrócenia się o udostępnienie informacji publicznej był prawidłowy, a na postawione pytania burmistrz powinien przesłać odpowiedź. Odmowa udostępnienia informacji następuje w formie decyzji (można się wtedy od niej odwołać), a nie w formie „zawiadomienia”. W związku z tym doszło tu do złamania prawa.

Kazus 6

Katarzyna Dociekliwa, dziennikarka lokalnej gazety „Okolica”, wystąpiła do przewodniczącego Sejmiku Województwa Nowopowstałego z wnioskiem o udostępnienie jej oświadczeń majątkowych, które radni, zgodnie z obowiązującym prawem, musieli złożyć. W odpowiedzi została poinformowana, że wszystkie interesujące ją oświadczenia majątkowe radnych zostały zamieszczone w Biuletynie Informacji Publicznej sejmiku (a więc na stronie internetowej

Urzędu Marszałkowskiego Województwa Nowopowstałego). Dziennikarka nie zgadza się z uzyskaną odpowiedzią.

1. Czy w opisanym przypadku dana instytucja miała prawo odmówić dostępu do informacji?
2. Czy forma, w jakiej zwrócono się o udostępnienie informacji publicznej, była prawidłowa?
3. Czy argumenty używane przez urzędników przy odmowie dostępu do informacji były zgodne z obowiązującym prawem?

Odp. Udostępnienie informacji publicznej na wniosek nie dotyczy informacji zamieszczonych w BIP. Takie uregulowanie wydaje się racjonalne, gdyż nie jest celowe ponowne udostępnianie informacji publicznej ogłoszonej już wcześniej w Biuletynie, skoro udostępnienie tej informacji w formie elektronicznej umożliwia jej kopiowanie, wydruk, przesłanie oraz przeniesienie na odpowiedni, powszechnie stosowany nośnik danych. W związku z tym, że na stronie BIP są umieszczone wszystkie oświadczenia majątkowe, w opisywanym przykładzie nie doszło do złamania prawa.

Kazus 7

Maria Wszędobyłska, powołując się na przepisy ustawy o dostępie do informacji publicznej, zwróciła się do urzędu skarbowego z pisemnym wnioskiem o przekazanie jej kserokopii deklaracji podatkowej swojego sąsiada Mariana Zasobnego. W odpowiedzi otrzymała decyzję odmowną, która została uzasadniona tym, że w przypadku przekazania jej kserokopii deklaracji podatkowej innego obywatela doszłoby do naruszenia ustawy o ochronie danych osobowych.

1. Czy w opisanym przypadku dana instytucja miała prawo odmówić dostępu do informacji?
2. Czy forma, w jakiej zwrócono się o udostępnienie informacji publicznej, była prawidłowa?
3. Czy argumenty używane przez urzędników przy odmowie dostępu do informacji były zgodne z obowiązującym prawem?

Odp. Informacja pozostająca w posiadaniu władz publicznych, a dotycząca spraw innych niż publiczne, a więc prywatnych, nie jest informacją publiczną. Jeżeli sąsiad nie jest osobą sprawującą funkcję publiczną, to jego deklaracja podatkowa nie powinna być ujawniona ze względu na przepisy ustawy o ochronie danych osobowych, chyba że sam wyrazi na to zgodę.

Kazus 8

Działające w gminie Koźlice Stowarzyszenie „Przejrzysta gmina” wystąpiło do urzędu gminy z pisemnym wnioskiem o przekazanie informacji o zarobkach pana Eustachego Liczebnika, głównego księgowego gminy. Gmina odmówiła, wskazując, że ze względu na ochronę danych osobowych nie może udzielić tej informacji.

1. Czy w opisanym przypadku dana instytucja miała prawo odmówić dostępu do informacji?
2. Czy forma, w jakiej zwrócono się o udostępnienie informacji publicznej, była prawidłowa?

3. Czy argumenty używane przez urzędników przy odmowie dostępu do informacji były zgodne z obowiązującym prawem?

Odp. Taka informacja nie musi zostać udostępniona z uwagi na ochronę danych osobowych. Urząd natomiast ma obowiązek udzielić informacji o zasadach wynagradzania osoby zatrudnionej na stanowisku głównego księgowego. Na tej podstawie możemy dowiedzieć się w przybliżeniu, ile konkretny urzędnik zarabia. Dlatego niezwykle ważne jest poprawne sformułowanie wniosku.

Kazus 9

Antoni Konieczny zwrócił się w trybie ustawy o dostępie do informacji publicznej do Karola Piątka, prezydenta miasta, z wnioskiem o udostępnienie informacji publicznej w postaci przekazania mu informacji na temat poglądów wójta co do organizacji Euro 2012. W odpowiedzi Antoni Konieczny został poinformowany, że prezydent nie zamierza mu udzielać na ten temat żadnych odpowiedzi.

1. Czy w opisanym przypadku dana instytucja miała prawo odmówić dostępu do informacji?
2. Czy argumenty używane przez urzędników przy odmowie dostępu do informacji były zgodne z obowiązującym prawem?

Odp. Nie doszło do złamania prawa. Informacja publiczna odnosi się tylko do faktów, nie zaś do sfery poglądów czy zamierzeń podejmowania jakichkolwiek działań.

Kazus 10

Karol Wiśniewski poprosił urzędnika wydziału architektury i gospodarki przestrzennej o pokazanie mu w obecności tego urzędnika planu zagospodarowania przestrzennego gminy. Odmówiono jego prośbie, ponieważ nie złożył jej w formie pisemnej.

1. Czy w opisanym przypadku dana instytucja miała prawo odmówić dostępu do informacji?
2. Czy argumenty używane przez urzędników przy odmowie dostępu do informacji były zgodne z obowiązującym prawem?

Odp. Informacja publiczna, która może być niezwłocznie udostępniona, jest udostępniana w formie ustnej lub pisemnej bez pisemnego wniosku. W tym wypadku miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego powinien być pokazany Karolowi Wiśniewskiemu bez konieczności składania przez niego pisemnego wniosku.

Materiały do ćwiczenia

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Art. 61.

1. Obywatel ma prawo do uzyskiwania informacji o działalności organów władzy publicznej oraz osób pełniących funkcje publiczne. Prawo to obejmuje również uzyskiwanie informacji o działalności organów samorządu gospodarczego i zawodowego, a także innych

osób oraz jednostek organizacyjnych w zakresie, w jakim wykonują one zadania władzy publicznej i gospodarują mieniem komunalnym lub majątkiem Skarbu Państwa.

2. Prawo do uzyskiwania informacji obejmuje dostęp do dokumentów oraz wstęp na posiedzenia kolejalnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów, z możliwością rejestracji dźwięku lub obrazu.

3. Ograniczenie prawa, o którym mowa w ust. 1 i 2, może nastąpić wyłącznie ze względu na określone w ustawach ochronę wolności i praw innych osób i podmiotów gospodarczych oraz ochronę porządku publicznego, bezpieczeństwa lub ważnego interesu gospodarczego państwa.

4. Tryb udzielania informacji, o których mowa w ust. 1 i 2, określają ustawy, a w odniesieniu do Sejmu i Senatu ich regulaminy.

Ustawa o dostępie do informacji publicznej z dnia 6 września 2001 r.

Art. 1.

1. Każda informacja o sprawach publicznych stanowi informację publiczną w rozumieniu ustawy i podlega udostępnieniu na zasadach i w trybie określonych w niniejszej ustawie.

2. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów innych ustaw określających odmienne zasady i tryb dostępu do informacji będących informacjami publicznymi.

Art. 2.

1. Każdemu przysługuje, z zastrzeżeniem art. 5, prawo dostępu do informacji publicznej, zwane dalej „prawem do informacji publicznej”.

2. Od osoby wykonującej prawo do informacji publicznej nie wolno żądać wykazania interesu prawnego lub faktycznego.

Art. 3.

1. Prawo do informacji publicznej obejmuje uprawnienia do:

- 1) uzyskania informacji publicznej, w tym uzyskania informacji przetworzonej w takim zakresie, w jakim jest to szczególnie istotne dla interesu publicznego,
- 2) wglądu do dokumentów urzędowych,
- 3) dostępu do posiedzeń kolejalnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów.

2. Prawo do informacji publicznej obejmuje uprawnienie do niezwłocznego uzyskania informacji publicznej zawierającej aktualną wiedzę o sprawach publicznych.

Art. 4.

1. Obowiązane do udostępniania informacji publicznej są władze publiczne oraz inne podmioty wykonujące zadania publiczne, w szczególności:

- 1) organy władzy publicznej,
- 2) organy samorządów gospodarczych i zawodowych,
- 3) podmioty reprezentujące zgodnie z odrębnymi przepisami Skarb Państwa,
- 4) podmioty reprezentujące państwowe osoby prawne albo osoby prawne samorządu

terytorialnego oraz podmioty reprezentujące inne państwowe jednostki organizacyjne albo jednostki organizacyjne samorządu terytorialnego,

5) podmioty reprezentujące inne osoby lub jednostki organizacyjne, które wykonują zadania publiczne lub dysponują majątkiem publicznym, oraz osoby prawne, w których Skarb Państwa, jednostki samorządu terytorialnego lub samorządu gospodarczego albo zawodowego mają pozycję dominującą w rozumieniu przepisów o ochronie konkurencji i konsumentów.

Art. 5.

1. Prawo do informacji publicznej podlega ograniczeniu w zakresie i na zasadach określonych w przepisach o ochronie informacji niejawnych oraz o ochronie innych tajemnic ustawowo chronionych.

2. Prawo do informacji publicznej podlega ograniczeniu ze względu na prywatność osoby fizycznej lub tajemnicę przedsiębiorcy. Ograniczenie to nie dotyczy informacji o osobach pełniących funkcje publiczne, mających związek z pełnieniem tych funkcji, w tym o warunkach powierzenia i wykonywania funkcji, oraz przypadku, gdy osoba fizyczna lub przedsiębiorca rezygnują z przysługującego im prawa.

3. Nie można, z zastrzeżeniem ust. 1 i 2, ograniczać dostępu do informacji o sprawach rozstrzyganych w postępowaniu przed organami państwa, w szczególności w postępowaniu administracyjnym, karnym lub cywilnym, ze względu na ochronę interesu strony, jeżeli postępowanie dotyczy władz publicznych lub innych podmiotów wykonujących zadania publiczne albo osób pełniących funkcje publiczne – w zakresie tych zadań lub funkcji.

4. Ograniczenia dostępu do informacji w sprawach, o których mowa w ust. 3, nie naruszają prawa do informacji o organizacji i pracy organów prowadzących postępowania, w szczególności o czasie, trybie i miejscu oraz kolejności rozpatrywania spraw.

Art. 8.

1. Tworzy się urzędowy publikator teleinformatyczny – Biuletyn Informacji Publicznej – w celu powszechnego udostępniania informacji publicznej, w postaci ujednoczonego systemu stron w sieci teleinformatycznej, zwany dalej „Biuletynem Informacji Publicznej”.

2. Informacje publiczne są udostępniane w Biuletynie Informacji Publicznej przez podmioty, o których mowa w art. 4 ust. 1 i 2.

3. Podmioty, o których mowa w art. 4 ust. 1 i 2, obowiązane są do udostępniania w Biuletynie Informacji Publicznej informacji publicznych, o których mowa w art. 6 ust. 1 pkt 1–3, pkt 4 lit. a) tiret drugie, lit. c) i d) i pkt 5. Podmioty, o których mowa w zdaniu pierwszym, mogą udostępniać w Biuletynie Informacji Publicznej również inne informacje publiczne.

4. Podmioty, o których mowa w art. 4 ust. 1 i 2, są obowiązane do udostępniania w Biuletynie Informacji Publicznej informacji dotyczących sposobu dostępu do informacji publicznych będących w ich posiadaniu i nieudostępnionych w Biuletynie Informacji Publicznej.

5. W przypadku wyłączenia jawności informacji publicznej, w Biuletynie Informacji Publicznej podaje się zakres wyłączenia, podstawę prawną wyłączenia jawności oraz wskazuje się

organ lub osobę, które dokonały wyłączenia, a w przypadku, o którym mowa w art. 5 ust. 2, podmiot, w interesie którego dokonano wyłączenia jawności.

6. Podmioty udostępniające informacje publiczne w Biuletynie Informacji Publicznej są obowiązane do:

1) oznaczenia informacji danymi określającymi podmiot udostępniający informację,

2) podania w informacji danych określających tożsamość osoby, która wytworzyła informację lub odpowiada za treść informacji,

3) dołączenia do informacji danych określających tożsamość osoby, która wprowadziła informację do Biuletynu Informacji Publicznej,

4) oznaczenia czasu wytworzenia informacji i czasu jej udostępnienia,

5) zabezpieczenia możliwości identyfikacji czasu rzeczywistego udostępnienia informacji.

Art. 10.

1. Informacja publiczna, która nie została udostępniona w Biuletynie Informacji Publicznej, jest udostępniana na wniosek.

2. Informacja publiczna, która może być niezwłocznie udostępniona, jest udostępniana w formie ustnej lub pisemnej bez pisemnego wniosku.

Art. 11b.

1. Działalność organów gminy jest jawna. Ograniczenia jawności mogą wynikać wyłącznie z ustaw.

2. Jawność działania organów gminy obejmuje w szczególności prawo obywateli do uzyskiwania informacji, wstępu na sesje rady gminy i posiedzenia jej komisji, a także dostępu do dokumentów wynikających z wykonywania zadań publicznych, w tym protokołów posiedzeń organów gminy i komisji rady gminy.

3. Zasady dostępu do dokumentów i korzystania z nich określa statut gminy.

Art. 13.

1. Udostępnianie informacji publicznej na wniosek następuje bez zbędnej zwłoki, nie później jednak niż w terminie 14 dni od dnia złożenia wniosku, z zastrzeżeniem ust. 2 i art. 15 ust. 2.

2. Jeżeli informacja publiczna nie może być udostępniona w terminie określonym w ust. 1, podmiot obowiązany do jej udostępnienia powiadamia w tym terminie o powodach opóźnienia oraz o terminie, w jakim udostępni informacje, nie dłuższym jednak niż 2 miesiące od dnia złożenia wniosku.

Art. 14.

1. Udostępnianie informacji publicznej na wniosek następuje w sposób i w formie zgodnych z wnioskiem, chyba że środki techniczne, którymi dysponuje podmiot obowiązany do udostępnienia, nie umożliwiają udostępnienia informacji w sposób i w formie określonych we wniosku.

2. Jeżeli informacja publiczna nie może być udostępniona w sposób lub w formie określonych we wniosku, podmiot obowiązany do udostępnienia powiadamia pisemnie

wnioskodawcę o przyczynach braku możliwości udostępnienia informacji zgodnie z wnioskiem i wskazuje, w jaki sposób lub w jakiej formie informacja może być udostępniona niezwłocznie. W takim przypadku, jeżeli w terminie 14 dni od powiadomienia wnioskodawca nie złoży wniosku o udostępnienie informacji w sposób lub w formie wskazanych w powiadomieniu, postępowanie o udostępnienie informacji umarza się.

Art. 16.

1. Odmowa udostępnienia informacji publicznej oraz umorzenie postępowania o udostępnienie informacji w przypadku określonym w art. 14 ust. 2 przez organ władzy publicznej następują w drodze decyzji.

2. Do decyzji, o których mowa w ust. 1, stosuje się przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego, z tym że:

- 1) odwołanie od decyzji rozpoznaje się w terminie 14 dni,
- 2) uzasadnienie decyzji o odmowie udostępnienia informacji zawiera także imiona, nazwiska i funkcje osób, które zajęły stanowisko w toku postępowania o udostępnienie informacji, oraz oznaczenie podmiotów, ze względu na których dobra, o których mowa w art. 5 ust. 2, wydano decyzję o odmowie udostępnienia informacji.

Art. 18.

1. Posiedzenia kolegialnych organów władzy publicznej pochodzących z powszechnych wyborów są jawne i dostępne.
2. Posiedzenia kolegialnych organów pomocniczych organów, o których mowa w ust. 1, są jawne i dostępne, o ile stanowią tak przepisy ustaw albo akty wydane na ich podstawie lub gdy organ pomocniczy tak postanowi.
3. Organy, o których mowa w ust. 1 i 2, są obowiązane zapewnić lokalowe lub techniczne środki umożliwiające wykonywanie prawa, o którym mowa w art. 3 ust. 1 pkt 3. W miarę potrzeby zapewnia się transmisję audiowizualną lub teleinformatyczną z posiedzeń organów, o których mowa w ust. 1.
4. Ograniczenie dostępu do posiedzeń organów, o których mowa w ust. 1 i 2, z przyczyn lokalowych lub technicznych nie może prowadzić do nieuzasadnionego zapewnienia dostępu tylko wybranym podmiotom.

Art. 23.

Kto wbrew ciążącemu na nim obowiązkowi, nie udostępnia informacji publicznej, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r.

Art. 11b.

1. Działalność organów gminy jest jawna. Ograniczenia jawności mogą wynikać wyłącznie z ustaw.
2. Jawność działania organów gminy obejmuje w szczególności prawo obywateli do uzyskiwania informacji, wstępu na sesje rady gminy i posiedzenia jej komisji, a także dostępu

do dokumentów wynikających z wykonywania zadań publicznych, w tym protokołów posiedzeń organów gminy i komisji rady gminy.

3. Zasady dostępu do dokumentów i korzystania z nich określa statut gminy.

6. Podsumowanie

Ćwiczenie 6.1. Sprawdzamy wiedzę na temat informacji publicznej

Metoda: quiz

Na zakończenie zajęć, w celu sprawdzenia, czy uczestnicy zrozumieli zajęcia, możemy przeprowadzić quiz. Odczytujemy pytania, a po podaniu przez uczestników ich propozycji, wskazujemy prawidłowe odpowiedzi.

1. Dostęp do informacji publicznej przysługuje:

- a) tylko obywatelom RP;
- b) tylko cudzoziemcom;
- c) każdemu.

2. Skrót BIP oznacza:

- a) Biuletyn Informacji Państwowej;
- b) Biuletyn Informatyczny Państwa;
- c) Biuletyn Informatyczny Publiczny;
- d) Biuletyn Informacji Publicznej.

3. Informacja publiczna powinna być udostępniona:

- a) niezwłocznie, nie później niż w ciągu 14 dni;
- b) w terminie nie późniejszym niż 7 dni;
- c) w ciągu miesiąca.

4. Dostęp do informacji publicznej jest:

- a) płatny;
- b) bezpłatny.

Poprawne odpowiedzi: 1c; 2d; 3a; 4b.

Materiały dodatkowe

www.jawnosc.pl

Portal o dostępie do informacji publicznej prezentujący przydatne materiały dotyczące przejrzystości życia publicznego, poradniki, odpowiedzi ekspertów, wzory pism administracyjnych i sądowych, orzecznictwo sądowe, raporty badawcze itp. Eksperti pomagają w rozwiązywaniu w tym zakresie problemów natury prawnej i organizacyjnej związanej z dostępem do informacji publicznej.

www.informacjapubliczna.org.pl

Pozarządowe Centrum Dostępu do Informacji Publicznej będący programem Stowarzyszenia Sieć Obywatelska – Watchdog Polska.

www.prawo.vagla.pl

Serwis o związkach prawa z Internetem, w którym umieszczane są aktualne informacje o wydarzeniach, procesie legislacyjnym, dokumentach, artykułach i innych serwisach internetowych traktujących o prawie w sieci.

www.bip.gov.pl

Biuletyn Informacji Publicznej to system stron internetowych służący powszechnemu i bezpłatnemu dostępowi do informacji publicznej.

www.wszystkoobip.pl

Rozbudowany serwis, którego głównym celem jest sprawna realizacja ustawowych obowiązków, związanych z utworzeniem i prowadzeniem podmiotowych stron Biuletynu Informacji Publicznej przez jednostki samorządu terytorialnego.

www.europa.eu/bulletin/pl/welcome.htm

Biuletyn Unii Europejskiej przedstawia działania wszystkich instytucji i organów UE oraz umożliwia zapoznanie się z dokumentami oraz aktami prawnymi dotyczącymi UE.

Prawo karne, postępowanie karne i nieletni

IV etap edukacyjny, zakres rozszerzony

2. Prawo i sądy. Uczeń:

- 6) przedstawia uczestników i przebieg procesu sądowego: cywilnego i karnego; uzasadnia znaczenie mediacji;
- 7) wymienia główne prawa, jakie przysługują ofierze, sprawcy i świadkowi przestępstwa;
- 8) pisze (...) zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa (według wzoru).

IV etap edukacyjny, zakres rozszerzony

33. Prawo karne. Uczeń:

- 1) stosuje w analizie przypadku podstawowe pojęcia i zasady prawa karnego (odpowiedzialność karna, przestępstwo a wykroczenie, zbrodnia i występki, zasada domniemania niewinności);
- 2) opisuje przebieg postępowania karnego oraz uczestniczące w nim organy i strony; podaje przykłady przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego i prywatnego, wyjaśnia rolę oskarżyciela posiłkowego;
- 3) przedstawia kary i środki karne obowiązujące w polskim prawie oraz prawa przysługujące ofierze, oskarżonemu i świadkowi;
- 4) podaje zasady wnoszenia apelacji i kasacji w sprawach karnych.

Dagmara Woźniakowska-Fajst;
Witold Klaus

Prawo karne, postępowanie karne i nieletni

1. Prawo karne i postępowanie z nieletnimi

Kary i środki karne

Miniwykład

Kary obowiązujące w Polsce można znaleźć w rozdziałach IV i V kodeksu karnego. Zasadą jest, że w wyroku sąd, analizując wymiar nakładanej na oskarżonego kary, powinien rozpocząć rozważania od kary możliwie najłagodniejszej do zastosowania za popełnienie danego czynu. Dopiero gdy, według niego, kara łagodniejsza nie przyniesie efektu lub jest niewspółmierna do wagi popełnionego czynu (czyli czyn był poważny), powinien wymierzyć karę surowszą. Istnieje 5 rodzajów kar, które sąd może zastosować. Są to:

- • • grzywna;
- • • ograniczenie wolności (oznaczające w Polsce nakaz wykonywania prac społecznych przez określony czas w wymiarze godzin wyznaczonym przez sąd);
- • • pozbawienie wolności (wymierzane w miesiącach, w zakresie przewidzianym w konkretnym przepisie, przy czym minimalna wysokość tej kary wynosi 1 miesiąc, a maksymalna – 15 lat),
- • • 25 lat pozbawienia wolności;
- • • dożywotnie pozbawienie wolności.

W zależności od wagi konkretnego przestępstwa kary w kodeksie karnym są różne. Często wobec sprawców jednego czynu można zastosować odmienne kary. Na przykład za zniszczenie mienia sprawca może zostać ukarany grzywną, karą ograniczenia

wolności albo pozbawienia wolności³⁰ do 2 lat (art. 276 kodeksu karnego), a za kradzież – karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat (art. 278 kodeksu karnego).

Ta rozpiętość kar w przypadku jednego czynu wynika z konieczności dostosowania przez sędziego kary do konkretnego czynu i konkretnego sprawcy. Kradzieżą bowiem w rozumieniu art. 278 kodeksu karnego będzie zarówno zabranie tony węgla, butelki drogiej whisky (powyżej 250 zł), jak i samochodu wartego 250 tys. zł. Najczęściej w mediach dziennikarze podają jednak najwyższy wymiar kary, jaki może grozić sprawcy. Typowy opis zdarzenia wygląda tak: „Sprawca podpalenia został zatrzymany przez policję. 30-latek usłyszał zarzut zniszczenia mienia, za co grozi do 5 lat pozbawienia wolności”. W praktyce sądy niezwykle rzadko orzekają najwyższe wymiary kar. Na przykład w 2006 r. jedynie co dziesiąty sprawca został skazany za kradzież na bezwzględną karę pozbawienia wolności (czyli bez zawieszenia³¹), a jej średni wymiar wynosił 10 miesięcy (na karę powyżej roku skazano niecałe 2% sprawców). W przypadku rozboju (zagrożenie karą od 2 do 12 lat) bezwzględną karę nałożono na około połowę sprawców, a jej średni wymiar wyniósł 2 lata i 6 miesięcy (na karę powyżej 5 lat skazano 0,8% sprawców)³². W społeczeństwie może to powodować poczucie niesprawiedliwości, że przestępca został „tak łagodnie” potraktowany. Wysokość wyroku zależy jednak od okoliczności konkretnej sprawy, a te mogą być różnorodne, media zaś często nie podają ich szczegółów.

Poza karami sądy mogą wymierzyć środki karne – najczęściej obok kary głównej (choć czasem także zamiast niej). Katalog środków karnych liczy 13 pozycji – od pozbawienia praw publicznych, poprzez zakazy wykonywania zawodów, przebywania w określonych miejscach, prowadzenia pojazdów, po obowiązek naprawienia szkody czy podanie wyroku do publicznej wiadomości (pełen katalog zawarty jest w art. 39 kodeksu karnego).

³⁰ Zob. http://www.miasto.koszalin.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=2033:podpali-samochod-sprawcy-grozi-5-lat-wizienia-&catid=1:dzi-w-gazecie&Itemid=1. Podobnie jest to opisywane w innych materiałach, np.: <http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/821102,Napad-na-bank-w-KedzierzynieKozlu-Sprawcy-grozi-15-lat>.

³¹ Zawieszenie kary jest specjalnym środkiem, w ramach którego poddajemy sprawcę przestępstwa próbie. Oznacza to, że w okresie zawieszenia, wynoszącym do 5 lat, wobec sprawcy nie jest wykonywana orzeczona kara (najczęściej jest to kara pozbawienia wolności, zatem sprawca nie trafia do więzienia). Jeżeli w okresie próby sprawca nie popełni więcej czynu zabronionego, to kara wobec niego nie będzie wykonana nigdy. Jeśli jednak popełni przestępstwo, to zostanie mu wymierzona za nie nowa kara, a poprzednia może mu zostać odwieszona, a więc skierowana do wykonania. Będzie zatem musiał zrealizować obie kary.

Jeśli sąd orzeknie np. o roku pozbawienia wolności w zawieszeniu na 3 lata, oznacza to, że sprawcy wymierzono rok kary pozbawienia wolności, a okres próby wynosi 3 lata.

W przypadku orzeczenia kary w zawieszeniu sąd ma na względzie wagę przestępstwa, sposób jego popełnienia oraz osobowość sprawcy i jego zachowanie po popełnieniu przestępstwa.

³² Atlas przestępczości w Polsce 4, red. A. Siemaszko, Warszawa 2009, s. 144–149.

Ćwiczenie 1.1. Rodzaje kar i ich dolegliwość

Metoda: dyskusja kontrolowana, PRES

Zastanówmy się z uczniami nad faktycznymi dolegliwościami poszczególnych kar. Za podobne przestępstwo (np. kradzież przedmiotów o wartości 2 tys. zł) w zależności od sędziego sprawca może zostać ukarany np.:

- • • grzywną w wysokości 2500 zł³³;
- • • ograniczeniem wolności (czyli obowiązkiem wykonywania prac na cele społeczne w wymiarze 25 godzin miesięcznie przez 3 miesiące);
- • • pozbawieniem wolności na 1,5 roku z zawieszeniem na 3 lata (w tym przypadku sprawca nie trafia do więzienia, o ile w okresie próby nie popełni takiego samego lub podobnego czynu; jeśli jednak popełni, wówczas jest sądzony za nowy czyn, a za ten poprzedni kara jest mu odwieszana, tzn. skazany musi odbyć 1,5 roku kary pozbawienia wolności za poprzedni czyn).

Zaproponujmy uczniom rozmowę na temat tego, która z powyższych kar jest ich zdaniem najdotkliwsza z punktu widzenia sprawcy. Która byłaby dla nich osobiście najdotkliwsza? Weźmy pod uwagę, że wobec różnych sprawców każda z tych kar może być dotkliwa w różnym stopniu (np. w zależności od ich zamożności czy sytuacji życiowej).

Ćwiczenie 1.2. Czynniki wpływające na wymiar kary

Metoda: kazusy, dyskusja

Wymierzanie kary jest zależne od wielu czynników: wagi samego czynu, osobowości sprawcy, ale także od samego sędziego i jego osobistych doświadczeń. Warto przeprowadzić z klasą ćwiczenie, które pokaże, jak różne osoby mogą w różny sposób ocenić ten sam czyn.

Dzielimy klasę na 3-osobowe zespoły. Rozdajemy im podane poniżej kazusy (różnią się one między sobą nieznacznie), kilka grup będzie miało ten sam przypadek. Rozdajemy lub pokazujemy na tablicy (rzutniku) przepisy: art. 278 § 1, art. 53 § 1 i 2 oraz art. 58 § 3 kodeksu karnego. Prosimy, aby uczniowie w grupach zastanowili się, jaką karę wymierzyliby sprawcy, oraz aby uzgodnili między sobą jej rodzaj i wysokość. Następnie zbieramy wyniki pracy grup, zapisujemy je na tablicy i porównujemy. Omawiamy różnice i prosimy

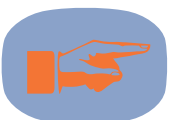
³³ Wysokość grzywny jest wymierzana przez sąd w zależności od zamożności sprawcy. Więcej: <http://www.gazetaprawna.pl/encyklopedia/prawo/hasla/336119,grzywna.html>.

uczniów o podanie uzasadnienia swoich wyroków. Kary mogą się w tym przypadku wahać od grzywny do kary pozbawienia wolności do 5 lat.

Kazus 1

Jakub próbował wynieść z supermarketu whisky wartą 350 zł. Potrzebował pieniędzy, bo był bezrobotny, a musiał wykupić leki dla swojego bardzo chorego dziecka, które wychowywał samotnie. Leki te kosztowały 800 zł i nie były refundowane przez NFZ. Jakub postanowił sprzedać butelkę i w ten sposób zebrać choć część potrzebnej sumy. Jakub nie miał jednak doświadczenia w kradzieżach, więc został złapany przez ochronę sklepu i przekazany policji.

Kazus 2

Jakub próbował wynieść z supermarketu whisky wartą 350 zł. Potrzebował jej, bo tego wieczoru przyjeżdżali do niego dawni koledzy z liceum. Chciał się pokazać przed nimi i udowodnić, że dobrze sobie radzi w dużym mieście. Zarabiał jednak 1500 zł miesięcznie, za które musiał się utrzymać, więc nie było go stać na kupno tak drogiego alkoholu. Jakub nie miał doświadczenia w kradzieżach, więc został złapany przez ochronę sklepu i przekazany policji.

Materiały do ćwiczenia

Kodeks karny

Art. 278

§ 1. Kto zabiera w celu przywłaszczenia cudzą rzecz ruchomą, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Art. 53

§ 1. Sąd wymierza karę według swojego uznania, w granicach przewidzianych przez ustawę, bacząc, by jej dolegliwość nie przekraczała stopnia winy, uwzględniając stopień społecznej szkodliwości czynu oraz biorąc pod uwagę cele zapobiegawcze i wychowawcze, które ma osiągnąć w stosunku do skazanego, a także potrzeby w zakresie kształtowania świadomości prawnej społeczeństwa.

§ 2. Wymierzając karę, sąd uwzględnia w szczególności motywację i sposób zachowania się sprawcy, (...), rodzaj i stopień naruszenia ciężących na sprawcy obowiązków, rodzaj i rozmiar ujemnych następstw przestępstwa, właściwości i warunki osobiste sprawcy, sposób życia przed popełnieniem przestępstwa i zachowanie się po jego popełnieniu, a zwłaszcza staranie o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie w innej formie społecznemu poczuciu sprawiedliwości, a także zachowanie się pokrzywdzonego.

Art. 58

§ 3. Jeżeli przestępstwo jest zagrożone karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 5 lat, sąd może orzec zamiast kary pozbawienia wolności grzywnę albo karę ograniczenia wolności do lat 2 (...).

Ćwiczenie 1.3. Kara śmierci

 Metoda: dyskusja, PRES

Wśród katalogu obecnie obowiązujących w Polsce kar nie ma kary śmierci. Choć została ona zniesiona w Polsce w 1998 r. (ostatni wyrok skazanego na tę karę wykonano w 1988 r.) i nie może być przywrócona (zabraniają tego przyjęte przez Polskę umowy międzynarodowe), to cały czas wywołuje dyskusje. Zaproponujmy uczniom dyskusję na ten temat. Wcześniej warto jednak, aby uczniowie się do niej przygotowali.

Poprośmy, by uczniowie w ramach pracy domowej zebrali informacje, w jakich państwach obowiązuje kara śmierci i w jaki sposób jest ona wykonywana, czy ma to miejsce publicznie, a w jakich nie jest stosowana.

Zaproponujmy uczniom, by w domu obejrzyli film *Życie za życie (The Life of David Gale)* w reżyserii Alana Parkera. Film można także obejrzeć wspólnie na zajęciach.

Przeprowadźmy w klasie dyskusję na temat kary śmierci – argumenty za jej wprowadzeniem i przeciw temu. Wcześniej można podzielić uczniów na 2 grupy i poprosić ich, by w domu przygotowali argumenty (oparte na polityce, religii, historii, filozofii), aby dyskusja w klasie opierała się bardziej na faktach, a nie na emocjach.

Materiały do ćwiczenia

Różne głosy w sprawie kary śmierci można znaleźć np. w serwisach:

Grupa „Horyzont – przeciw karze śmierci”, działająca przy Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka i Stowarzyszeniu Młodych Dziennikarzy „Polis”: <http://przeciwkarzesmierci.blox.pl/html>.
Serwis Niepoprawni.pl: <http://niepoprawni.pl/blog/2518/mieszkanicy-europy-zadaja-przywrocenia-kary-smierci-ale-unia-mowi-nie>.

Materiały dodatkowe

Atlas przestępczości w Polsce 4, red. A. Siemaszko, Warszawa 2009.

Odpowiedzialność nieletnich w Polsce

Miniwykład

Prawo zdecydowanej większości państw przewiduje inną odpowiedzialność karną dla dzieci, które popełnią czyny zabronione. Idea różnicowania odpowiedzialności dzieci i dorosłych za ten sam czyn pojawiła się już w starożytnym Rzymie. Na przestrzeni wieków oraz

w różnych państwach była ona różnie kształtowana, szczególnie jeśli chodzi o wyznaczenie dolnej granicy odpowiedzialności karnej.

W Polsce obecnie tak jak dorosły odpowiada osoba, która w chwili popełnienia czynu ukończyła 17 lat. Granica ta została ustanowiona w XVIII-wiecznym prawie rosyjskim i przejęta przez ustawodawstwo obowiązujące na terenach Rzeczypospolitej. Jest to granica umowna i większość autorów twierdzi, że jest ona sprzeczna z przepisami Konwencji o prawach dziecka, które zabraniają stosować pełnej odpowiedzialności karnej wobec osób niepełnoletnich. Od granicy 17 lat istnieją dwa wyjątki:

- • • nieletni, który popełni jeden z najpoważniejszych czynów (np. zabójstwo, ciężkie uszkodzenie ciała, okrutne zgwałcenie, rozbój) po ukończeniu 15 lat może odpowiadać jak dorosły;
- • • osoba, która ukończyła 18 lat i popełniła stosunkowo drobne przestępstwo pomiędzy 17. a 18. rokiem życia, może odpowiadać jak nieletni.

W każdym z tych przypadków decyzję o zmianie sposobu odpowiedzialności będzie podejmował sędzia, mając na względzie wagę czynu, sposób jego popełnienia oraz cechy samego sprawcy.

Odpowiedzialność nieletnich, czyli osób, które nie ukończyły 17 lat i są zdemoralizowane lub popełniły czyn zabroniony, również jest lekko zróżnicowana. W powszechnym przekonaniu uważa się, że nieletni poniżej 13. roku życia nie ponoszą odpowiedzialności za swoje zachowanie. Jest to nieprawda. Zgodnie z ustawą o postępowaniu w sprawach nieletnich granica 13 lat ma znaczenie jedynie w przypadku orzeczenia wobec nieletniego umieszczenia go w zakładzie poprawczym (co się zdarza niezwykle rzadko). Wobec wszystkich nieletnich, niezależnie od ich wieku, mogą być orzeczone pozostałe środki przewidziane w tej ustawie, a więc upomnienie, nadzór kuratora lub innej wyznaczonej osoby czy organizacji, nałożenie na nieletniego określonych obowiązków (np. nauki zawodu, uczestnictwa w określonych zajęciach, przeproszenia pokrzywdzonego) czy zakazów (np. przebywania w określonych miejscach czy środowiskach), a także umieszczenie w innego rodzaju placówkach socjalizacyjnych (z wyjątkiem zakładu poprawczego), np. w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, ośrodkach socjoterapeutycznych. Celem postępowania w sprawach nieletnich jest wychowanie młodego człowieka i spowodowanie, by nie popełniał on więcej czynów zabronionych, a wszystkie środki wobec nieletnich są zawsze stosowane z zachowaniem dobra konkretnego dziecka, w którego sprawie prowadzone jest postępowanie.

Ćwiczenie 1.4. Granica odpowiedzialności karnej

 Metoda: dyskusja, zajmij pozycję

Proponujemy uczniom dyskusję, czy ich zdaniem potrzebne jest określenie minimalnego wieku odpowiedzialności karnej. Prosimy o rozważenie kilku aspektów tej instytucji:

- • • Dlaczego została wprowadzona dolna granica wieku odpowiedzialności karnej?
- • • Czy jest jakiś powód, a jeśli tak, to jaki, by dzieci i młodzież traktować inaczej w zakresie odpowiedzialności karnej? Dlaczego powinno się stosować innego rodzaju środki w odniesieniu do nieletnich?
- • • Jaki powinien być wiek odpowiedzialności karnej? Czy obecnie stosowany w Polsce wiek 17 lat (i 15 lat w przypadku przestępstw najpoważniejszych) to wiek adekwatny? Jeśli tak, to dlaczego? Jeśli nie, to jaki ten wiek powinien być? Jak powinno się go określać?
- • • Jakie stosowane obecnie środki wobec nieletnich są skuteczne, a jakie nie i dlaczego? Pytamy uczniów, czy mają pomysły, jakie środki mogłyby być, ich zdaniem, bardziej skuteczne.

Ćwiczenie to można przeprowadzić z zastosowaniem metody „zajmij pozycję”. Wtedy powyższe pytania trzeba przeformułować na zdania oznajmujące.

Materiały dodatkowe

Pomocne lektury:

W. Klaus, Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich, Warszawa 2009 (I wydanie), Warszawa 2012 (II wydanie).

D. Woźniakowska-Fajst, Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne?, Warszawa 2010.

2. Przestępczość w Polsce

Miniwykład

Istnieją pewne mity dotyczące przestępczości. Rzeczy, w które wszyscy wierzą i które są utrwalane w świadomości ludzi przez powielanie ich w mediach i w wypowiedziach polityków. Wśród nich warto zwrócić uwagę na kilka najważniejszych:

Ćwiczenie 2.1. Przepęstwa w świetle statystyk

Metoda: praca w grupach

Aby obalić pewne stereotypy, warto zaprosić uczniów do zapoznania się ze statystykami przepęstw stwierdzonych przez policję i ich przeanalizowania. Znajdują się one na stronie: <http://statystyka.policja.pl/>. Zebranych jest tam bardzo wiele danych. Warto poprosić uczniów, by wyszukali różne informacje:

- • • Jak zmieniała się przepęstwo w Polsce w ostatnich 20 latach? Kiedy rosła, kiedy malała? (Na podstawie podanej niżej literatury można zastanowić się nad przyczynami wzrostów i spadków przepęstwa.)
- • • Jakie czyny zabronione są najpowszechniejsze w Polsce i dlaczego?
- • • Czy Polacy czują się bezpiecznie, a jeśli tak, to od czego to zależy?

Przepęstwo w Polsce stale rośnie.

NIEPRAWDA. Od 2003 r. przepęstwo zgłaszane na policję systematycznie spada.

Jesteśmy zagrożeni poważną przepęstnością i jest ona dominująca.

NIEPRAWDA. Zdecydowana większość przepęstw, które mają miejsce, to czyny drobne: drogowe (14% wszystkich czynów w 2012 r.) czy różnego rodzaju kradzieże, w tym z włamaniem (30% spraw). Rozboje zaś w tym czasie stanowiły 2,2% czynów, a pobicia – 1%. Poważna przepęstwo występuje najrzadziej, od lat spada, a Polska jest wśród państw Unii Europejskiej krajem o średnim zagrożeniu przepęstnością³⁴ (patrz na liczbę i rodzaj popełnianych w naszym kraju przepęstw).

Najbardziej zagrożone stanem się ofiarą przepęstwa są kobiety i osoby starsze.

NIEPRAWDA. Kobiety i osoby starsze odczuwają największy lęk przed przepęstnością, jednak najczęściej pokrzywdzonych stanowią młodzi mężczyźni (poniżej 30 lat). To także oni są najczęściej najbardziej narażeni na przepęstwa z użyciem przemocy (np. rozboju). Dzieje się tak przede wszystkim dlatego, że duża część tego rodzaju przepęstw popełniana jest w ramach grup rówieśniczych.

Najwięcej zgwałceń to sytuacje, gdy na bezbronną kobietę napada nieznany sprawca po zmroku w parku lub w lesie.

NIEPRAWDA. Takie sytuacje mają miejsce, ale niezwykle rzadko. Badania pokazują, że zdecydowana większość gwałceń ma miejsce w domu, a jej sprawcami są osoby dobrze znane ofierze (80% przypadków).

Uczniowie mogą przedstawić zebrane informacje w formie prezentacji i pokazać je reszcie klasy. Za pomocą arkusza kalkulacyjnego Excel mogą także przygotować wykresy przepęstwa i jej zmian.

Materiały dodatkowe

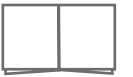
Pomocne lektury:

Atlas przepęstwa w Polsce 4, red. A. Siemaszko, Warszawa 2009.

K. Buczkowski i in., *Społeczno-polityczne konteksty współczesnej przepęstwa w Polsce*, Warszawa 2013.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2012 roku*, Warszawa 2013, dostępny do bezpłatnego ściągnięcia na:

<https://www.msw.gov.pl/download/1/17435/00Raport2012.pdf>.

3. Wiktymologia

Miniwykład

Termin „wiktymologia” (od łac. *victima* – ofiara, *logos* – nauka: nauka o ofierze) pojawił się dopiero pod koniec lat 40. Jest to gałąź kryminologii (nauki o przepęstwa) zajmująca się ofiarą przepęstwa, jej osobowością, cechami biologicznymi, psychicznymi i moralnymi, pozycją społeczną, związkiem ze sprawcą. Wiktymologia zajmuje się także tym, czy i w jaki sposób ofiary przyczyniają się do popełnienia przepęstwa lub ułatwiają sprawcy jego popełnienie.

Ryzykowne zachowania a zagrożenie przepęstwem

Miniwykład

Ta ostatnia kwestia wiktymologii była od zawsze bardzo istotna. Starano się znaleźć odpowiedź na pytanie, na ile sama ofiara przepęstwa przyspiesza jego wystąpienie, prowokuje sprawcę do ataku czy przez swoje niefrasobliwe zachowania ułatwia sprawcy popełnienie przepęstwa.

³⁴ Por. *Atlas przepęstwa w Polsce 4*, red. A. Siemaszko, Warszawa 2009, s. 263 i nast.

Ćwiczenie 3.1. Czynniki sprzyjające przestępczości

 Metoda: burza mózgów

Zastanówmy się z uczniami, jakie zachowania mogą być ryzykowne i prowokować sprawcę do obrania jakiejś osoby na ofiarę przestępstwa. Przeprowadźmy burzę mózgów na temat, co może ułatwić popełnienie konkretnych przestępstw (np. kradzieży, włamania, pobicia, zgwałcenia, użycia danych). Powinniśmy naprowadzić uczniów na wskazanie m.in. następujących zachowań:

- • • nadmierny pośpiech, niestaranność (niezapięta torba, komórka czy portfel w kieszeni spodni mogą ułatwić pracę kieszonkowcom);
- • • niefrasobliwe podawanie danych osobowych (szczególnie podawanie danych kart płatniczych, numerów konta, PIN-u do kart płatniczych);
- • • nadmierne informowanie o sobie (zarówno młodzież, jak i dorośli zamieszczają w Internecie bardzo dużo danych: informują publicznie o miejscu nauki czy pracy, miejscach, w których bywają, osobach, z którymi się kontaktują. Nadmierna informacja o sobie może ułatwić zadanie nie tylko stalkerowi (prześladowcy), ale także złodziejowi (który wie, kiedy jesteśmy na wakacjach oraz jaki jest status materialny naszej rodziny);
- • • społeczna widoczność (czyli takie zachowania, które powodują, że jest się osobą zauważaną i nie zawsze pozytywnie postrzeganą; np. być szkolni celebryci, osoby hałaśliwe, popisujące się mogą stać się celem ataków nękania, zwłaszcza w sieci);
- • • nieumiejętność odmawiania (są sytuacje, w których nie można się kierować „dobrym wychowaniem”, tylko dla własnego bezpieczeństwa należy asertywnie odmówić, np. wtedy gdy nieznana lub pijana osoba proponuje podwiezienie albo gdy koledzy oferują alkohol czy narkotyki);
- • • nadmierne spożywanie alkoholu i używanie narkotyków (działania te doprowadzają do utraty kontroli nad sytuacją – łatwiej wtedy zostać okradzionym, napadniętym, pobitym, także przez własne prowokacyjne zachowanie, a dziewczęta narażone są na zgwałcenie);
- • • agresywne zachowanie (osoby zachowujące się agresywnie prowokują innych do agresywnego zachowania);
- • • przebywanie w niebezpiecznych miejscach („złe” dzielnice, kluby, w których są narkotyki, nielegalne dyskoteki, np. w budynkach, które nie są dopuszczone do użytkowania);
- • • kontakt z osobami ze środowiska przestępczego (badania wiktymologiczne dowodzą, że ofiary przestępstw bardzo często są związane ze środowiskiem przestępczym. Kontaktowanie się z osobami, które nieuczciwie zarabiają na życie, stwarza

więcej ryzykownych sytuacji i podnosi ryzyko wiktymizacji);

- • • niebezpieczne aktywności (angażowanie się w działalność przestępczą, np. handel narkotykami, sprawa, że łatwo stać się także ofiarą przestępstwa).

Ćwiczenie 3.2. Jak nie zostać ofiarą przestępstwa • • • • •

 Metoda: praca w grupach, w koło Macieju, dyskusja

Innym typem aktywności może być też wypracowanie z grupą listy pozytywnych zachowań, tj. takich, które zapewniają bezpieczeństwo i minimalizują ryzyko stania się ofiarą przestępstwa.

Bullying (mobbing) i agresja elektroniczna

Miniwykład

Innymi istotnymi dla młodzieży tematami związanym z wiktymizacją są bullying (zwany też mobbingiem) i cyberprzemoc. Bullying to typ przemocy szkolnej (choć występuje też w innych środowiskach, np. w miejscu pracy czy drużynie sportowej), który polega na intencjonalnym, powtarzalnym zachowaniu mającym na celu psychiczne i fizyczne zranienie osoby bądź grupy osób, które z różnych powodów nie są zdolne do obrony. Między sprawcą a ofiarą występuje znaczna różnica sił. Cyberprzemoc to zaś prześladowanie takie jak bullying czy stalking (uporczywe nękanie), które odbywa się z wykorzystaniem nowoczesnych technologii cyfrowych (komputerów, komunikatorów internetowych, telefonów). Ze względu na rozwój technologii i dostęp do nich młodzieży zjawisko to jest obecnie dość powszechne, a w polskich szkołach nie ma wypracowanych modeli postępowania w sytuacji tego rodzaju przemocy.

Ćwiczenie 3.3. Bullying w szkole • • • • •

 Metoda: praca w grupach, dyskusja

Zastanówmy się z uczniami, jakie czynniki powodują powstawanie i utrzymywanie się w szkole takich zjawisk jak bullying. Zapytajmy samych uczniów, jakie kroki powinna podjąć szkoła, żeby oni czuli się w niej bezpiecznie. Co oni sami mogą zrobić, żeby w ich szkole młodzież nie była nękana przez innych uczniów?

Materiały do ćwiczenia

W sieci dostępnych jest bardzo wiele wartościowych materiałów edukacyjnych, które pomogą w poprowadzeniu lekcji na temat zagrożeń w Internecie:

Strona Fundacji Dzieci Niczyje, podstrona „Zagrożenia dzieci w Internecie”;
serwisy Sieciaki.pl i Dziecko w Sieci (materiały multimedialne, filmy, kreskówki, ulotki, informacje merytoryczne, scenariusze zajęć dla różnych grup wiekowych): www.fdn.pl, www.sieciaki.pl, dzieckowsieci.fdn.pl;
strona projektu Fundacji Dzieci Niczyje i Fundacji Orange, którego celem jest niesienie pomocy dzieciom i młodzieży w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa podczas korzystania z nowych technologii: www.helpline.org.pl.

Ćwiczenie 3.4. Zasady bezpieczeństwa w sieci

 Metoda: praca w grupach, w koło Macieju, dyskusja

Wypracujmy z uczniami zasady, którymi powinni się kierować, chcąc zapewnić sobie bezpieczeństwo w sieci.

Materiały do ćwiczenia

Zasady bezpieczeństwa w sieci dostępne są na stronach:
<http://www.ea.com/pl/1/bezpieczenstwo-w-sieci>;
<http://tech.wp.pl/kat,1009785,title,Badz-bezpieczny-w-sieci-10-prostych-porad,wid,15074816,wiadomosc.html?ticaid=11152d>.

Materiały dodatkowe

Przy rozmowach na temat bullyingu przydatne mogą być następujące materiały:
strona internetowa Bullying & Cyber: <http://www.bullyingandcyber.net/pl/nauczyciele/>;
D. Olweus, *Mobbing. Fala przemocy w szkole. Jak ją powstrzymać*, Czarna Owca, Warszawa 2007;
S. Orłowski, *Mobbing i bullying w szkole. Charakterystyka zjawiska i program zapobiegania*, dostępny na stronie internetowej: <http://szkolnedziecko.pl/pdf/mobbing-w-szkole.pdf>;
J. Pyżalski, *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowane zachowania młodzieży*, Impuls, Kraków 2012.

Przemoc domowa, przemoc psychiczna

Miniwykład

Przemoc domowa dotyka bardzo wiele osób. Wydaje się jednak, że o ile ludzie nie mają wątpliwości, że bicie, szarpanie, kopanie jest przemocą, o tyle bardzo często odmawiają nazywania przemocą zachowań, które niszczą nie ciało, ale psychikę ofiary. Przemoc psychiczna jest w Polsce większym tabu niż przemoc fizyczna. Dotyka ludzi ze wszystkich klas społecznych. To trudny temat, ale warto go podjąć, zwłaszcza na lekcji ze starszymi uczniami.

Definicja

Przemoc psychiczna to wyśmiewanie poglądów, religii, pochodzenia, narzucanie własnych poglądów, karanie przez odmowę uczuć, zainteresowania, szacunku, stała krytyka, wmawianie choroby psychicznej, izolacja społeczna (kontrolowanie i ograniczanie kontaktów z innymi osobami), domaganie się posłuszeństwa, ograniczanie snu i pożywienia, degradacja werbalna (wyzywanie, poniżanie, upokarzanie, zawstydzanie), stosowanie gróźb itp.
www.niebieskalinia.pl

Ćwiczenie 3.5. Prawdy i mity na temat przestępczości

 Metoda: dyskusja, zajmij pozycję

Można z uczniami przeprowadzić dyskusję na tematów prawd i mitów dotyczących przestępczości. Uczniowie mogą pracować w grupach i dyskutować, czy są prawdziwe takie stwierdzenia, jak: „Przemoc jest wtedy, gdy widoczne są ślady pobicia”, „Przemoc w rodzinie to problem marginesu społecznego”. Potem ich odpowiedzi trzeba przedyskutować na forum klasy i skonfrontować z opiniami ekspertów. Prawdy i mity na temat przemocy domowej można znaleźć na stronie: <http://www.niebieskalinia.pl/edukacja/podstawowe-informacje-o-przemocy/wybrane-informacje-i-artykuly/4047-mity-o-przemocy>.

Lekcję na tak trudny temat trzeba koniecznie zakończyć jakimś pozytywnym akcentem: informacją o tym, w jaki sposób i gdzie można szukać pomocy, gdy jest się ofiarą przemocy domowej lub zna się osobę uwikłaną w taką sytuację. Dokładne wskazówki można znaleźć pod adresem: <http://www.niebieskalinia.pl/pomoc/gdzie-szukac-pomocy>.

Materiały do ćwiczenia

Punktem wyjścia do dyskusji nad rodzajami przemocy może być audycja z cyklu *Dość Przemocy* emitowana w radiu TOK FM, zrealizowana we współpracy z Ogólnopolskim

Pogotowiem dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia”, poświęcona przemocy psychicznej: <http://bi.gazeta.pl/im/o/13781/m13781060.mp3>.

Starszym uczniom można też zaprezentować film lub fragmenty filmu Krzysztofa Krauzego i Joanny Kos-Krauze *Plac Zbawiciela*, pokazujący spiralę przemocy, do której dochodzi w przeciętnej rodzinie.

Propozycja również dla starszych uczniów to inne podcasty z cyklicznych audycji *Dość Przemocy* prowadzonych w radiu TOK.FM. Dostępne są one na stronie internetowej: <http://www.niebieskalinia.pl/4842-cykliczne-audycje-dosc-przemocy-w-radio-tok-fm>.

Ćwiczenie 3.6. Pomoc ofiarom przemocy domowej

 Metoda: wizyta eksperta

Dobrym pomysłem na realizację zajęć jest zaproszenie eksperta, np. pracownika lokalnej organizacji pozarządowej, który zajmuje się poradnictwem dla osób dotkniętych problemem przemocy domowej. Może on opowiedzieć o pomocy, jakiej udziela jego organizacja, i zachęcić do kontaktu z nią.

Eksperta można poprosić także o wyjaśnienie uczniom cyklu przemocy i wytłumaczenie, dlaczego tak wiele ofiar przemocy bardzo długo lub wcale nie decyduje się na odejście od sprawcy.

Materiały do ćwiczenia

Adres najbliższej organizacji zajmującej się tego rodzaju pomocą najłatwiej znaleźć poprzez stronę: <http://www.mapapradnictwa.org/>.

Ćwiczenie 3.7. Pokrzywdzony w procesie karnym

 Metoda: praca w parach lub trójkach, graf, puzzle

W czasie zajęć poświęconych tematyce ofiar przestępstw warto także nawiązać do uprawnień i obowiązków przysługujących pokrzywdzonemu w procesie karnym.

Materiały do ćwiczenia

Ciekawym wstępem do rozpoczęcia lekcji poświęconej prawom ofiar przestępstw może być skorzystanie z jednego z podcastów audycji kampanii społecznej „Poznaj swoje prawa. Wyjdź

z cienia. Pozwól sobie pomóc”. Piętnaście krótkich audycji poświęconych prawom ofiar można znaleźć tutaj: <http://pokrzywdzeni.gov.pl/informator-pokrzywdzonego/materialy-radiowe-kampania-spoleczna-poznaj-swoje-prawa-wyjd-487/>.

Na stronie <http://pokrzywdzeni.gov.pl/kategorie-przestepstw/> dostępne są opisy najbardziej popularnych przestępstw wraz z praktycznymi radami dotyczącymi tego, jak powinna zachować się ofiara danego przestępstwa i gdzie ma szukać pomocy. Materiały te są dobre do wykorzystania do pracy w małych grupach. Możemy poprosić zespół uczniów o zaprezentowanie problematyki konkretnego przestępstwa na forum klasy lub szkoły (np. w formie wystawy) lub możemy zorganizować zajęcia metodą puzzli (patrz: Przewodnik po metodach).

Bardzo dużo materiałów można znaleźć na podstronie Ministerstwa Sprawiedliwości: www.pokrzywdzeni.gov.pl.

Informator poświęcony prawom ofiar przestępstw można znaleźć tutaj: http://pokrzywdzeni.gov.pl/Data/Files/_public/informator/informatorpokrzywdzonego.pdf.

Uprawnienia pokrzywdzonego

Miniwykład

Sytuacja pokrzywdzonego jest inna w postępowaniu przygotowawczym (czyli w postępowaniu prowadzonym przez policję i prokuraturę przed przekazaniem sprawy do sądu) i w postępowaniu sądowym. W postępowaniu przygotowawczym pokrzywdzony jest stroną postępowania i ma bardzo dużo praw. W czasie postępowania sądowego to, jak szerokie uprawnienia będzie miał pokrzywdzony, zależy od jego decyzji. Jeżeli przystąpi do postępowania jako oskarżyciel posiłkowy, będzie stroną i będzie mógł być bardzo aktywny w czasie procesu. Jeśli nie zdecyduje się zostać oskarżycielem posiłkowym, wówczas jego prawa będą bardzo ograniczone.

Definicja

Oskarżyciel posiłkowy to osoba, która w procesie karnym obok prokuratora domaga się przed sądem skazania oskarżonego. Więcej o uprawnieniach oskarżyciela posiłkowego można znaleźć pod adresem: <http://pokrzywdzeni.gov.pl/informator-pokrzywdzonego/informator-dla-pokrzywdzonego---czesc-dla-pokrzywdzonych/uprawnienia-pokrzywdzonego-jako-oskarzyciela-przed-sadem/>.

Ćwiczenie 3.8. Prawa i obowiązki ofiary przestępstwa

Metoda: puzzle

Przeanalizujemy z uczniami najważniejsze prawa i obowiązki ofiary przestępstwa, np.:

- • • uprawnienia dziecka jako pokrzywdzonego;
- • • przeglądanie akt sprawy i składanie wniosków dowodowych;
- • • prawo do kompensaty;
- • • prawo do złożenia apelacji od wyroku (dotyczy tylko oskarżyciela posiłkowego);
- • • obowiązek zeznawania i mówienia prawdy.

Materiały do ćwiczenia

Materiały do przeprowadzenia ćwiczenia znajdziemy na stronie: <http://pokrzywdzeni.gov.pl/informator-pokrzywdzonego>.

4. Postępowanie karne

Zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa

Miniwykład

Podstawa programowa zakłada, że uczeń będzie umiał napisać zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa. Warto jednak wspomnieć uczniom, że zawsze mogą zawiadomić o popełnieniu przestępstwa ustnie do protokołu (nasze zawiadomienie zostanie zapisane przez policjanta lub prokuratora i przedłożone nam do podpisania) bezpośrednio w jednostce policji lub w prokuraturze.

Ćwiczenie 4.1. Zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa

Metoda: praca w grupach

Podzielmy uczniów na grupy i poprośmy, aby wykorzystując wzory, napisali zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa kradzieży roweru.

Materiały do ćwiczenia

Wzory zawiadomień można znaleźć na stronie internetowej: www.pokrzywdzeni.gov.pl w zakładce *Informator pokrzywdzonego*. Bardzo dobra, zwięzła instrukcja, jak napisać zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa, znajduje się na stronie: <http://www.prawo.stanczyk.org.pl/2012/09/jak-napisac-zawiadomienie-o-podejrzeniu.html>.

Dowody w postępowaniu karnym

Miniwykład

W polskim postępowaniu karnym obowiązuje zasada swobodnej oceny dowodów, a więc wszystkie organy procesowe w ocenie dowodów kierują się swoim przekonaniem. Sędzia może dopuścić dowody, które uzna za przydatne do prowadzenia procesu (zeznania świadków, biegłych, dokumenty, ale także nagranie filmowe, SMS czy korespondencję elektroniczną). Oceniając dowody, kieruje się swobodnym uznaniem, ale robi to według swojej wiedzy, doświadczenia życiowego i zasad logicznego rozumowania. Swoboda nie oznacza jednak dowolności. Decyzje sędziego są kontrolowane w postępowaniu odwoławczym. Sąd pierwszej instancji musi w uzasadnieniu orzeczenia wyjaśnić, dlaczego oparł się na tych, a nie na innych dowodach, dlaczego nie uznał dowodów przeciwnych bądź uznał fakt za udowodniony i dlaczego uznał fakt za istotny albo nieistotny.

Proponujemy kilka ćwiczeń, które pozwolą uczniom na uświadomienie sobie, jak trudne w rzeczywistości jest prowadzenie postępowania dowodowego. Jak różnie ludzie oceniają to, co widzą, jak różnie zapamiętują to, czego są świadkami. Źródło dowodowe, jakim są świadkowie zdarzenia, zwłaszcza ci „ze słyszenia” (czyli tacy, którzy nie widzieli bezpośrednio sytuacji, na temat której zeznają, ale usłyszeli o niej od innych osób) jest bardzo niedoskonałe.

Ćwiczenie 4.2. Relacja ze zdarzenia

Metoda: kazus

Niniejsze ćwiczenie ma na celu uświadomić uczniom, jaki wpływ na zapamiętywanie przekazu ma wielokrotność jego przekazywania „z ust do ust” oraz to, że każda osoba zapamiętuje inne fakty z tego samego zdarzenia, a stres dodatkowo zakłóca pamięć. Prosimy z klasy 4 ochotników. Dwóch z nich wypraszamy na chwilę z sali, dwóm pozostałym polecamy wykonać zadanie. Uczeń 1 dostaje do przeczytania krótki tekst, wiadomość prasową. Uczeń 2 ma zapamiętać jak najwięcej szczegółów. Po odczytaniu tekstu prosimy ucznia nr 1 o zajęcia swojego miejsca. Pozostaje uczeń 2, który słuchał

tekstu. Prosimy o powrót do sali ucznia 3. Zadaniem ucznia 2 jest przekazanie mu usłyszanej historii w ciągu pół minuty z jak największą liczbą szczegółów.

Po wykonaniu zadania uczeń nr 2 siada na swoje miejsce, a uczeń nr 3 relacjonuje w ciągu pół minuty historię poproszonemu zza drzwi uczniowi 4. Następnie prosimy ucznia 4 o powtórzenie jeszcze raz historii. Ćwiczenie możemy zakończyć odczytaniem oryginalnego tekstu.

Historia w kolejnych wersjach będzie coraz krótsza i będzie zawierała coraz mniej szczegółów, mogą pojawić się też zmyślenia. Na to wszystko zwracamy uwagę uczniów, omawiając ćwiczenie. Sędzia, wydając wyrok, musi mieć na względzie także to, że pamięć ludzka jest zawodna. Świadkowie, nawet ci pełni dobrej woli, wraz z upływem czasu myślą fakty. Czasami je koloryzują, bo podświadomie chcą sprawić, żeby ich rola w procesie była istotniejsza. Nic więc dziwnego, że niekiedy dochodzi do pomyłek sądowych.

Materiały do ćwiczenia Kazus 1

Tragedia na imprezie zakrapianej alkoholem. W Piekarach Śląskich mężczyzna wpadł do studni. Od rana pił alkohol z kompanami. Strażakom i policji nie udało się go uratować. Do tragedii doszło w sobotę na podwórzu jednego z domów przy ul. Jana Pawła II w piekarskiej dzielnicy Józefka. Od rana grupa mężczyzn na podwórku raczyła się alkoholem – informuje dziennikzachodni.pl.

Kazus 2

Wypadek zauważyli współbiedniacy, którzy wraz z mężczyzną pili na podwórku. To oni wezwali policję i straż pożarną. Jednak strażakom nie udało się uratować 60-latkę. Mężczyzna wpadł do studni o głębokości ok. 6 metrów, na jej dnie było ok. 2 metrów wody. Według wstępnych ustaleń najprawdopodobniejszą przyczyną śmierci 60-latkę było utonięcie. Mimo że sporo wskazuje na nieszczęśliwy wypadek, policja nie wyklucza możliwości udziału osób trzecich – kompanów denata od kieliszka – dodaje portal dziennikzachodni.pl.

Źródło: <http://www.fakt.pl/Nieszczesliwy-wypadek-mezczyzna-pod-wplywem-alkoholu-utonal-w-studni,artykuly,227246,1.html>.

Ćwiczenie 4.3. Szacowanie parametrów

Metoda: graf

Na kilku przykładach możemy łatwo pokazać uczniom, jak różnie ludzie oceniają to, co widzą lub czują.

Prosimy uczniów, żeby na karteczkach spróbowali oszacować:

- • • wymiary 20-złotowego banknotu (126 mm x 63 mm);
- • • wagę 5-złotowej monety (6,5 grama);
- • • wymiary kartki A4 (297 mm x 210 mm);
- • • dległość z punktu A do punktu B (trzeba sprawdzić wybraną przez siebie odległość, np. z wykorzystaniem Googlemaps. Dla przykładu w Warszawie odległość od bramy UW na Krakowskim Przedmieściu do Zamku Królewskiego to 965 m, choć nawet w Warszawie lepiej wybrać odległość na trasie znanej uczniom, np. w okolicy szkoły).

Robimy ranking odpowiedzi: zapisujemy na tablicy te najbardziej skrajne, podajemy prawdziwe. Jako podsumowanie tego ćwiczenia mówimy o tym, że ludzie bardzo różnie oceniają dokładnie te same odległości, miary czy wagi.

Ćwiczenie 4.4. Zeznania świadka a okoliczności • • • • •

Metoda: burza mózgów

Jako podsumowanie powyższych ćwiczeń możemy poprosić uczniów o wskazanie okoliczności, które mogą wpływać na zeznania świadka. Przykładowe wskazania:

- • • wiek;
- • • spostrzegawczość;
- • • upływ czasu od wydarzenia;
- • • stres;
- • • zaangażowanie w sytuację;
- • • świadek bezpośredni (który widział zdarzenie na własne oczy) i świadek „ze słyszenia” (czyli taki, który wie o zdarzeniu z przekazu innej osoby).

Ćwiczenie 4.5. Postępowanie dowodowe • • • • •

Metoda: wizyta eksperta

Na lekcję o postępowaniu dowodowym warto zaprosić także policjanta. Dobrze, by był to funkcjonariusz działu dochodzeniowego, który skonfrontuje wyobrażenia uczniów o przebiegu postępowania dowodowego (oparte zazwyczaj na serialach typu *CSI*, *Kości* czy *W-11*) z rzeczywistymi sposobami prowadzenia dochodzenia w Polsce. Wartościowe byłoby także, gdyby policjant wytłumaczył uczniom, dlaczego istotne jest, aby świadkowie zgłaszali popełnienie przestępstwa, oraz w jaki sposób policja dba o bezpieczeństwo świadków.

Materiały do ćwiczenia

Bardzo ciekawy tekst o tym, czym różni się prawdziwa praca kryminalistów od tego, co widzimy na filmach, można znaleźć pod adresem: <http://wiadomosci.onet.pl/na-tropie/efekt-csi-i-efekt-w11-fikcja-w-rzeczywistosci/e44w7>.

Ćwiczenie 4.6. Uczestnictwo w procesie karnym

Metoda: wizyta w sądzie

Najlepszą metodą na przybliżenie uczniom procesu karnego jest pokazanie im prawdziwego procesu. To zadanie wymaga nieco więcej zaangażowania, ale nie jest niewykonalne. Proponujemy następującą kolejność przygotowania tego ćwiczenia:

1. Zanim uczniowie pójdą do prawdziwego sądu, warto im tę instytucję nieco przybliżyć. Najprościej skorzystać z symulacji procesu karnego, np. z jednego z odcinków *Sędzi Anny Marii Wesołowskiej*. Ten program nie jest już emitowany, ale archiwalne odcinki są cały czas dostępne w sieci na portalu TVN Player. Możemy obejrzeć wybraną część z uczniami na zajęciach lub poprosić ich, żeby potraktowali to zadanie jako pracę domową. Poprosimy uczniów o wynotowanie podczas oglądania filmu następujących rzeczy:

- • • Od czego zaczyna się rozprawa karna?
- • • Kto jest obecny na sali rozpraw?
- • • Jaki jest skład sędziowski?
- • • Kto zeznaje pierwszy?
- • • Jak reaguje sędzia, gdy osoby obecne na sali zachowują się nieodpowiednio?
- • • Czy w czasie procesu przedstawiane są inne dowody niż zeznania świadków? Jakie?
- • • Ile czasu trwa rozpoznanie sprawy?
- • • Jak długo sędzia zastanawiała się nad wydaniem wyroku?
- • • Czy wyrok był uzasadniany?
- • • Jakie było uzasadnienie wyroku?

2. Jeśli chodzi o samo wyjście do sądu, to na początek musimy się upewnić, w jakim wieku są uczniowie. Większość rozpraw karnych w Polsce jest otwarta dla publiczności i może w nich uczestniczyć każda pełnoletnia osoba. Nie trzeba specjalnie się zapowiadać czy uzgadniać z kimkolwiek obecności na rozprawie, aczkolwiek żeby uniknąć bałaganu i zbędnych pytań, zalecamy zawiadomienie prezesa sądu, że w danym tygodniu w procesach jako świadkowie będą uczestniczyć pełnoletni uczniowie. Jeśli zatem wszyscy uczniowie w klasie skończyli 18 lat, to można ich wysłać do sądu samych. Gdy pójdą na różne rozprawy, będą mieli różne doświadczenia i będą mogli je porównać. W takim przy-

padku dobrze jest zorganizować uczniów w grupy kilkusobowe, by czuli się śmieiej. Dobrze jest też skontaktować się wcześniej z przewodniczącym wydziału karnego w naszej lub pobliskiej miejscowości, żeby przedstawić swój plan i poprosić o zarekomendowanie konkretnych spraw. Przewodniczący wskaże wtedy ciekawe procesy, odpowiednie dla młodzieży, wskaże datę i czas rozprawy. Należy także uprzedzić uczniów, że sędzia, widząc na sali rozpraw obce osoby, może zapytać, kim są (sędzia sprawdza w ten sposób, czy np. na rozprawę nie przyszedł świadek w sprawie, który ma zeznawać później i do chwili złożenia zeznań nie wolno mu uczestniczyć w rozprawie). W takim wypadku wystarczy powiedzieć, że jest się w charakterze publiczności.

Możemy także pójść do sądu z całą klasą. W takim wypadku absolutnie konieczne jest wcześniejsze skontaktowanie się z prezesem sądu i przedstawienie prośby o przyjęcie na rozprawę całej klasy. Dlaczego jest to konieczne? Dlatego że niektóre sprawy karne odbywają się w bardzo małych salach, w których nie zmieści się cała klasa. Sędzia wyprosi więc część publiczności ze względu na warunki lokalowe. Zapowiedzenie się w sądzie spowoduje, że zostaniemy zaproszeni na ciekawszą sprawę, która będzie się odbywać w większej sali, a sędzia nie będzie zaskoczony obecnością młodzieży.

Jeżeli uczniowie nie są pełnoletni, to co do zasady nie mogą uczestniczyć w procesie karnym jako publiczność, chyba że zezwoli na ich obecność przewodniczący składu orzekającego (art. 356 k.k.). Aby uzyskać jego zgodę, trzeba zaadresować pismo do prezesa sądu.

Poza obecnością uczniów na rozprawie warto jest poprosić prezesa sądu o zorganizowanie spotkania uczniów z sędzią, który opowie im o specyfice pracy sądu.

3. Po wizycie w sądzie i uczestnictwie w rozprawie warto porozmawiać z uczniami o tym, czym rozprawa, którą obserwowali, różniła się od serialu *Sędzia Anna Maria Wesołowska*.

Uczniowie powinni wskazać co najmniej takie elementy, jak:

- • • Skład sądu. Będzie on różny w zależności od powagi sprawy. W pierwszej instancji w najprostszych sprawach karnych orzeka rzeczywiście tylko jeden sędzia. W przypadku zbrodni w składzie jest jeden sędzia i dwóch ławników, w przypadku spraw szczególnie zawiłych może orzekać trzyosobowy skład sędziowski. W sprawach, w których kodeks karny przewiduje karę dożywotniego pozbawienia wolności, orzeka dwóch sędziów i trzech ławników (art. 28 kodeksu postępowania karnego).
- • • Obecność protokolanta i fakt, że sędzia wszystko, co zostanie powiedziane na sali, powtarza jeszcze raz, dyktując do protokołu.
- • • Świadkowie czasami wygłaszają tekst przysięgi, ale częściej za zgodą stron i prokuratora sędzia odstępuje od złożenia przez nich przysięgi.
- • • W rzeczywistości sprawy karne trwają znacznie dłużej niż przez jedną rozprawę. Uczniowie będą widzieli więc tylko fragment jednej sprawy, a nie jej całość.

Po wizycie w sądzie można zorganizować zajęcia z udziałem eksperta, np. zaprosić na

Ćwiczenie 4.7. Symulacja procesu karnego

 Metoda: scenki

Innym sposobem na przybliżenie uczniom problematyki procesu karnego jest zorganizowanie w szkole symulacji procesu karnego. Materiały potrzebne do przeprowadzenia symulacji są dostępne w sieci, jednak zdecydowanie polecamy zaproszenie do zabawy profesjonalisty – prawnika, który będzie nadzorował przebieg rozprawy i na bieżąco korygował nieścisłości czy błędy.

Materiały do ćwiczenia

Strona Centrum Edukacji Obywatelskiej: http://www.ceo.org.pl/sites/beta.serwisceo.nq.pl/files/EPIO/davBinary/Materialy_Biblioteka/Scenariusze/EPIO/Prawo%20w%20zyciu%20obywatela/prosze%20wstac%20sad%20idzie%20symulacja%20procesu%20karnego.PDF.

Podręcznik Fundacji Uniwersyteckich Poradni Prawnych: http://www.ceo.org.pl/sites/beta.serwisceo.nq.pl/files/EPIO/davBinary/Materialy_Biblioteka/Scenariusze/EPIO/Prawo%20w%20zyciu%20obywatela/prosze%20wstac%20sad%20idzie%20symulacja%20procesu%20karnego.PDF.

5. Media a przestępczość

Miniwykład

Przestępczość była zawsze obecna w środkach masowego przekazu. Media są także podstawowym źródłem, z którego Polacy czerpią wiedzę na temat przestępczości oraz wymiaru sprawiedliwości. Środki masowego przekazu bardzo chętnie informują o przestępczości przede wszystkim dlatego, że jest to temat atrakcyjny dla odbiorców, emocjonujący, niezrędko sensacyjny i poruszenie go w łatwy sposób przyciąga uwagę czytelników, widzów czy słuchaczy. Badacze twierdzą, że ludzie reagują pozytywnie na wiadomości o czynach zabronionych. Pozwala im to na wzmocnienie we własnych oczach swojego pozytywnego wizerunku przez ustawienie się w opozycji do osoby, która łamie zasady współżycia

społecznego. Media starają się także, by informacja o przestępstwie była łatwo dostępna dla odbiorców (np. przez stosowanie uproszczeń czy zaniechanie głębszej analizy przyczyn zachowań dewiacyjnych). Ponadto dość wybiórczo prezentują kwestie związane z przestępczością, koncentrując się na brutalnych, sensacyjnych zdarzeniach i zaniedbaniach wymiaru sprawiedliwości. Rzadko wspomina się o pozytywnych czy użytecznych aspektach poruszania tematu przestępczości, takich jak: etiologia zachowań dewiacyjnych, rola ofiary w genezie przestępstwa, kwestie prewencji, właściwego zabezpieczania mienia i bezpiecznego zachowania w życiu codziennym czy możliwości współdziałania z organami wymiaru sprawiedliwości.

Obraz przestępczości w mediach różni się także w zależności od rodzaju gazety czy programu. Tak zwane tabloidy są nastawione na przekazanie prostej, przykuwającej uwagę informacji, z dużą liczbą zdjęć czy obrazu. Nie ma w nich zazwyczaj głębszej refleksji dotyczącej przyczyn przestępstwa czy osób dramatu. Istnieją też programy czy tytuły prasowe nieco ambitniejsze, które starają się przekazać więcej informacji i pokazać szerszy kontekst zdarzenia kryminalnego.

Ćwiczenie 5.1. Przestępczość w relacjach prasowych . . . . .

 Metoda: praca w grupach, dyskusja, burza mózgów

Przygotujmy dla uczniów kilka gazet, najlepiej różnych rodzajów (np. „Fakt”, „Super Express”, „Gazetę Wyborczą”, „Rzeczpospolitą”, „Dziennik Gazetę Prawną” – chodzi o taki dobór prasy, żeby znalazły się tam tytuły tabloidowe i opiniotwórcze). Ćwiczenie to najlepiej przeprowadzić wtedy, gdy pojawi się głośniejsza sprawa kryminalna. Możemy też poprosić uczniów o wykonanie tego zadania samodzielnie w domu.

Prosimy uczniów o zapoznanie się z artykułami w gazetach (jeden artykuł na kilku uczniów), a potem rozmawiamy z nimi o następujących kwestiach:

- • • Jak w różnych gazetach opisana jest ta sama sprawa, jak jest zilustrowana? Czy relacje w różnych gazetach na ten sam temat są inne? Pod jakim względem? (Chodzi o to, by pokazać, jak media przedstawiają fakty, i że nie należy wierzyć im bezkrytycznie, bo niejednokrotnie fakty są przeinaczone, a istotne informacje pominięte.)
- • • Czym różnią się przekazy prasy tabloidowej od opiniotwórczej?
- • • Czy autor artykułu stara się znaleźć przyczynę zdarzenia kryminalnego?
- • • Czy w tekście wypowiadają się eksperci? Co mówią?
- • • Jak opisany jest domniemany sprawca? Jakich określeń używa autor artykułu na jego opisanie („przestępca”, „sprawca”, „podejrzany”, „bandyta”, „bestia”)? Czy sprawca jest możliwy do zidentyfikowania (zarówno w skali całego kraju, jak

i w skali swojego środowiska lokalnego)? Jak w świetle procesowej zasady domniemania niewinności powinien być w mediach prezentowany podejrzany?

- • • Jak opisana jest osoba pokrzywdzona? Czy możliwa jest jej identyfikacja? Czy wiadomość prasowa, w której ofiara przestępstwa jest pierwszoplanowym bohaterem, służy jej dobru, czy może pogłębia jej wiktyzację?

Ćwiczenie 5.2. Analiza przekazów medialnych

 Metoda: heureka, dyskusja, praca w parach

Prosimy uczniów o prowadzenie analizy wiadomości medialnych dotyczących przestępczości przez pewien czas (np. przez tydzień czy miesiąc notują wszystkie wzmianki o przestępstwach z określonego tytułu prasowego – dobrze jest też włączyć do ćwiczenia prasę lokalną – lub z telewizyjnego programu informacyjnego). Uczniowie pracę tę mogą wykonywać samodzielnie lub w parach. Prosimy uczniów, by nie tylko zbierali informacje, ale także postarali się je od razu kategoryzować: O jakich przestępstwach najczęściej donoszą media?; Jak często pojawiają się w nich informacje o przestępczości?

Następnie w ramach podsumowania tej pracy prowadzimy w klasie analizę doniesień o przestępczości. Prosimy uczniów, by się zastanowili, czy doniesienia medialne dotyczące przestępczości różnią się w zależności od typu gazety lub programu informacyjnego. Jeśli tak, to skąd się biorą te różnice.

Materiały dodatkowe

M. Filip, *Media a ofiara przestępstwa*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego” nr 19/2010-2011, dostępny na stronie internetowej:

[http://www.inp.pan.pl/towa/Biuletyn%20Nr%2019gotowy\(3\).pdf](http://www.inp.pan.pl/towa/Biuletyn%20Nr%2019gotowy(3).pdf)

Y. Jewkes, *Media i przestępczość*, WUJ, Kraków 2010.

D. Woźniakowska-Fajst, *Media a przestępczość*, w: K. Buczkowski i in., *Społeczno-polityczne konteksty współczesnej przestępczości w Polsce*, Wydawnictwo Sedno, Warszawa 2013.

Paula Anna Borowska, absolwentka Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku oraz Institut d'Etudes Politiques à Rennes we Francji. Wykładowca akademicki w Wyższej Szkole Administracji Publicznej im. S. Staszica w Białymstoku, ekspert OECD z zakresu HR w służbie cywilnej w Maroku. Konsultant i trener przy MSZ z zakresu demokratyzacji kraju w Tunezji. Obecnie trener i konsultant w DBB Akademii w Bonn w zakresie public *integrity*, etyki i HR w służbie cywilnej Kazachstanu, Azerbejdżanu, Armenii oraz Gruzji.

Aleksandra Gliszczyńska-Grabias – doktor nauk prawnych, pracuje w Poznańskim Centrum Praw Człowieka Instytutu Nauk Prawnych PAN. Jest stypendystką Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej, Uniwersytetu Cambridge, Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie oraz Interdyscyplinarnego Ośrodka Badań nad Antysemityzmem na Uniwersytecie Yale w Stanach Zjednoczonych. Jej zainteresowania badawcze obejmują przede wszystkim zagadnienia: mowy nienawiści i przestępstw z nienawiści, wolności słowa, prawnych aspektów przeciwdziałania ksenofobii i dyskryminacji ze względu na pochodzenie etniczne i rasowe, religię oraz wyznanie, orientację seksualną i tożsamość płciową. Bada również funkcjonowanie traktatowego i politycznego systemu ochrony praw człowieka w ramach ONZ.

Witold Klaus – doktor nauk prawnych, adiunkt w Zakładzie Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Prezes Stowarzyszenia Interwencji Prawnej, Sekretarz Zarządu Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. prof. Stanisława Batawii. Absolwent Szkoły Praw Człowieka Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka oraz Podyplomowych Studiów Ewaluacji Programów Społecznych w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego. Zdobywca II Nagrody w XLIV Ogólnopolskim Konkursie „Państwa i Prawa” na najlepsze prace doktorskie z dziedziny nauk prawnych w 2009 roku oraz Społecznego Nobla 2008 dla innowatora społecznego (nagrody przyznawanej przez Fundację Ahoka – Innovators for the Public). Główne zainteresowania naukowe to problematyka przestępczości i wiktymizacji cudzoziemców, zagadnienia związane z wykluczeniem społecznym i przestępczością, przestępczością nieletnich, sprawiedliwością naprawczą. Zajmuje się także migracjami, prawami cudzoziemców oraz funkcjonowaniem zasady niedyskryminacji i równego traktowania.

Joanna Kubiak – mediatorka Ośrodka Mediacji przy Stowarzyszeniu Interwencji Prawnej, specjalizuje się w sprawach cywilnych, prowadzi też mediacje szkolne. Autorka i realizatorka szkoleń z zakresu mediacji, komunikacji i rozwiązywania konfliktów skierowane do uczniów i Rad Pedagogicznych. Na tym polu współpracuje z SIP i Centrum CBT EDU sp. z o.o.

Jarosław Ruszewski – doktor nauk prawnych, radca prawny, adiunkt Wyższej Szkoły Administracji Publicznej im. Stanisława Staszica w Białymstoku. Specjalizuje się w zakresie regulacji prawnych dotyczących problematyki funkcjonowania samorządu terytorialnego, działalności organizacji pozarządowych, współpracy trzeciego sektora z sektorem publicznym oraz kwestii rozwiązań antykorupcyjnych, w tym dostępu do informacji publicznej. Animator społeczny, doradca, trener i autor wielu publikacji. Odznaczony przez Prezydenta RP brązowym Krzyżem Zasługi za działalność na rzecz aktywizowania i angażowania społeczności lokalnych.

Paulina Wiktorska – doktor nauk prawnych, socjolog, adiunkt w Instytucie Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, współpracuje między innymi z Wydziałem Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutem Organizacji i Zarządzania w Przemysle, Instytutem Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur, Stowarzyszeniem na Rzecz Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia” i Wyższą Szkołą Administracji Publicznej w Ostrołęce.

Dagmara Woźniakowska-Fajst – doktor nauk prawnych, kryminolożka. Adiunkt w Zakładzie Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych PAN oraz w Katedrze Kryminologii i Polityki Karnej Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW. Interesuje się wiktymologią, problematyką nękania na tle emocjonalnym, zachowaniami dewiacyjnymi nieletnich i kobiet, medialnym prezentowaniem przestępczości oraz polityką wymiaru sprawiedliwości. Członkini Europejskiego Towarzystwa Kryminologicznego, Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego i Stowarzyszenia Interwencji Prawnej.

INSTYTUT SPRAW PUBLICZNYCH

Program Demokracji i Społeczeństwa Obywatelskiego

Publikacja powstała w ramach Programu Obywatel i Prawo VII,
finansowanego ze środków Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności.

Recenzja merytoryczna: Alicja Pacewicz

Recenzja prawna: Agnieszka Kwaśniewska

Redakcja i korekta: bezbledu.pl

Koordinator Programu: Agata Winiarska

Stan prawny publikacji na dzień 1 marca 2014 r.

© Copyright by Fundacja Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2014

Przedruk materiałów Instytutu Spraw Publicznych w całości lub części jest możliwy
wyłącznie za zgodą Instytutu. Cytowanie oraz wykorzystanie danych empirycznych
jest dozwolone z podaniem źródła.

Wydawca:

Fundacja Instytut Spraw Publicznych
00-031 Warszawa, ul. Szpitalna 5 lok. 22
tel. 22 55 64 260, faks 22 55 64 262
e-mail: isp@isp.org.pl
www.isp.org.pl

Opracowanie graficzne: Pracownia Grafiki (www.pracowniagrafiki.pl)

„Inspirator edukacji prawnej” opracowany przez Instytut Spraw Publicznych to wartościowa pomoc w nauczaniu o prawie w polskich szkołach. [...] Pokazuje, jak w angażujący młodych ludzi sposób omawiać podstawowe tematy z edukacji prawnej – zasady prawa, normy i procedury prawne czy sposoby ochrony praw i wolności. Równocześnie publikacja ta bezpośrednio odwołuje się do praktycznych problemów i codziennych, życiowych sytuacji, do rozwiązania których niezbędne jest korzystanie z prawa, stanowiąc znakomity przykład z nurtu określanego w tradycji anglosaskiej mianem street law, ciągle w Polsce niedocenianego.

z recenzji Alicji Pacewicz

Wartością szczególną publikacji jest promocja aktywizujących metod nauczania. Temat prawa jest bardzo trudny dla osoby, która nie ma szczególnego przygotowania, dlatego też przekazywanie zasad prawa, procedur i przepisów w sposób aktywizujący młodzież jest bardzo ważne i na pewno skuteczne, a także łatwiejsze dla nauczycielki/nauczyciela, którzy prawnikami najczęściej nie są. Mam nadzieję, że także inne podmioty niż szkoły, w tym organizacje pozarządowe, skorzystają z „Inspiratora” w celu szerzenia wiedzy prawnej wśród swoich beneficjentów.

z recenzji mec. Agnieszki Kwaśniewskiej

„Inspirator edukacji prawnej” został opracowany w ramach Programu „Obywatele i Prawo” Polsko Amerykańskiej Fundacji Wolności, realizowanego przez Instytut Spraw Publicznych, który działa na rzecz wspierania dostępu obywateli do pomocy prawnej i wzmacniania ich aktywności **w sferze publicznej**.

POLSKO-AMERYKAŃSKA
FUNDACJA WOLNOŚCI

POLISH-AMERICAN
FREEDOM FOUNDATION